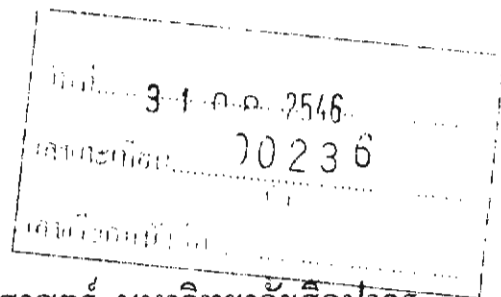

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย

ส่วนที่ 3 : สังคมและสิ่งแวดล้อม

โดย

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
100 หมู่ 7 ถนนพหลโยธิน แขวงสามยุค
เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400
Tel: 02-254-4188 โทรสาร: 02-254-4176
Home page: www.ssr.or.th
E-mail: info@ssr.or.th

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย

หัวหน้าโครงการ รศ. ดร. คณูชาติ พวงสำลี

ผู้วิจัย

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

1. ผศ. ดร. วสิน อิงคพัฒนานุกุล
2. อ.รัฐพล อ้นแจ้ง

ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. รศ.ดร. ญัฐา หังสพฤกษ์
2. รศ.ดร. ชีรยุทธ ภู่งาม
3. ผศ.ดร. ปิ่นจิตต์ อนุรักษ์
4. ผศ.ดร. วราวุธ เสือดี
5. อ.วิลาวัณย์ ภูมิสุวรรณ
6. อ.โรจน์ คุณแทนก

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

1. ผศ.ดร. หันตณี ฐนาว
2. ผศ.สุชาติ นวกวงษ์
3. ผศ.สิ่อพล ปุณณกันต์
4. ผศ. อุษณีย์ อุยะเสถียร
5. ผศ.ดร. อรพินท์ เอี่ยมศิริ
6. ผศ.ดร. นาฏสุดา ภูมิจำนงค์
7. ผศ.ศรินยา สุจริตกุล
8. ผศ. เรวดี วัฒนกันนัท
9. อ.ดร.วินัย นุตมากุล
10. อ.สัณชัย สุติพันธ์วิหาร
11. อ.ปรกรณ์ สุวานิช
12. อ.สมพงษ์ ชงไชย
13. อ.ปฐมพงศ์ สงวนวงศ์

ผู้ประสานงาน รศ.ดร. ัญญา หังสพฤกษ์
 ศศ.ดร.วสิน อิงตพัฒนานกุล
 อ.ปฐมพงศ์ สงวนวงศ์

ผู้ช่วยผู้ประสาน อ.ยรรวณ จิตต์พุกกุล
 นางสมพร พิมพ์ศิริ
 นางปัทมา แสงสินทรัพย์

ผู้ช่วยวิจัยฯ คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์

นายธีรพัฒน์ คล้ายมูข	น.ส.สุกัญญา เฟื่องมา
น.ส.ดุษฎี นิธิกุล	นายอิทธิรัชฎ์ เฝ้าวัฒนา
นายธเนศ ธรรมปัดกสุทธิ	น.ส. กุลภรณ์ นกจันทร์
นายอิทธิรัชฎ์ เฝ้าวัฒนา	นายรัฐชา ชัยชนะ
นายวุฒิกานท์ สุขเสริม	

ผู้ช่วยวิจัยฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

นายทรงศักดิ์ ทรัพย์ประพฤทธิ	นายศิวพันธุ์ ชูอินทร์
น.ศ. ัญญา เหมภัทรสุวรรณ	น.ศ.สรวงระวี จันทร์หอม
น.ศ.สมปรารถนา มหาผล	นายศุภณัฐ ศรีพิทยางกูร
น.ศ.จิราภรณ์ เทียมพันธ์พงศ์	นายวัฒน์สิทธิ ศรีวงศ์
น.ศ. เพชรดา บัวสมบุญ	นายพลธร เวณันท์
นายณกรินทร์ กำรุงศรี	น.ศ. วัชรีย์ ผลเดชสถาพร

รหัสโครงการ : RDG3/22/2543

ชื่อโครงการ : โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและ
ทรัพยากรไทย

ชื่อนักวิจัย : ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ภาควิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

email address : deanen@mahidol.ac.th

ระยะเวลาโครงการ : พฤษภาคม 2543 – มีนาคม 2545

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย มีเป้าหมายเพื่อศึกษาทบทวนองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศไทยในรอบ 40 ปีที่ผ่านมา สำรวจสถานภาพองค์ความรู้ทางวิชาการในปัจจุบัน ความสามารถในการตอบสนองต่อพลวัตของปัญหา ช่องว่างทางความรู้ เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาและวิจัยในอนาคต และเพื่อยกระดับมาตรฐานการศึกษาวิจัยและผลต่อเนื่องต่อการเรียนการสอน

การสืบค้น รวบรวม ทบทวน และวิเคราะห์งานศึกษาวิจัย แบ่งเป็น 3 หัวข้อหลัก คือ การจัดการมลพิษ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสังคมและสิ่งแวดล้อม ผลการวิเคราะห์องค์ความรู้ ปรากฏว่างานที่ผ่านมาสามารถตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ยังคงมีช่องว่างขององค์ความรู้อีกไม่น้อย ในภาพรวมเพื่อเติมช่องว่างให้ประเทศไทยสามารถพัฒนาได้ต่อไปอย่างยั่งยืน งานศึกษาวิจัยควรไปในทิศทางที่เน้นการสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การแก้ปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ต้นเหตุ การจัดรูปแบบองค์กรตลอดจนแนวทางในการปรับแก้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง สร้างระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และในท้ายที่สุดการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบโดยคำนึงถึงความเกี่ยวเนื่องของปัญหา

งานทั้งหมดที่สืบค้นและรวบรวมได้ถูกนำไปจัดสร้างระบบฐานข้อมูลเพื่อประโยชน์ต่อผู้สนใจและเป็นหลักสำหรับการต่อยอดองค์ความรู้ต่อไป

คำหลัก : ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม การบริหารจัดการ

Project Code : RDG3/22/2543

Project Title : Research Project on Review State of Knowledge of Thailand's
Environment and Resource Management

Investigators : Department of Environmental Science, Faculty of Science,
Silpakorn University
Department of Environmental Science, Faculty of Science and
Technology, Thammasart University
Faculty of Environment and Resource Studies, Mahidol University

email address : deanen@mahidol.ac.th

Project Duration : May 2000 – March 2002

Project on Review State of Knowledge of Thailand's Environment and Resource Management's objective is to search, compile, review and analyze academic papers studied in Thailand in the past 40 years.

The papers are categorized into three main groups ; namely Pollution Management, Natural Resource Management, and Society and Environment. The literature review shows that current knowledge is able to react to dynamic of environmental change only to a certain degree. The gap of knowledge is considerably large. For Thailand's sustainable development sake, future work should focus on public awareness, efficient use of natural resource, alleviating pollution problem at source, appropriate form of organization including amendment of relevant law and regulation, environment and natural resource database and lastly, always bearing in mind the interdependence of the problem.

Environment and resource literature database is also created for benefit of public and for use as starting point to develop further from already known.

Key Words : Environment Resource Environmental and Resource Management

บทสรุปผู้บริหาร

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย Research Project on Review State of Knowledge of Thailand's Environment and Resource Management

ความตื่นตัวและรับรู้ถึงความสำคัญของเรื่อง “สิ่งแวดล้อม” ในฐานะที่เป็นปัญหาในทางการบริหารจัดการและเป็นผลกระทบสืบเนื่องจากระบบการพัฒนาของประเทศนั้น นับว่ามีวิวัฒนาการมาในระยะเวลาไม่ยาวนานเท่าใดนัก เช่นเดียวกับกระแสความตื่นตัวของสิ่งแวดล้อมโลกที่เริ่มมาในยุคของ Silent Spring เมื่อปี ค.ศ.1962 ที่ผ่านมานี้เอง

แต่ด้วยอิทธิพลของวิกฤตการณ์ของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาน้อยกว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ได้ผลักดันให้เกิดการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้เพื่อเข้าจัดการแก้ไขปัญหารวมถึงการแสวงหาแนวทางในการลดผลกระทบที่เกิดขึ้น จนเกิดการสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมในเชิงการศึกษาวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมอย่างกว้างขวาง จนอาจกล่าวได้ว่า “สิ่งแวดล้อม” ได้ปรากฏ “ตัวตน” เป็นเนื้อหาหลักประการหนึ่งในการศึกษาวิจัยที่ไม่มีใครสามารถปฏิเสธได้

แต่กระนั้นก็ตาม หากสังเกตกระบวนการการสร้างองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรอย่างใกล้ชิดแล้ว จะพบว่าวิวัฒนาการและความเฉพาะด้าน (Uniqueness) อยู่หลายประการ คือ ประการแรก ความรู้ที่ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมมิได้เป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นบนรากฐานทางทฤษฎีที่เป็นของตนเองเสียทีเดียว แต่เป็นการสร้างองค์ความรู้บนการต่อยอดศาสตร์ (discipline) ทางด้านอื่นๆ แทบทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ชีวภาพ วิทยาศาสตร์กายภาพ หรือมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ก็ตาม ประการที่สอง การสร้างองค์ความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นมาพร้อมๆ กับวาทกรรมการสร้างองค์ความรู้ (discourse on epistemology) ที่ว่าด้วยการศึกษาแบบบูรณาการ (integrative approach) หรือการสร้างองค์ความรู้แบบองค์รวม (holistic) ที่เน้นย้ำว่าเราต้องปรับเปลี่ยนมุมมองในการศึกษาใหม่ จากการศึกษาแบบแยกส่วนมาสู่การมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ ตรงนี้จึงเป็นความซับซ้อนในวงวิชาการหากที่ต้องจะแบ่งแยกเรื่องสิ่งแวดล้อมออกมากล่าวถึงในฐานะ “ศาสตร์” ที่เป็นของตัวเอง (a single discipline) อย่างเป็นระบบ และประการสุดท้าย ในท่ามกลางข้อจำกัดดังกล่าว ในอีกด้านหนึ่งก็มีความชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ ว่า เรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรนั้นเป็นเรื่องที่มีมิติเชื่อมโยงกับมนุษย สังคม และพฤติกรรมอย่างแยกไม่ออก เชื่อมโยงทั้งในฐานะ “สาเหตุ” และในฐานะ “ทางออก” ของปัญหา จนอาจกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเป็นเรื่องของ “กระบวนการและการบริหารจัดการ” (process and management) จึงอาจพอทำให้เกิดความชัดเจนได้บ้างว่า ในการสร้างองค์ความรู้ที่ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรนั้นจะมีความเฉพาะเป็นตัวของตัวเองได้นั้น ก็คงจะต้องศึกษาวิจัยโดยยึดเอาเรื่องของ “การบริหารจัดการ” เป็นแกนหลักในการวิเคราะห์และสร้างองค์ความรู้

อนึ่ง หากสังเกตกระบวนการศึกษาวิจัยในด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การจัดการแก้ไขปัญหามลพิษ (เทคโนโลยีระบบบำบัดน้ำเสีย เทคโนโลยีการกำจัดขยะ การจัดการสารพิษ) การจัดการทรัพยากร (ระบบป่าไม้ ป่าชายเลน ประมง การใช้ประโยชน์ที่ดิน การจัดการทรัพยากรน้ำ) และรวมถึง การศึกษาในเชิงนโยบายและการวางแผนนั้น จะพบว่ามีการศึกษาวิจัยที่กว้างขวางและมีปริมาณมากพอสมควร แต่การวิจัยจำนวนไม่น้อยยังอาศัยฐานคิดและแนวทางในการจัดการแก้ไขบนฐานความรู้จากทางตะวันตกเป็นสำคัญ นวัตกรรมที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยจึงเป็นไปอย่างจำกัด ตัวอย่างเช่น ประเทศไทยมีการศึกษาและจัดทำรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) มาเป็นเวลายาวนานนับแต่ปี 2518 เป็นต้นมา คาดว่ามีการผลิตเอกสารการศึกษา มาแล้วนับพันรายการ แต่หากจะตั้งคำถามว่า ตัวองค์ความรู้ว่าด้วยการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมในบริบทของสังคมไทยคืออะไร เครื่องมือและมาตรการในการป้องกันแก้ไขปัญหาส่งแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทยเป็นอย่างไร เกณฑ์การวิเคราะห์สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมในแต่ละด้านเป็นอย่างไร และถึงที่สุดคือการถามว่า EIA เหมาะสมกับสังคมไทยจริงหรือไม่

คำถามเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเร่งประมวลสถานการณ์ความรู้ที่เป็นของคนไทยว่าขณะนี้รู้อะไร มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เท้าตันกับปัญหาที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วหรือไม่ อะไรคือช่องว่างความรู้ที่เกิดขึ้น และการพัฒนาองค์ความรู้ว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของไทยควรพัฒนาและให้นำหนักอย่างไรในอนาคต ฉะนั้นหากสังคมตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาส่งแวดล้อมและทรัพยากรที่เกิดขึ้น และเห็นว่านับวันจะวิกฤติและซับซ้อนยิ่งขึ้นทุกขณะ ก็ยิ่งจำเป็นต้องเร่งรื้อสร้าง (Reconstruct) ตัวองค์ความรู้สำรวจประมวลพรมแดนแห่งความรู้ เพื่อเป็นรากฐานในการป้องกันและแก้ไขปัญหาย่างมีประสิทธิภาพ สามารถตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงของปัญหาที่เรียกว่าเป็นสภาพวิกฤติในขณะนี้ ให้เป็นไปอย่างรวดเร็วและทันต่อเหตุการณ์และแก้ปัญหาย่างตรงจุดตรงประเด็นทั้งในระยะสั้นและระยะยาว อย่างชาญฉลาดต่อไปในอนาคต

ในโครงการนี้ยกประเด็นที่พบทวนองค์ความรู้ออกเป็น 3 หมวดและหัวข้อย่อยดังนี้

การจัดการมลพิษ (Environmental Pollution Management)

- การจัดการมลพิษทางอากาศ
- การจัดการมลพิษทางเสียง
- การจัดการมลพิษในดิน
- การจัดการน้ำเสีย
- การจัดการมูลฝอย

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (National Resources Management)

- การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ
- การจัดการทรัพยากรน้ำ
- การจัดการทรัพยากรป่าไม้

- การจัดการทรัพยากรพื้นที่ชายฝั่ง
- การจัดการทรัพยากรดิน
- การจัดการทรัพยากรแร่ธาตุ
- แบบจำลองระบบนิเวศวิทยา

สังคมและสิ่งแวดล้อม (Society and Environmental)

- การมีส่วนร่วมของประชาชน
- สิ่งแวดล้อมศึกษา
- เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม (การประเมินมูลค่า)
- สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
- การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

โดยในแต่ละหัวข้อได้สืบค้นรวบรวมงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา เพื่อทบทวนสถานการณ์องค์ความรู้ วิเคราะห์การสร้างองค์ความรู้ที่ผ่านมามีความสามารถตอบสนองต่อพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ดีเพียงใด อะไรคือช่องว่างในองค์ความรู้และทิศทางและประเด็นในการศึกษาวิจัยในอนาคตควรเป็นอย่างไร

งานศึกษาวิจัยทั้งหมดได้ถูกนำมาจัดสร้างระบบฐานข้อมูลซึ่งผู้ที่สนใจสามารถใช้ประโยชน์ได้จาก Website : WWW.environment.mahidol.ac.th เป็นการยกระดับมาตรฐานการศึกษาวิจัยและผลต่อเนื่องต่อการเรียนการสอนทางด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศ นอกจากนี้ในแต่ละหัวข้อได้แนะนำงานศึกษาวิจัยที่สมควรอ่านสำหรับผู้สนใจในหัวข้อนั้น ๆ ไว้ด้วย

ในด้านปริมาณจากการสืบค้นและทบทวนพบว่างานศึกษาวิจัยในด้านการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ปี 2504 หากมองในด้านคุณภาพปรากฏว่าสนองต่อการเปลี่ยนแปลงได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ยังคงมีช่องว่างขององค์ความรู้ที่กว้างใหญ่ที่ต้องเสริมเพื่อให้ประเทศสามารถพัฒนาได้อย่างยั่งยืน ในภาพรวมทิศทางการศึกษาวิจัยควรเน้นการสร้างจิตสำนึกแก่ประชาชน การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การลดปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ต้นเหตุ การจัดรูปแบบองค์กรและปรับแก้กฎหมายที่เกี่ยวข้อง สร้างระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และการศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบคำนึงถึงความเกี่ยวเนื่องของปัญหา ซึ่งสอดคล้องกับแผนการปฏิรูปการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ต้องการบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย สังคมและสิ่งแวดล้อม

ในหมวดนี้ประกอบด้วยงานศึกษาในเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา การมีส่วนร่วม การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมและการวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค เป็นที่น่าเสียดายที่กฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับใหม่ข้อสำคัญข้อหนึ่งขาดไป งานศึกษาในหมวดนี้เน้นว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศให้มีประสิทธิภาพในแง่ที่ประเทศสามารถพัฒนาในด้านต่างๆ ได้อย่างต่อเนื่อง

งานศึกษาชิ้นแรกในหมวดนี้ที่พบเป็นผลงานในปี พ.ศ. 2511 เป็นงานด้านสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หลังจากนั้นก็มีผลงานออกมาในปริมาณที่เพิ่มขึ้นสนองตอบต่อความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของประเทศ เป็นที่น่าสังเกตว่างานศึกษาในหมวดนี้มีลักษณะส่วนใหญ่เป็นรายงานการศึกษาหรืองานวิจัย แตกต่างจากหมวดมลพิษและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งงานส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์

จากการรวบรวม ทบทวน และวิเคราะห์พบว่า ยังขาดองค์ความรู้ที่จำเป็นอีกไม่น้อยโดยทิศทางการวิจัยควรเป็นดังนี้

สิ่งแวดล้อมศึกษา (3-03-02) เน้นศึกษาแนวทางการเรียนการสอนที่สร้างความเข้าใจ โดยใช้สภาพปัญหาที่เกิดขึ้น สำหรับการศึกษาในระดับต่างๆ ส่วนการศึกษานอกระบบนั้นควรศึกษารูปแบบที่เหมาะสมในการได้ใช้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมในทางปฏิบัติอย่างแท้จริง ซึ่งแนวทางข้างต้นจะทำให้กระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษามีโอกาสพัฒนา และให้ผลตามเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

การมีส่วนร่วม (3-04-00) ศึกษาวิจัยเพื่อหาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้ ระดับการมีส่วนร่วมในการบริหารประเทศที่เหมาะสมในบริบทของสังคมไทย กระบวนการ ขั้นตอน และปัญหาในการทำประชาพิจารณ์ กระบวนการและเทคนิคที่มีประสิทธิภาพของการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ประเด็นกฎหมายที่เหมาะสมตลอดจนรูปแบบขององค์กรที่เหมาะสมเพื่อแก้ปัญหาการมีส่วนร่วมและความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร

การประเมินมูลค่า (3-01-03) สนับสนุนให้ใช้มากกว่า 1 วิธี ในการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร จัดสร้างระบบฐานข้อมูลสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ศึกษาวิจัยหลักการทางเศรษฐศาสตร์เพื่อสร้างแบบจำลองและด้านเศรษฐมิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (2-06-00) เน้นศึกษาวิจัยการให้ความรู้แก่ประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเยาวชนในคุณค่าของศิลปกรรมพัฒนาระบบองค์กรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม การใช้เครื่องมือด้านกฎหมายเศรษฐศาสตร์ รวมทั้งการใช้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ตลอดจนศึกษาวิจัยเพื่อสร้างระบบฐานข้อมูลในด้านนี้

การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค สนับสนุนการศึกษาวิจัย การจัดทำแผนการบริหารและการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับภาคของประเทศ รูปแบบการประสานงาน การบริหารงานและจัดระบบองค์กรหรือหน่วยราชการ

การที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศ เพื่อการวางแผนพัฒนาและจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสานอย่างยั่งยืน ศึกษาวิจัยในส่วนของประชาชนและองค์กรท้องถิ่น ตลอดจนจัดทำระบบฐานข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

หมายเหตุ : ตัวเลขในวงเล็บคือ เลขหมวดหมู่ในระบบฐานข้อมูลเพื่อการสืบค้น

โครงการวิจัยสำรวจพรมแดนความรู้การบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไทย สังคมและสิ่งแวดล้อม

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

โดย ผศ. สุชาติ นวกวัญย์

อ.สัชชัย สุกดีพันธ์วิหาร

2. สิ่งแวดล้อมศึกษา

โดย ผศ.ดร.อรพินท์

3. การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ

โดย อ.ปฐมพงษ์ สงวนวงศ์

4. สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

โดย อ.โรจน์ คุณเอนก

5. การวางแผนสิ่งแวดล้อมเมืองและภาค

โดย อ.วิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ

การมีส่วนร่วมของประชาชน
ในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

Public Participation

อัญชัย สุทธิพันธุ์วิหาร

สุชาติ นวทวณษ์

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

1. บทสรุป

ความต้องการที่จะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามีมาแต่โบราณตั้งแต่มนุษยอยู่ร่วมกันหรืออีกนัยหนึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันที่มีการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติ จะแตกต่างกันแต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอาจทำในระยะสั้นหรือระยะยาวต่อเนื่อง อาจกระทำในกรอบนโยบายที่กำหนดหรือทำตามความจำเป็นที่ผู้เข้าร่วมในชุมชนต้องช่วยกันเพื่อการอยู่รอด และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์)

การมีส่วนร่วมของประชาชน นับเป็นหัวใจสำคัญส่วนหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากปัญหาทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอและปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจนก่อให้เกิดภาวะวิกฤต ซึ่งนับว่า จะทวีความรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ ทำให้ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลำพังแต่เพียงหน่วยงานรัฐแต่ฝ่ายเดียวนั้น ไม่เพียงพอต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้หมดไปได้โดยง่าย

ดังนั้นประชาชนผู้ซึ่งเป็นต้นเหตุหนึ่งของปัญหาดังกล่าวด้วย จึงควรที่จะต้องเข้ามาป้องกันและแก้ไขปัญหาร่วมกับภาครัฐ โดยรัฐจะต้องเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในกระบวนการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่เริ่มต้น เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีซึ่งกันและกัน รวมทั้งการป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อมที่นับวันจะปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดมากขึ้นทุกขณะ

สำหรับแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องผสมผสานกันระหว่างด้านนโยบายและด้านปฏิบัติ กล่าวคือ ในด้านนโยบายนั้น จะต้องวางแผนในลักษณะของการส่งเสริมและสนับสนุนให้ภาคประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมใน โครงการหรือกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อประชาชนหรือชุมชน โดยเน้นการร่วมรับรู้ให้ข้อมูลข่าวสาร

สำหรับประเทศไทยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มีเนื้อหาที่มีผู้ทำการศึกษาและกล่าวอ้างไว้อยู่ในหลายๆ ประเด็น ทั้งที่ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงแต่เป็นแก่นกลางของสิทธิการมีส่วนร่วมของประชาชนไทยและที่เกี่ยวข้องโดยกับเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยตรง ดังนี้

- 1) การปรับเปลี่ยนทางการเมืองกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไทย
- 2) การกระจายอำนาจกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น
- 3) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีรูปแบบไม่เป็นเอกภาพที่หลากหลายของแต่ละกลุ่มแต่ละองค์กรแต่ละท้องถิ่น และรูปแบบที่ได้ถูกระงับไว้ภายหลังรัฐยอมรับบทบาทของประชาชนและตราไว้ในข้อกฎหมาย เช่น การประชาพิจารณ์ สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการจัดการศึกษา สิทธิในการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่น สิทธิในการฟ้องหน่วยงานราชการ ตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วม โจทย์ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม การศึกษานี้ได้ศึกษาครอบคลุมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในทุกประเด็นของการมีส่วนร่วม ดังนี้ ด้านทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ด้านทรัพยากรน้ำ ด้านทรัพยากรดิน ด้านชายฝั่งทะเล ด้านขยะมูลฝอย ด้านมลพิษทางน้ำ ด้านมลพิษอากาศและด้านศิลปกรรม

ข้อสรุปด้านรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน จากงานศึกษาทั้งหมดในขณะนี้รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่ในแต่ละท้องถิ่น มีกิจกรรมที่มีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย และในบางท้องถิ่นอาจมีระดับและกิจกรรมที่ไม่ครบหรือเท่าเทียมกัน เกิดจากเงื่อนไขต่างๆของสังคมดังจะกล่าวต่อไป

1.1 ยุคสมัยแห่งการมีส่วนร่วมของประชาชน

ประเทศไทยนับว่าเป็นประเทศหนึ่งี่พัฒนามาจากการเป็นประเทศภายใต้วัฒนธรรมระบบศักดินาไพร่-นายถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็ตามในปี พ.ศ.2475 แต่วัฒนธรรมดังกล่าวกลับมิได้เลือนหายไปจากสังคมไทย ยังฝังตัวและซ่อนแทรกอยู่ในสังคมระบบราชการ และฝังตัวอยู่ในสำนึกของประชาชนคนไทยมาโดยตลอด นั้นย่อมหมายความว่า ปฏิสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยนับตั้งแต่ยุคแรกๆและต่อมาของการอภิวัฒน์การเมืองจึงไม่มีความเสมอภาคหรือเท่าเทียมกันในทางชนชั้น ราชการมีสำนักแห่งความเป็นเจ้าขุนมูลนาย เคยชินกับการสั่งการและกระทำให้ และในขณะเดียวกันประชาชนคนไทยทั่วไป ก็มีสำนักแห่งความเป็นไพร่ฟ้าหน้าใส ที่เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของสังคมวัฒนธรรมอันหลากหลายของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ และลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมศูนย์นั้นสนับสนุน นั่นคือ คนภาคเหนือก็มีสำนึกว่าตัวเองเป็นคนล้านนา การที่เป็นคนไทยเนื่องจากว่า เพราะถูกราชสำนักกรุงเทพฯบีบ รวมไปถึงสำนึกของความเป็นลาวของคนอีสาน และมีความรู้สึกว่าตัวเองต่ำต้อยและถูกเจ้านายจากกรุงเทพฯปกครอง รวมไปถึงหัวเมืองส่วนภาคในแถบภาคใต้ด้วย

การเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2501 ภายใต้การบริหารประเทศระบบอำนาจนิยม ของกลุ่มผู้นำทหาร นอกเหนือจากไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาความล่มสลายของสังคมวัฒนธรรมขนบตามมา รวมไปถึงการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล ถึงแม้ว่าบ้านเมืองจะมีการผกผันและรุนแรง รวมไปถึงการคลี่คลายทางการเมืองที่มีทั้งเป็นบรรยากาศประชาธิปไตยมากขึ้นหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 และเชบเขาหลัง 6 ตุลา 2519 จนกระทั่งสู่ยุคประชาธิปไตยครึ่งใบ แต่กระนั้นก็ตามโครงสร้างการบริหารประเทศไทย

ภายใต้โครงสร้างระบบราชการที่ถูกวางมาตั้งแต่การปฏิรูปการเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2435 ก็ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ที่ถือว่าเห็นโครงสร้างอำนาจที่ไม่เป็นธรรม รวมไปถึงความมั่นคงและยั่งยืนของแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจยังคงเส้นคงวาลดลงมา แม้จะมีการห้วงดิ่งมากพอสมควร ฉะนั้นปัญหาการละเมิดสิทธิของชุมชนในด้านต่างๆ และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงสืบเนื่องต่อกันมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยจะรับรู้และเรียนรู้เรื่องแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาสังคม เศรษฐกิจพอเพียง หลังการมีรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 หรือฉบับปฏิรูปการเมืองแล้วก็ตาม แต่นั่นก็ไม่ใช่สิ่งที่ยืนยันได้ว่า ปัญหาการล่วงละเมิดสิทธิเสรีภาพด้านทรัพยากรธรรมชาติและด้านอื่นๆ ในสังคมไทยจะไม่เกิดขึ้น และจะยังมีตามมาอีกมากหากภาครัฐหรือผู้กุมอำนาจรัฐไม่มีความจริงใจ และประชาชนขาดความเข้มแข็งในการตรวจสอบและเอาใจใส่บ้านเมืองเช่นเดียวกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

1.2 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

1) การมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นเริ่มต้น

โดยเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยมากชุมชนหรือในท้องถิ่น ที่เริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นนี้ที่มีประสิทธิภาพมากและถือว่าสมบูรณ์แบบ ที่ชุมชนคิดกันเอง เริ่มต้นเอง มักเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็ง โดยผู้นำมักมีความเป็นตัวของตัวเอง มีจิตสำนึกสาธารณะ เช่น ในชุมชนสาคลี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ชุมชนวัดป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ชุมชนกลุ่มฮักเมืองน่านในนามกลุ่มฮักเมืองน่าน จังหวัดน่าน เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนและกำหนดนโยบาย

ในการที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของการพัฒนาสิ่งแวดล้อม กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ในขั้นตอนนี้มักสืบเนื่องจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรมข้อที่ผ่านมา เพราะฉะนั้นชุมชนที่มีความเข้มแข็งจึงมักมีกิจกรรมรูปแบบที่ชัดเจนและสมบูรณ์เช่นกัน

3) การมีส่วนร่วมในขั้นดำเนินการปฏิบัติ

ขั้นเป็นขั้นตอนมีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากร แรงงาน วัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น การมีส่วนร่วมในแบบที่สามารถพบในหลายๆท้องถิ่นที่ชุมชนอาจไม่มีสำนึกทางสิ่งแวดล้อม และองค์กรชุมชนท้องถิ่นไม่เข้มแข็ง และรัฐมักแทรกตัวเข้ามาเป็นผู้นำ เป็นผู้ริเริ่ม หาปัญหาและวางแผนงานมาก่อนแล้ว และโดยส่วนใหญ่ในหลายชุมชนในประเทศไทยโดยส่วนมากมักเข้าไปมีส่วนร่วมในด้านการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในรูปแบบกิจกรรมนี้ มากกว่าที่จะเป็นผู้ริเริ่มคิดค้นปัญหาเองหรือวางแผนการพัฒนาสิ่งแวดล้อมทั้งหมดหรือทั้งกระบวนการ ในภาวะบ้านเมืองที่รัฐมีความเข้มแข็งมากกว่าสังคม รัฐเป็นผู้กุมอำนาจในสังคม ทั้งการสั่งการ และอำนาจทุน

4) การมีส่วนร่วมในขั้นรับผลประโยชน์จากการพัฒนาสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงจะได้รับจากการพัฒนาหรือดำเนินกิจกรรม โดยมากแล้วไม่ว่าจะชุมชนใดหากมีโครงการพัฒนาแล้ว คนในท้องถิ่นมักจะมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาทั้งสิ้น ไม่ว่าโครงการนั้นจะมีหน่วยงานของรัฐเป็นผู้คิด เป็นผู้เริ่มต้นหรือไม่ คนในชุมชนย่อมได้รับหรือมีส่วนร่วมแน่นอน ไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น โครงการป่าชุมชน ชาวบ้านอาจได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการเข้าไปหาของป่า และบางกลุ่มอาจไม่ได้เข้าไปหาของป่า แต่ได้รับความชุ่มชื้นจากผืนป่า

5) การมีส่วนร่วมในรูปแบบของการประเมินผลโครงการ

เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าไปร่วมประเมินว่าโครงการพัฒนาที่ได้กระทำลงไปนั้นมีความสำเร็จอย่างไร ในแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละโครงการอาจมีวิธีการที่แตกต่างกันไปแน่นอน โครงการที่เกิดจากการคิดริเริ่มเองโดยผู้นำและคนในชุมชนท้องถิ่นของตนย่อมมีกิจกรรมการมีส่วนร่วมประเภทนี้ด้วยเสมอจะด้วยระดับเข้มข้นหรือไม่นั้นย่อมเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่สำหรับในท้องถิ่นใดที่มีโครงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่คิดริเริ่มจากคนนอกท้องถิ่น โดยเฉพาะจากหน่วยงานราชการที่ไม่ใคร่จะคิดคำนึงถึงการมีส่วนร่วมโดยยอมรับศักยภาพของชุมชนในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ และคิดว่าการที่ให้ภาคประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งหรือหลักคิดหนึ่งในการพัฒนาเท่านั้น ชุมชนนั้นจะไม่ได้เข้าร่วมประเมินผลโครงการแต่อย่างใด ซึ่งมักเป็นเรื่องที่หน่วยงานของรัฐเป็นผู้กระทำโดยทั้งสิ้น

1.3 ระดับของการมีส่วนร่วม

ดังที่ได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่าในแต่ละท้องถิ่น แต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันทั้งในรูปแบบกิจกรรมการมีส่วนร่วมและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ สังคมวัฒนธรรม ผู้นำท้องถิ่น ใจจืดจากภายนอก เช่น เศรษฐกิจ การเมือง เป็นต้น เพราะฉะนั้นระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นจึงมีระดับที่แตกต่างกันดังนี้ คือ

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูง

เป็นการกระทำกิจกรรมการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยตัวของชุมชน จากสำนึกสาธารณะของแกนนำท้องถิ่น คือ เป็นเพียงส่วนหนึ่ง (partner) ของหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกใดๆ เช่น รัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนคิดกันขึ้นมา ดำเนินการขึ้นมา ไม่รู้ว่าจะไปมีส่วนร่วมกับใคร ฉะนั้นจึงให้ความหมายว่าเป็นการมีส่วนร่วมแบบไม่มีส่วนร่วมหรือเป็นการมีส่วนร่วมระดับสูงในกรณีที่มีความหมายของการมีส่วนร่วมที่เราเข้าใจกันโดยให้ความหมายไปสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก แต่ถ้าจะกล่าวระหว่างการมีส่วนร่วมของคนในวิถีชีวิตชุมชนเองโดยมิได้

ไปสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก ก็ย่อมมีระดับมากระดับน้อยแตกต่างกันไปทั้งระหว่างกลุ่มแกนนำหมู่บ้านหรือลูกบ้าน
ธรรมดา แตกต่างกันไปตามวิถีทางสังคมวัฒนธรรม

ฉะนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีความเข้มแข็งจึงมักเกิดขึ้นจากคนภายในชุมชนหรือคนภายในท้องถิ่นเอง
ที่อิทธิพลของเจ้าหน้าที่ภาครัฐมีความอ่อนกว่าบทบาทผู้นำชุมชน หรือไม่ได้เข้าไปกระทำทำให้สังคมล่มสลาย หน่วยงาน
ของรัฐมักมีบทบาทน้อยมาก ในการเข้าไปให้ความช่วยเหลือ คือรัฐเป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาทางวิชาการเท่านั้น แต่ครั้ง
จะกล่าวว่ารัฐหรือภาคองค์กรเอกชนอื่นๆแทบไม่มีบทบาทใดๆเลยในการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นที่มีความ
เข้มแข็ง คงไม่ได้ เนื่องจากในนาวิเทศของสังคมไทย ที่มีการบริหารราชการแผ่นดินด้วยระบอบราชการกันเป็นโครงสร้าง
ที่สืบทอดมาตั้งแต่การปฏิรูปการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่รัฐเข้าไปกุมอำนาจและสิทธิทางทรัพยากรของ
ชุมชนในทุกหย่อมหญ้า ภาครัฐจึงถือว่ามีบทบาทและมีอิทธิพลสูงสุดในสังคม ในขณะที่เดียวกันที่รัฐมีความเข้มแข็งภาย
ใต้การบริหารงานแบบรวมศูนย์ แต่องค์กรชุมชนเมื่อถูกรุกรานจากภาครัฐทำให้เกิดความอ่อนแอและความอ่อนส้าใน
การจัดการทรัพยากรและบริหารชุมชนท้องถิ่นที่เคยทำมาก่อนอย่างมีประสิทธิภาพด้วยวิถีทางวัฒนธรรม มีบางชุมชน
ที่สามารถรื้อฟื้นหรือถักทอหรือเป็นแกนต่อการพัฒนาของรัฐเพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งด้วยการสนับสนุนจากองค์กร
พัฒนาเอกชนด้านการพัฒนา แต่มีบางชุมชนหรือหลายชุมชนที่ฟื้นตัวได้ด้วยลำแข้งของคนในชุมชนเอง ที่มีปราชญ์
หรือนักคิดประจำท้องถิ่นและยังได้รับการแพร่กระจายแนวคิดการพึ่งตนเองไปสู่ท้องถิ่นอื่นๆจากการประสานงาน
ขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้กลายเป็นกระแสการมีส่วนร่วมของประเทศในมิติด้านสิ่งแวดล้อมยุคปัจจุบัน

การมีส่วนร่วมลักษณะนี้บทบาทของผู้นำและแกนนำชุมชนย่อมมีบทบาทสำคัญมาก แต่มีบ่อยครั้ง ที่การมี
ส่วนร่วมของประชาชนในแนวทางนี้ที่อาศัยวิถีชีวิตหรือลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมมักกลายกลายเป็นการถูกหรือการ
ต่อต้านอำนาจรัฐและต่อต้านอำนาจาจารธรรมการพัฒนาของโลกสมัยใหม่ และพยายามสร้างวาทกรรมของตัวเองขึ้น
มาต่อสู้กับวาทกรรมของรัฐ เช่น การอนุรักษ์แนวพืชมุข เกษตรธรรมชาติ เกษตรสีเขียว อุตสาหกรรมทางเลือก ที่มักเป็น
เรื่องปากเรื่องท้อง และในบางท้องถิ่นทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น เช่น ในกรณีป่าชุมชน
 เป็นต้น

2) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับตำบลหรือปากลาง

โดยสามัญสำนึกแล้วไม่ว่าชุมชนท้องถิ่นใดๆ ก็ตาม จะคำนึงถึงผลประโยชน์และสันติสุขของท้องถิ่นหรือ
คนภายในครอบครัวตัวเองเป็นลำดับแรก แต่เท่าที่ผ่านมามีเห็นปรากฏการณ์ขึ้นในสังคมที่ประชาชนในบางท้องถิ่นไม่
ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพด้านสิ่งแวดล้อม ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะไม่เห็นความสำคัญหรือมีความ
รักในท้องถิ่นตน เป็นแต่เพียงว่าบทบาทหรืออำนาจการตัดสินใจการกระทำ ถูกภาครัฐช่วงชิงไปทั้งหมดแล้ว จน
กระทั่งเกิดความคิดว่าการพัฒนาหรือการกระทำใดๆก็แล้วแต่เป็นเรื่องของรัฐ ประชาชนเป็นเพียงผู้รับการช่วยเหลือ
หรือความกรุณาจากรัฐ และที่ผ่านมารัฐก็มักจะทำตัวเป็นผู้รู้ ผู้มีความสามารถ เพราะคิดว่าตัวเองศึกษาในระบบสูงจะ
เป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาเหนือกว่าประชาชน

โดยส่วนใหญ่ในท้องถิ่นของประเทศไทยมักเป็นเช่นนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมักเป็นการร่วมกับรัฐ โครงการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมักถูกริเริ่มจากรัฐหรือจากองค์กรภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตประชาชนไม่ค่อยจะได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเลย และคำว่ามีส่วนร่วมแท้ที่จริงแล้วเป็นความหมายที่เกิดขึ้นมาเพื่อมีส่วนร่วมกับภาครัฐเท่านั้น และถึงแม้ในปัจจุบันประเทศไทยจะเห็นความสำคัญของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมากขึ้น ให้โอกาสและบทบาทแก่ประชาชนมากขึ้นแต่นั้นยังเป็นเพียงหลักการ ในทางปฏิบัติไม่สามารถเป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญดังจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องที่ว่าด้วยความขัดแย้งทางสังคม โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่รัฐเชื่อว่าประชาชนมีการศึกษาค้นคว้าไม่มีความรู้ความเข้าใจ และไม่ควรที่จะเข้ามายุ่งหรือมาก้าวล่วงการทำงานของรัฐบาล เป็นต้น ทั้งทั้งงานศึกษาที่ผ่านมา เช่น ที่สงขลา จะได้สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหาที่เผชิญหน้าเสียก็ตาม

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนี้หลายหน่วยงานของภาครัฐ ภาคเอกชน จะเห็นและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน พร้อมให้การสนับสนุนในรูปแบบต่างๆ แต่สิ่งที่มีความสำคัญและเป็นแก่นกลางที่สำคัญที่สุดที่จะเป็นตัวขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน และสิ่งตัวเองมากที่สุด จะต้องขึ้นอยู่กับคนในหมู่บ้านหรือขึ้นอยู่กับประชาชนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะตัวผู้นำหรือแกนนำหมู่บ้าน ว่าจะมีศักยภาพในการนำลูกบ้าน เชื้อเชิญให้เกิดความสามัคคี เชื้อเชิญให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ และคำตอบที่เป็นแก่นกลางยิ่งที่สุดแล้วมิใช่คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน แต่สำคัญอยู่ที่จิตของผู้นำชุมชนว่าจะเป็นผู้มีจิตสาธารณะมากเท่าใด จิตสำนึกแห่งความเอื้ออาทร และเสียสละนั่นเอง

นอกจากภาคประชาชนแล้ว องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมเป็นอีกกลุ่มองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อม และหนุนช่วยภาคประชาชนให้เกิดการมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น จะเห็นได้ว่าตั้งแต่อดีตของการเริ่มต้นมีองค์กรพัฒนาเอกชนขึ้นมาในประเทศไทย หากนับตั้งแต่ช่วงการมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) มีหลายองค์กรซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับงานด้านสิ่งแวดล้อม จากการแบ่งกลุ่มองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมที่พบในประเทศไทยในปัจจุบัน จะพบว่ามีหลายกลุ่ม นั่นก็หมายความว่ากิจกรรมในการทำงานด้านสิ่งแวดล้อมล้วนหลากหลายซึ่งจะเห็นว่าบางกลุ่มก็ตั้งขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรงที่ตัวเองประสบ บางกลุ่มตั้งขึ้นมาช่วยเหลือคนชั้นล่างโดยนำประเด็นสิ่งแวดล้อมมาเป็นตัวชูแล้วค่อยโยงไปหาประเด็นอื่น บางกลุ่มตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นการณรงค์สร้างภาพพจน์ให้กับองค์กรของตน จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ทราบว่าปัจจุบันสถานการณ์ในสังคมมีความคลี่คลายและเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิในการรวมตัวและเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทั้ง ๆ ที่ในช่วง ตุลาคม 2519 ประชาชนจะไม่กล้ามีบทบาทมากนัก

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่าการมีส่วนร่วมที่ตั้งไว้ไม่ได้เป็นการมีส่วนร่วมที่ส่งเสริมความเป็นอิสระ แต่เป็นกระบวนการที่จัดตั้งขึ้นโดยรัฐ และครอบงำโดยผู้นำท้องถิ่นและตัวแทนของรัฐส่วนกลาง ผ่านกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

โดยภาพรวมแล้วการสร้างพลังให้เกิดขึ้นกับประชาชนในชนบท เป็นสิ่งสำคัญในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วม การควบคุมจากส่วนกลางหรือผู้มีอำนาจอนุมัติงบประมาณตั้งคลังและสร้างกลไกอื่นที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในวง จรของโครงการอย่างมีประสิทธิภาพ (ผศ.ดร.จิรรัตน์ สมสืบ, 2539)

การวิเคราะห์การตอบสนองการเปลี่ยนแปลงและช่องว่างของการองค์ความรู้และทิศทางการวิจัย เพื่อลดช่องว่างและแก้ไขปัญหาคือบทหรือของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไทยด้านสิ่งแวดล้อม ที่ยังมีปัญหาอยู่ เช่น เรื่องรูปแบบและวิธีการประชาพิจารณ์ การศึกษาและทบทวนกรอบคิดด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนในการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ความเป็นไปได้ขององค์กรท้องถิ่นในการรับผิดชอบการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

แต่เรื่องดังกล่าวมิได้หมายความว่า จะเป็นเรื่องเฉพาะมิติทางสิ่งแวดล้อมทั้งนั้น แต่เป็นสิ่งที่ต้องทำการศึกษา ในมิติอื่นๆ เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเนื่องกัน เพื่อทราบอดีตและจะนำไปสู่การวางยุทธศาสตร์และปรับทิศทางกระบวนการ การมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อมต่อไปในอนาคต

2. การทบทวนวรรณกรรม

2.1 ความจำเป็นของการมีส่วนร่วมของประชาชน

สถานการณ์ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในสังคมขณะนี้ ล้วนได้รับผลกระทบมาจากกิจกรรมหรือโครงการในอดีตทั้งสิ้น ในมิติของการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น กลไกของภาครัฐได้พยายามป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างเต็มที่ แม้ว่าหลายปัญหาจะลดน้อยลงหรือหมดไปแล้ว หากแต่ยังมีเงื่อนไขและข้อจำกัดหลายประการซึ่งทำให้บางปัญหายังคงปรากฏอยู่ให้เห็น ทำให้เห็นที่ ประจักษ์แล้วว่า ลำพังเพียงหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบแต่ฝ่ายเดียว ไม่เพียงพอกับปัญหาต่าง ๆ ซึ่งมีปริมาณมากทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ คือ ระดับความรุนแรงของปัญหาและความยากของการแก้ไขปัญหา ทำให้ต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานอื่น ๆ เช่น สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคประชาชน ซึ่งมีจำนวนมากและมีอยู่ทั่วทุกพื้นที่ จึงรับรู้และเข้าใจถึงปัญหาได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้น ภายใต้ทฤษฎีการพัฒนาแบบทุนนิยมและปรัชญาการดำเนินชีวิตแบบโลกตะวันตก โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบการพัฒนา ที่มักจะมุ่งเน้นในด้านการลงทุนเพื่อการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาที่เน้นการพัฒนาทางอุตสาหกรรมเพื่อพัฒนาด้านอุตสาหกรรมเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของชาติ ได้ก่อให้เกิดการทำลายระบบนิเวศทั้งใหญ่บ้าง หรือทำให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อสิ่งแวดล้อมและส่งผลให้เกิดปัญหาหลายประการในสังคมชนบท เช่น การล่มสลายทางสังคม การแย่งชิงทรัพยากรและความขัดแย้ง เป็นต้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เงื่อนไขประการหนึ่งที่ควบคู่มากับแนวคิดทฤษฎีการพัฒนาประเทศอันเป็นวาทกรรม (Discourse) การพัฒนาที่มาจากต่างประเทศ อันทำให้เกิดปัญหาการร่อยหรอของทรัพยากร คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ปัญหา

ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ที่กลุ่มนักวิชาการและกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนหลายคนพยายามชี้นำสังคมหรือสร้างเป็นวาทกรรมของการพัฒนาแบบใหม่ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง นั่นก็คือ เงื่อนไขของระบบการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศไทยที่มักเป็นการรวมศูนย์อำนาจ ที่ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่ในสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (พ.ศ. 2435) ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน ปี พ.ศ.2475 แต่ยังใช้โครงสร้างการบริหารประเทศแบบเดิม ซึ่งค่อนข้างจะปิดกั้นอำนาจและบทบาทของประชาชนได้เข้าไปมีส่วนในการกำหนดนโยบายใดๆ การบริหารจึงมีลักษณะจากบนลงล่าง รัฐค่อนข้างมีอำนาจสิทธิขาดในการบริหารจัดการทรัพยากรด้านต่าง ๆ การกระจายอำนาจและสิทธิในการบริหารทรัพยากรไปยังชุมชนท้องถิ่นนั้นแทบไม่มีหรือมีน้อยมาก รัฐมักอ้างสิทธิทางกฎหมายและระเบียบราชการแผ่นดินที่กำหนดขึ้น เพื่อเข้าไปจัดการทรัพยากร โดยไม่คำนึงถึงความสำคัญและความต้องการของคนในท้องถิ่น เงื่อนไขนี้ก็จะเอื้อให้การพัฒนาของรัฐภายใต้วิถีคิดการพัฒนาและการบริหารอันสืบทอดมาจากยุคของผู้นำประเทศในอดีต (โดยเฉพาะรัฐบาลทหาร) เป็นไปอย่างเรียบร้อยราบรื่น แต่นั่นยังเท่ากับว่าล้วนส่งเสริมให้เกิดปัญหากับชุมชนท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงการทำให้ประชาชนขาดจิตสำนึกในทางการเมือง และจิตสำนึกของการเป็นเจ้าของประเทศ จึงถูกตัดโอกาสในการเข้าร่วมการบริหารเพื่อพัฒนาประเทศ

การสรุปบทเรียนทางสังคมดังกล่าว พร้อมกับการออกมามรณรังค์ของกลุ่มองค์กรพัฒนานอกชนต่าง ๆ ที่ทำงานร่วมกับภาคประชาชนมาอย่างยาวนาน จึงเป็นการเรียกร้องเพื่อหาวิธีการบริหารและพัฒนาประเทศภายใต้แนวคิดใหม่ พร้อมกับการเสนอแนะทางออกให้กับสังคม เพื่อลดช่องว่างหรือจุดบกพร่องและข้อขัดข้องที่ทำให้การพัฒนาที่ผ่านมาไม่ประสบความสำเร็จนัก ที่อยู่ภายใต้แนวคิดทุนนิยมและประชาธิปไตยแบบตัวแทน

สิ่งที่สำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่ง คือ การรณรงค์เคลื่อนไหวเพื่อขับเคลื่อน (movement) ขององค์กรภาคประชาชนและองค์กรเครือข่ายอื่น ๆ ที่เป็นแรงหนุนช่วยกันได้พยายามผลักดัน ทั้งจากเวทีชุมชนและเวทีวิชาการ ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ซึ่งได้พยายามสื่อสารออกมาสู่สังคมในวงกว้างเกี่ยวกับแนวคิดของหลักการมีส่วนร่วม (Participation) ซึ่งภายใต้เงื่อนไขและบริบทของสังคมไทยในอดีตที่ผ่านมา มักมีปัญหาทางโครงสร้างอำนาจ ดังนั้นแน่นอนว่า หลักคิดของการมีส่วนร่วมนั้นย่อมต้องหมายถึง การมีส่วนร่วมในทุกขบวนการของบ้านเมืองด้วย มิใช่ประเด็นเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมแต่เพียงด้านเดียว โดยเฉพาะประเด็นในทางการเมือง เพราะเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการปิดกั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น เป็นสาเหตุมาจากเรื่องของการเมืองหรือเรื่องของการสร้างอำนาจนั่นเอง

ในปัจจุบันนี้เรื่องไปจนถึงอนาคต ประเด็นของการมีส่วนร่วมนั้น เชื่อกันว่าจะเป็นมิติใหม่ของการพัฒนาประเทศ เพื่อสร้างสังคมใหม่ที่มีความหลากหลายในกรอบคิดการพัฒนา และจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านสังคม รวมไปถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่วิกฤตอยู่ในปัจจุบัน

2.2 ความหมายและแนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม

นักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายท่านได้ให้ความหมายของคำว่า “การมีส่วนร่วม” ไว้หลายแง่มุม ดังนี้

1) ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการต่างประเทศ

นักวิชาการต่างประเทศหลายคน ได้เคยทำการศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วม” (Participation) มาเนิ่นนานแล้วและอาจกล่าวได้ว่าศึกษามานานกว่านักวิชาการชาวไทย การศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นคำกลาง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ มีได้มุ่งเน้นเฉพาะในมิติของการพัฒนาด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น ด้านการมีส่วนร่วมทางสิ่งแวดล้อมที่กำลังเป็นที่ถกเถียงและกล่าวขานถึงในบริบทของสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมที่ค่อนข้างปิดและเป็นสังคมที่มีการละเมิดหรือสิทธิเสรีภาพของประชาชนมาอย่างยาวนานเท่านั้น คำว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ได้ให้ความหมายไว้นั้น มักจะให้ความหมายในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน มิได้มีความแตกต่างกันมาก เช่น

วิลเลียม ดับบลิว ริดเดอร์ ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมในการปะทะสังสรรค์ทางสังคม รวมทั้งการมีส่วนร่วมของรายบุคคลและการมีส่วนร่วมในลักษณะกลุ่มคน

ทางด้าน เจ. ดีเมอซีโรว์ ได้ให้ทัศนะของการมีส่วนร่วมที่ให้น้ำหนักไปทางการเมืองว่า เป็นความพยายามในการวางแผนและจัดการเกี่ยวกับระบบสังคมเพื่อแสวงหาทัศนคติ ทักษะ และแนวความคิดที่จำเป็นต่อการมีส่วนร่วมในวิถีทางประชาธิปไตยของประชาชนในอันที่จะปรับปรุงและแก้ไขปัญหาต่างๆของสังคมให้ดีขึ้นเท่าที่จะเป็นไปได้

ส่วน วิลเลียม เออร์วิน ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในมิติด้านการพัฒนาว่าหมายถึง การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาของตัวเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ และความชำนาญของประชาชน แก้ไขปัญหา ร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

พายาตาเพล ได้สรุปแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของหลักการพัฒนามุมชน ซึ่งจะนำประชาชนให้บังเกิดการพึ่งพาตัวเอง และเกิดความเชื่อมั่นในการดำเนินตามโครงการพัฒนาต่างๆ ในชุมชน ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน

นอกจากนั้น เมอร์เรย์ โรส ได้ให้ทัศนะในเชิงการพัฒนาว่า ชุมชนใดก็ตามที่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมมากเท่าใด จะทำให้การพัฒนาชุมชนนั้นสามารถเป็นไปได้โดยสะดวกและสามารถดำเนินไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ได้ โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า คนมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง คุณค่าของความคิดและสมรรถภาพของคนเรานั้นไม่มีความหมาย ถ้าหากขาดการมีส่วนร่วมกับบุคคลอื่น ประชาธิปไตยจะไม่มีมีความหมายเลย ถ้าหากประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วม

2) ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในทัศนะของนักวิชาการไทย

ในระยะเวลาช่วงหลังจากที่นักวิชาการชาวไทยได้มีการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในประเด็นต่าง ๆ ทำให้มีผู้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้มาก ซึ่งมีได้มีความแตกต่างกันมากนักเช่นเดียวกัน เนื่อง

จากคำว่า “การมีส่วนร่วม” นั้นค่อนข้างให้ความหมายและเป็นที่เข้าใจภายในตัวของภาษาอยู่แล้ว ถึงแม้ว่าแต่ละท่านจะให้ความหมายแตกต่างกันไปก็อาจตาม เป็นเพราะขึ้นอยู่กับบริบทของคำว่ามีส่วนร่วม ในที่นี้ ขอหยิบยกตัวอย่างความหมายการมีส่วนร่วมของนักวิชาการบางท่าน เช่น

ในทัศนะของอาจารย์ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เห็นว่า การมีส่วนร่วมนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนงานดำเนินการโครงการพัฒนาและการประเมินผล เพราะการมีส่วนร่วมนั้นมีส่วนผลักดันให้การพัฒนาเป็นไปในทิศทางที่จะสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน

ถาวรพันธุ์ จันทร์สว่าง ได้อธิบายเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า การมีส่วนร่วม เป็นผลมาจากการเห็นพ้องต้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลง ความเห็นพ้องต้องกันนั้นจะต้องมีมากพอจนเกิดความริเริ่มโครงการเพื่อการนั้นๆ เหตุผลเบื้องต้นแรก คือ การที่คนเราสามารถรวมกันได้นั้น ควรจะต้องมีความตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมด หรือการกระทำทั้งหมดที่ทำในนามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์กร ดังนั้นองค์กรจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต้องการได้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การเกี่ยวข้องทางจิตและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์ ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าให้กระทำการให้บรรลุจุดหมายของกลุ่มนั้น ทำให้เกิดความรู้ร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

สุรีย์ ตันเศียรสุโรจน์ ได้สรุปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า เป็นการร่วมมือปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบ ด้วยกันไม่ว่าจะเป็นของปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่มะ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการและเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

ขวัญชัย วงศ์นิติกร ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ว่าประกอบด้วย 3 มิติ กล่าวคือ มิติที่หนึ่ง ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าควรทำและทำอย่างไร ส่วนมิติที่สอง ได้แก่ การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนาและการลงมือปฏิบัติการตามที่ได้ตัดสินใจ สำหรับมิติที่สาม ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงานและการประเมินผล

จากการที่นักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้ให้ความหมายของคำว่า “การมีส่วนร่วม” ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าความหมายของการมีส่วนร่วมนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะทางบริบทของการมีส่วนร่วม ซึ่งผู้ที่ศึกษาการมีส่วนร่วมในบริบทที่ต่างกัน จึงมักให้ความหมายของการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน แต่คำว่าแตกต่างกันมิได้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่ยังมีฐานคิดหรือหลักการการมีส่วนร่วมที่ร่วมกันอยู่ เพราะฉะนั้นความหมายของการมีส่วนร่วมจึงไม่สามารถให้ความหมายที่ตายตัวได้ รวมทั้งการที่จะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมได้ชัดเจนจะต้องพิจารณาควบคู่ไปกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศนั้นๆ เป็นสำคัญ

ความหมายของการมีส่วนร่วมที่มีความหมายแตกต่างกันไปตามบริบทของการมีส่วนร่วมในสาขาวิชาต่าง ๆ นั้น บัญชร แก้วสรวง (2531) ได้กล่าวว่า นักการศึกษาผู้ใหญ่จะใช้ในการอ้างอิงถึงการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์กิจกรรม

หรือโครงการที่มีวัตถุประสงค์อยู่ที่การศึกษาดูตามธรรมชาติ นักรัฐศาสตร์ใช้คำนี้เมื่อหมายถึงการเข้าร่วมกับสถาบันการเมืองของชุมชน ส่วนนักสังคมวิทยาใช้เมื่อ หมายถึง การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม ในขณะที่นักจิตวิทยา ใช้คำนี้ในความหมายของมนุษย์ในการทำงานที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน

ดังนั้นความหมายของการมีส่วนร่วมทางสิ่งแวดล้อม จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นการที่บุคคลหรือชุมชน มีส่วนร่วม ร่วมกันกับบุคคล กลุ่มองค์กร ชุมชน รัฐ ในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ซึ่งในมิติทางสิ่งแวดล้อม เกี่ยวข้องในทุกสาขาวิชา ทั้งสังคมวิทยา มานุษยวิทยา จิตวิทยา การเมือง วิทยาศาสตร์ และสาขาอื่นๆ เป็นต้น การมีส่วนร่วมของประชาชนทางสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเรื่องความหลากหลาย ที่อาจไม่สามารถให้ความหมายที่ตายตัวได้ ขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

การมีส่วนร่วมมีความหมายใน 2 ลักษณะ คือ

1) การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของนักพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าว จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

2) การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรของชุมชน อันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกซึ่งความสามารถของตนและได้รับประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาค เพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศ ให้มีอำนาจทางการเมืองการบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการคืนอำนาจ (empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาร่วมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ: น. 138-139)

สรุปแล้วการมีส่วนร่วมไม่ควรใช้การบังคับหรือก่อกำหนดโดยรัฐ แต่ต้องเกิดจากการตระหนักและตัดสินใจของชาวบ้านเอง รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนและสร้างปัจจัยต่างๆ ที่เกื้อหนุนให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น นโยบาย แผนงาน กฎหมาย และระเบียบต่างๆ รวมทั้งสื่อที่จะสร้างความเข้าใจแก่ประชาชน การเปลี่ยนแปลงของคนในสังคมทุกระดับ

ให้มีความสัมพันธ์ช่วยเหลือกัน และการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นต้องเป็นไปตามแนวทางที่วัฒนธรรมชุมชนต้องการ ฉะนั้นการศึกษาการเข้าถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นการกล่าวถึงลักษณะและทิศทางที่เป็นจุดเน้นในการดำเนินงาน แต่การบรรลุถึงวัตถุประสงค์ต้องกำหนดแนวทาง แผนงานที่มีความชัดเจนยิ่งขึ้น (ผศ.ดร.จินรัตน์ สมสืบ, 2539)

2.3 ทฤษฎีทางสังคมวิทยาอันเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (ends) ในเวลาเดียวกัน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ: น. 138-139)

บัญญัติ แก้วส่อง (2531) ได้ศึกษาเรื่อง "รูปแบบทางสังคม-จิตวิทยา สำหรับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา" ภายใต้บริบทของสังคมไทย บัญญัติได้แยกเอา ทฤษฎีแนวคิดทางจิตวิทยาสังคม และทฤษฎีทางสังคมวิทยาจุลภาค (micro-sociology) ของนักคิดต่างประเทศมาเป็นฐานในการสร้างกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีการมีส่วนร่วมของตัวเอง โดยกล่าวว่า การที่จะเข้าใจการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล จำเป็นจะต้องพิจารณาด้านจิตวิทยาสังคมและสังคมวิทยาจุลภาค ซึ่งทฤษฎีด้านจิตวิทยาสังคมและทฤษฎีทางสังคมวิทยาจุลภาคที่อธิบายถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มี อิทธิพลต่อการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ ที่มีการแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับ ซึ่งพอจะสรุปเนื้อหาสาระที่สำคัญได้ดังนี้

3.1) การกระทำด้วยเหตุผล(A theory of Reasoned action) ของมาร์ติน ฟิชเบินและไอแซค อัจเจน

บัญญัติ ได้อธิบายว่า เป็นทฤษฎีที่มีฐานคติ (Assumption) ว่ามนุษย์เป็นผู้มีเหตุผลและใช้ข้อมูลที่ตนมีอยู่อย่างเป็นระบบ มนุษย์พิจารณาผลที่เกิดจากการกระทำของตนก่อนตัดสินใจ และพฤติกรรมของบุคคลนั้นขึ้นอยู่กับภายใต้การควบคุมของเจตนาของบุคคล ดังนั้นเจตนาเชิงพฤติกรรมหรือความตั้งใจที่จะกระทำพฤติกรรมของบุคคลจึงเป็นตัวกำหนดที่ใกล้ชิดกับการกระทำ

3.2) รูปแบบการทนายพฤติกรรมของลิสก้า (Liska 's Revision Model)

ลิสก้าได้วิจารณ์แนวคิดของฟิชเบินและอัจเจนที่เห็นว่า พฤติกรรมเป็นผลมาจากความตั้งใจ และความตั้งใจนั้นเป็นผลมาจากทัศนคติและทัศนคติทางจิตวิทยิกอีกต่อหนึ่ง โดยลิสก้าเห็นว่า รูปแบบของฟิชเบินและอัจเจนนั้นยังคลุมเครือสำหรับการตอบคำถามปัญหาการวิจัยบางประการ และดูเหมือนว่ารูปแบบของฟิชเบินและอัจเจน

ยังไม่มี ความซับซ้อนและลึกซึ้งเพียงพอที่จะจัดรูป (organized) และประสานการวิจัยจำนวนมากในปัจจุบันได้ นอกจากรูปแบบของฟิชเบินและอัลเซนยังมองว่า ตัวแปรภายนอกหรือตัวแปรเบื้องหลังที่สำคัญ ๆ เช่น ตัวแปรคุณลักษณะส่วนบุคคล (demographic variables) ซึ่งได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพทางเศรษฐกิจสังคม อาชีพ ศาสนา และการศึกษา ตัวแปรทัศนคติต่อเป้าหมายและตัวแปรลักษณะบุคลิกภาพนั้นจะแสดงอิทธิพลต่อพฤติกรรมในทางอ้อม โดยผ่านทัศนคติและทัศนคติทางจิตวิสัยเท่านั้น ลิสก้าได้แย้งว่า พฤติกรรมไม่ได้เกิดขึ้นจากความตั้งใจเสมอไป และทัศนคติตลอดจนทัศนคติทางจิตวิสัยนั้นไม่ได้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมโดยผ่านความตั้งใจเท่านั้น แต่สามารถจะมีอิทธิพลโดยตรงต่อพฤติกรรมได้ และอิทธิพลโดยตรงที่มีนี้ จะมีสูงกว่าอิทธิพลทางอ้อมด้วย นอกจากนี้ลิสก้ายังเห็นว่าโครงสร้างทางสังคมมีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมของคน ทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนั้นพฤติกรรมของบุคคลหลายๆแบบจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับความสามารถโดยความตั้งใจของบุคคลอย่างสิ้นเชิง เป็นต้น

3.3) ทฤษฎีการเปรียบเทียบทางสังคม (Social Comparison theory) ของ เฟลติงเจอร์

หลักการของทฤษฎีนี้มีมาจากแนวคิดที่ว่า พฤติกรรมของบุคคลเกิดจากความต้องการที่จะประเมินเปรียบเทียบความสามารถของตนเองว่าเหมาะสมหรือไม่ โดยการเปรียบเทียบกับความสามารถและความคิดของบุคคลอื่น มีผลทำให้บุคคลเปลี่ยนพฤติกรรมใกล้เคียงกับบุคคลอื่นในกลุ่มนั้น ถึงแม้ว่ากระบวนการทั้งสอง คือ การประเมินเปรียบเทียบความคิดเห็นและการประเมินเปรียบเทียบความสามารถจะมีสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน แต่มีข้อแตกต่างกันที่ว่า เมื่อมีการเปรียบเทียบความคิดเห็นของตนเองกับผู้อื่น ผลจากการเปรียบเทียบทำให้บุคคลนั้นมีความคิดเห็นเปลี่ยนแปลงได้ทั้งบวกและลบ แนวคิดสำคัญในงานของบัทเลอร์ที่ได้จากแนวคิดของเฟลติงเจอร์ คือ การหยิบยืมแนวคิดนี้ไปใช้ทำนายพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ว่าบุคคลที่มีความคิดเห็นและความสามารถแตกต่างไปจากกลุ่มนั้น มีผลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างไร

3.4) ทฤษฎีปรัวรัตนนิยม (Exchange Theory)

ทฤษฎีปรัวรัตนนิยม เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาทางจุลภาค ที่สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์และอธิบายพฤติกรรมตลอดจนปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับบุคคลได้อย่างเหมาะสม สำหรับนักทฤษฎีปรัวรัตนนิยมที่สำคัญ ที่มีบัทเลอร์หยิบยืมมากล่าวไว้นั้น คือ จอร์จ ซี โฮแมนส์ และปีเตอร์ เอ็ม บลาว

สำหรับแนวคิดของโฮแมนส์ มีหลักการเบื้องต้นที่สำคัญ กล่าวคือ บุคคลจะคำนวณเกี่ยวกับทางเลือกต่าง ๆ สำหรับการกระทำ ทางเลือกแต่ละทางเลือกนั้นมีคุณค่าเพียงใด ในขณะที่เดียวกันได้คำนึงถึงโอกาสหรือความเป็นไปได้ที่เขาจะได้รับสิ่งนั้นด้วย ดังสูตรนี้

$$\begin{array}{ccccc} \text{การกระทำ} & = & \text{คุณค่า} & \times & \text{โอกาสที่จะเป็นไปได้} \\ \text{(action)} & & \text{(value)} & & \text{(probability)} \end{array}$$

นั่นคือแนวคิดของการคาดหวังผลประโยชน์ตอบแทน ซึ่งในงานของวัชร ได้นำเอาแนวคิดของ โธมัสสันมาเป็นฐานคิดในการสร้างกรอบความคิดเชิงทฤษฎีบูรณาการร่วมกันแนวคิดทฤษฎีทางสังคมอื่น ๆ ที่ได้กล่าวมา รวมทั้งงานวิจัยเชิงประจักษ์ที่โดยมากเป็นของคนไทย เช่น งานวิจัยของณัฐพล ชันชโย และคณะ (2529) ที่เห็นว่าคุณสมบัติส่วนบุคคลที่สัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม นอกจากตัวแปร เพศ อายุ สถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม สถานภาพทางการศึกษาแล้ว ตัวแปรสถานภาพครอบครัวหรือสถานภาพสมรสของบุคคลยังเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาด้วย รวมไปถึงงานวิจัยของอารยา วัฒนกิจ (2526) และอาสาพท์ เกษทรัพย์ (2525) ที่กล่าวว่า การที่บุคคลมาติดต่อเจ้าหน้าที่รัฐบาลมากกว่าจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการมีส่วนร่วมในการพัฒนามากกว่า นอกจากนี้ยังมีตัวแปรที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น ตัวแปรการยอมรับแบบอย่าง (อนุภาพ ถิรลาภ, 2528) ตัวแปรสัมพันธภาพระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน (สุรัสวดี หุ่นพยนต์, 2527) ตัวแปรความกระตือรือร้นในการพัฒนา (สุจินต์ ดาววิระกุล, 2527) ตัวแปรความเข้าใจในกิจกรรมการพัฒนา (สุรัสวดี หุ่นพยนต์, 2527 และอารยา วัฒนกิจ, 2526) ตัวแปรความต้องการพัฒนา (ถิรชาน วุฒิกกรมรักษา, 2526) และตัวแปรการรู้สึกว่าตนเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้านและความต้องการมีเกียรติ (สุจินต์ ดาววิระกุล, 2527) เป็นต้น

3.4) แนวคิด“คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม” ในการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม

แนวคิดด้าน “คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม” โดยศาสตราจารย์วราพร ศรีสุพรรณ (2539) ในบทความชิ้นหนึ่ง ในหนังสือสิ่งแวดล้อมศึกษา ในหัวข้อ “การจัดการสิ่งแวดล้อม” เป็นแนวคิดใหม่ที่น่าสนใจในประเด็นการสร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมของประชาชน เพราะเป็นแนวคิดจากฐานตะวันออกที่มีหลักธรรมพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน วราพร กล่าวว่า การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมเข้าไปช่วยดูแลและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อความสันติของมนุษยชาตินั้น จำเป็นจะต้องมีความเข้าใจความเป็นจริงธรรมชาติที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ กล่าวคือ

คุณสมบัติของประชาชนที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม นั้นจะต้องเป็นบุคคลที่มีจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นจิตสำนึกที่มีทั้งความตระหนัก (awareness) และความรับผิดชอบ (responsibility) โดยที่ความตระหนัก วราพร ชี้ให้เห็นว่าจะอยู่บนพื้นฐานของความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของธรรมชาติและบนพื้นฐานความเชื่อเกี่ยวกับขีดจำกัดในการดำรงอยู่ของมนุษย์ คือ รู้และเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริง ส่วนความรับผิดชอบจะอยู่บนพื้นฐานที่มนุษย์เห็นความสำคัญของตนเองต่อสังคม มีความเชื่อในอำนาจของตนเองและเห็นความสำคัญของสิทธิส่วนรวม คือ รู้จักตนเองตามความเป็นจริง เข้าใจสังคมและเข้าใจบทบาทของตัวเองต่อสังคม

ในการอธิบายการเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริงของธรรมชาติหรือสังขธรรม วราพร ได้นำหลักธรรมของพระพุทธศาสนาอธิบาย คือ การใช้หลักไตรลักษณ์ มาใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ของธรรมชาติในมิติของนิเวศวิทยา ส่วนเรื่องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับตนเองและสังคมได้หยิบยกเอา ข้อเสนอของออสเบล นักจิตวิทยา ที่ได้วิเคราะห์ถึงสถานภาพและบทบาทของบุคคลและได้โยงไปสู่บทบาทในความสัมพันธ์กับผู้อื่น

การสร้างจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมจะต้องสร้างทัศนคติใหม่ที่ว่า มนุษย์ทุกคนเป็นผู้ใช้ทรัพยากรร่วมกันเป็นผู้ดูแลรักษาเวลาแห่งใจร่วมกัน ผู้ร่วมยุคสมัย และจะเป็นผู้ร่วมสืบสายสัมพันธ์แห่งอดีตและอนาคต ทัศนคติใหม่ที่ทำให้คุณค่ากับการเป็นเจ้าของร่วมกัน มองเห็นสิทธิของผู้คนที่ร่วมยุคสมัยที่จะใช้ทรัพยากรร่วมกัน และมองเห็นสิทธิของผู้คนที่จะกำเนิดมาในยุคสมัยต่อไปที่จะดำรงชีวิตอยู่โดยพึ่งพาทรัพยากรที่มีในวันนี้

นอกจากนี้จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อม ยังจะต้องประกอบด้วยการคิดหรือค่านิยมที่จะสร้างความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร ที่ไม่ใช่เป็นการจัดสรรโดยอำนาจทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่จะต้องเป็นการจัดสรรด้วยระบบคุณค่าทางสังคมและคุณค่าของการดำรงอยู่ของชีวิต ระบบการคิดหรือค่านิยมนี้อาจเรียกว่า “คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม”

2.4 การรับรู้คำว่า “สิ่งแวดล้อม”

ก่อนที่จะได้ไปกล่าวถึงขอบเขตการมีส่วนร่วมของประชาชนว่ามีจุดเริ่มต้นอย่างไร เคลื่อนที่อย่างไรรูปแบบใด และกำลังจะหันเหเบนเข็มไปสู่ทิศทางใด การทำความเข้าใจถึงประวัติศาสตร์ของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ที่ได้เคลื่อนเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่เมื่อใดนั้น ย่อมทำให้เห็นภาพสถานการณ์ทางสังคมและนั่นย่อมนำไปสู่ความเชื่อมโยงกับการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนในขบวนการสิ่งแวดล้อมในบริบทของสังคมไทยได้

งานศึกษาเรื่อง “พรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม” ของอรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2541) ได้อธิบายถึงการรับรู้และให้ความหมายของการดำรงอยู่ของสิ่งแวดล้อม หรือที่กล่าวอีกแง่หนึ่งคือ “ธรรมชาติ” รอบตัวมนุษย์ในประเทศไทย อรรถจักร์ ได้แบ่งช่วงเวลาไว้ 3 ระยะ กล่าวคือ

1). ระยะแรก (ก่อนปี พ.ศ.2500)

อรรถจักร์ ได้ยึดจุดเริ่มต้นตั้งแต่รัชสมัยของรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และช่วงปลายคือ ช่วงก่อนเข้าสู่ยุคพัฒนา (พ.ศ.2500) โดยการรับรู้และให้ความหมายในระบายนั้น อรรถจักร์ เห็นว่าจะเน้นไปในเชิงกายภาพ ซึ่งเป็นการรับรู้และให้ความหมายบนพื้นฐานของความคิดแนวประจักษ์นิยม ดังจะเห็นจากหลักฐานทางเอกสารหลายชิ้นที่ยืนยันว่า ในระยะนี้ถือเป็นยุคของการอธิบายธรรมชาติในกรอบแนวคิดเชิงกายภาพ เช่น มาแปลสอนอ่านสำหรับแม่เฒ่าเรียนเร็ว เล่มที่ 1 ที่อธิบายให้ได้เข้าใจถึงสรรพสิ่งที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน อาทิ สัตว์ต่างๆ แม่น้ำ ลม นร สวนผลไม้ นอกจากนี้ ยังมีหนังสือภูมิศาสตร์ของประเทศสยาม ที่ได้กลายเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของประเทศ เพื่อให้ได้เข้าใจสภาพแวดล้อมทั้งหลายที่ประกอบกันเข้าเป็นประเทศไทย และ แบบเรียนวิทยาศาสตร์ชั้นประถมศึกษา พ.ศ. 2491 ที่เน้นให้นักเรียนเข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฝนแล้ง น้ำหลาก ไฟป่า เป็นต้น

การที่อรรถจักร์ ได้ระบุว่าในระยะนี้สังคมไทยรับรู้และให้ความหมาย “ธรรมชาติ” ในเชิงกายภาพและเป็นพื้นฐานการรับรู้ และให้ความหมายสืบเนื่องต่อไปในระยะที่สองที่เรียกว่ายุค “กายภาพที่มีค่าในทางเศรษฐกิจในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ” และเรื่อยมาจนถึงยุคปัจจุบัน จึงทำให้เข้าใจว่าสังคมในยุคนี้รับรู้ธรรมชาติในมิติทางกายภาพ

หรือที่เราจัดธรรมชาติประเภทนี้ว่าเป็นสิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม (Concrete Environment) กระนั้นก็ตาม การรับรู้และการให้ความหมายของรัฐ (state) จึงถือเป็นเรื่องของบางชนชั้นในสังคมมากกว่าจะเป็นเรื่องของประชาชนทั่วไปทั้งหมดในสังคม ที่มักมีความเข้าใจและให้ความหมายธรรมชาติแวดล้อมในมิติที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางจิตวิญญาณ ที่มักพบเห็นจากประเพณี วัฒนธรรมของคนในชนบท เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ บุญข้าวสาก ข้าวประดับดิน ลอยกระทง เลี้ยงผีปู่ตา รวมไปถึงวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องพญาคันคาก ซึ่งเรามักนิยามการให้การรับรู้และความหมายสิ่งแวดล้อมในมิติดังกล่าวจัดอยู่ในสิ่งแวดล้อมเชิงนามธรรม (Abstract Environment)

อรรถจักร์ ได้ยอมรับว่าการที่สังคมไทยรับรู้และให้ความหมาย “ธรรมชาติ” ในระยะนี้ เนื่องจากได้รับอิทธิพลตะวันตกมากกว่าที่จะเกิดขึ้นจากคนในพื้นที่ อันสืบเนื่องมาจากการติดต่อกับประเทศตะวันตกในยุคสมัยนั้นของชนชั้นสูง (กษัตริย์) ก่อนที่วิจิตรและมูมมองที่มีต่อ “ธรรมชาติ” ในเชิงกายภาพจะขยายออกไปสู่ประชาชนชั้นล่างภายใต้เงื่อนไขของระบบการศึกษา แต่กระนั้นก็ตาม ในระยะนี้มิได้หมายความว่าการศึกษาไทยจะครอบคลุมทั่วไปถึงคนทั้งประเทศ คงจะครอบคลุมเพียงเฉพาะพวกเจ้านาย ข้าราชการ ชนชั้นศักดินา และพวกนักเรียนที่ไปศึกษาต่างประเทศ บางกลุ่มเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าการรับรู้และให้ความหมาย “ธรรมชาติ” ในเชิงกายภาพจึงเป็นการรับรู้และให้ความหมายของกลุ่มเจ้านายชั้นสูงที่รับอิทธิพลจากตะวันตกเท่านั้น แต่คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศในระยะนี้ก็ยังถือว่า “ธรรมชาติ” ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางจิตวิญญาณ อันสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของผู้คนที่อาศัยอยู่ในอุทกเนย์

2). ระยะที่สอง (พ.ศ.2500-2515)

อรรถจักร์ได้อธิบายว่า เป็นยุคของการให้ความหมายที่สืบทอดมาจากระยะแรก กล่าวคือ เป็นการมองธรรมชาติและให้ความหมายในมิติ เชิงกายภาพ และยังได้ขยายเคลื่อนออกไปเพิ่มเติมไปอีกว่า “นิคมคำในทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ” การให้ความหมายลักษณะนี้เด่นชัดตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ที่เน้นเพียงด้านหลักด้านเดียว คือ ด้านที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่มีไว้ให้มนุษย์ใช้ประโยชน์สูงสุดหรือใช้ไปเพื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และอรรถจักร์กล่าวว่าการรับรู้ความหมายของสิ่งแวดล้อมในมิติการใช้ประโยชน์เพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นทรัพยากร มีความสัมพันธ์กับการเมืองอย่างลึกซึ้งหรือเคลื่อนไปพร้อมกับการขยายตัวของอำนาจรัฐไปครอบคลุมพื้นที่และยึดเอาทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดมาเป็นของรัฐ

การรับรู้และให้ความหมายของนิเวศและสิ่งแวดล้อมในช่วงนี้จึงเป็นการรับช่วงต่อมาจากระยะสมัยรัชกาลที่ 4 นั่นคือ แนวคิดจากตะวันตกมีอิทธิพลเป็นอย่างสูงต่อราชการไทยรวมไปถึงแนวคิดด้านการพัฒนา (Theory development) ภายใต้การบริหารประเทศใน ระบอบราชการ-อำนาจนิยม ของผู้นำทหารอย่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้ผลักดันให้เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติภายใต้การสนับสนุนจากสำนักคิดอเมริกันและธนาคารโลก ที่มีกรอบของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยไปสอดคล้องกับแนวคิดเดิมที่มองธรรมชาติในมิติทางกายภาพนั้นย่อมหมายความว่ายุคพัฒนาเป็นยุคแห่งการนำธรรมชาติมาใช้เพื่อส่งเสริมการพัฒนา อันถือว่าเป็นแนวคิดกระแส

หลักในช่วงนั้น และในขณะเดียวกันในยุคการปกครองของผู้เผด็จการ มักปิดกั้นโอกาสการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนหรือที่เรียกกันว่าเป็นยุคแห่งเส้นทางทางการเมือง บ่อมหมาถึงว่าโอกาสที่ประชาชนระดับล่างผู้ไร้อำนาจที่ถูกผลักออกไปจากกระบวนการมีส่วนร่วมย่อมไม่มีโอกาสที่จะเสนอมิติทางสิ่งแวดล้อมในมิติอื่นๆ รวมไปถึงโอกาสการช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมถูกปิดกั้นลง ดังจะได้อธิบายต่อไป

3. ระยะที่สาม (หลังปี พ.ศ. 2515)

เป็นระยะของการรับรู้และให้ความหมาย "ธรรมชาติ" ที่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนมากขึ้น ในระยะนี้ อรรถจักร์ ได้หยิบยกเอามูลเหตุการเกิดการรับรู้และให้ความหมายแก่ "ธรรมชาติ" มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนว่าเกิดตั้งแต่กระแสทางสังคมที่ไม่พอใจต่อวิกฤติทางด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลมาจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติตามความหมายเดิม ดังเช่น กระแสความไม่พอใจของสังคมต่อแม่น้ำแม่กลองเน่า ในปี พ.ศ. 2515 หรือ ความไม่พอใจต่อการนำเฮลิคอปเตอร์เข้าไปล่าสัตว์ที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร จ.กาญจนบุรี ในปี พ.ศ. 2516 ซึ่งตัวอย่างหลังนั้น นอกเหนือไปจากที่ขบวนการนักศึกษาและประชาชนจะเน้นไปที่ประเด็นสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังเกิดจากความไม่พอใจต่อการใช้อิทธิทธิอำนาจเกินขอบเขตของกลุ่มผู้นำทหารในยุคการบริหารประเทศในยุคนี้ อันเป็นยุคที่กล่าวกันว่าเป็นยุคประชาธิปไตยแบบเผด็จการ ที่มักปิดกั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนอีกยุคหนึ่ง

แม้ว่าในระยะหลังตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมาประเทศไทยจะมีการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และสถาบันการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม อันเกิดจากกระแสการกระตุ้นของสังคม แต่โดยส่วนใหญ่ยังเป็นการทำงานและศึกษาภายใต้กรอบแนวคิดด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอันเป็นกระแสหลักที่ควบคู่ไปกับแนวคิดการพัฒนาสมัยใหม่ จนกระทั่งเกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มองค์กรต่างๆ หลากหลายขึ้นในสังคม โดยเฉพาะขบวนการสิ่งแวดล้อมขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งปฏิเสธมิได้ว่ากระบวนการรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อมขององค์กรชาวบ้านดังกล่าวที่ได้รับการประสานงานช่วยเหลือจากองค์กรพัฒนาเอกชน จะเป็นการพุ่งแนวคิดทางการเมืองเข้าไปด้วย การชูประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กระทบต่อวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น เพื่อเป็นการหาพื้นที่ทางสังคมโดยการสร้างวาทกรรม (Discourse) สิ่งแวดล้อมแบบใหม่แล้ว ยังมีนัยที่สะท้อนให้เห็นว่าการบริหารประเทศจากกรอบแนวคิดที่ผ่านมา ทั้งผู้นำทหาร - พลเรือน ภายใต้โครงสร้างระบบราชการ ที่รัฐเป็นผู้กระทำมาโดยตลอด โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนมักสร้างปัญหา เพราะฉะนั้นทิศทางการทางการเมืองจึงควรจะต้องเปลี่ยนแปลงด้วย อันถือว่าเป็นแนวคิดและแนวทางเบื้องต้นของขบวนการมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อมของไทย

2.5 แนวคิดเบื้องต้นของการเมืองไทยกับสิ่งแวดล้อม

ถึงแม้ว่าเวลาเราพูดถึงเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม เรามักจะมองเลขผ่านและไม่ค่อยมองลึกไปถึงเรื่องโครงสร้างอำนาจ หรือเรื่องของระบบการเมือง มักมองไปถึงกิจกรรมการร่วมสร้างสรรค์ ร่วมพัฒนา และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

แต่พวกเขารู้ไม่ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ ภายใต้แนวคิดทุนนิยมของสังคมไทยที่ผ่านมาที่เป็นกระแสการพัฒนาหลักสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังทีมงานของ อรรถจักร์ (2541) กล่าวว่า บุคนั้นมองธรรมชาติในมิติทางกายภาพ ซึ่งการพัฒนาภายใต้แนวคิดและองค์ความรู้ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบทำให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม นั่นก็มีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง

ปัญหาการเดินทางเข้ามาชุมนุมประท้วงของราษฎรในนามกลุ่มสมัชชาคนจนที่ทำเนียบรัฐบาลหลายครั้ง และสืบเนื่องกันมายาวนาน หลายกรณีปัญหาในหลายปีที่ผ่านมา เช่น เชื้อนปากมูล ฝายราษีไศล ลำโดมใหญ่ อันเป็นปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างรัฐและประชาชน นั่นก็เป็นปัญหาทางโครงสร้างอำนาจ (structure of power) ดังที่ ประเวศ วะสี (2543) ได้อธิบายถึงมูลเหตุของการประท้วงของกลุ่มคนจนในช่วงเดือนกรกฎาคม ปี พ.ศ. 2543 ที่ผ่านมานี้ และได้พยายามหาทางออกให้สังคม โดยพยายามเสนอให้สร้างเครือข่ายและสร้างความเข้มแข็งทางสังคมให้กับชุมชน อันสอดคล้องกับกลุ่มประชาธิปไตยเพื่อประชาชนนำโดย เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2543) ที่จำเป็นจะต้องมีการปฏิรูปการเมืองอีกครั้ง เพราะที่ผ่านมาแม้ภายหลังการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ.2540 สำนักในสิทธิประชาธิปไตยของคนไทยเพียงอยู่ที่การหย่อนบัตรเลือกตั้งเท่านั้น และ เสกสรรค์ ยังกล่าวอีกว่า เพราะฉะนั้นบ้านเมืองจึงเป็นเรื่องของกลุ่มนักการเมืองไม่กี่พันคนที่ประมูลอำนาจได้ รวมไปถึงเรื่องโครงสร้างอำนาจรัฐราชการรวมศูนย์ที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ใช้กันมาถึงทุกวันนี้ก็ไม่สอดคล้องกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งในงานของธีรยุทธ บุญมี (2540) เรื่อง "ปรัชญาแห่งการปฏิรูปการเมือง" ก็ได้กล่าวถึงช่วงหนึ่งว่าการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลให้เกิดการรวมศูนย์ของรัฐไทยอย่างมาก ชาวบ้านถูกตัดขาด ไม่ให้มีอำนาจในการควบคุมดูแลทรัพยากร เช่น ไร่นา ป่าไม้ ในกิจการต่างๆ ที่เคยเป็นบทบาทหน้าที่ของชุมชน เช่น การจัดการเรื่องชลประทาน การสาธารณสุข การศึกษา การป้องกันโจรผู้ร้ายได้ถูกแทนที่โดยอำนาจรัฐจากส่วนกลาง เช่นเดียวกับงานของ ชูชัย สุภวงส์ และญาติ คาคการณ์ไกล (2540) "ประชาสังคม: ทัศนคติคิดในสังคมไทย"

นายแพทย์ประเวศ วะสี และธีรยุทธ บุญมี ได้กล่าวว่าปัญหาของกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามา ประท้วงเรียกร้องความเป็นธรรมในกรณีปัญหาจากโครงการของรัฐ น่าจะมาจากโครงสร้างทางอำนาจที่สืบทอดมาตั้งแต่ยุคสร้างชาติ (nation – state) และเข้าใจว่าค่าการมีส่วนร่วมของประชาชนถึงแม้ว่าอาจมีการกล่าวถึงบ้างในบางกิจกรรมเล็กๆ ประจำชุมชน ของคนในชุมชน จะเห็นได้ว่าขบวนการเรียกร้องสิ่งแวดล้อมในมิติทางสังคม – วัฒนธรรมและทรัพยากร ของกลุ่มคนจนชั้นล่างผู้เคยเป็นเจ้าของทรัพยากรท้องถิ่น เคยมีมาอย่างยาวนานในอดีตมิได้เพิ่งเกิดขึ้น หากสังคมไทยยังไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้เชิงโครงสร้างอำนาจไม่ได้ การแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและปัญหาความขัดแย้งทางสังคมที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น นั้นย่อมไม่ได้

ชัยอนันต์ (2538) ยังกล่าวอีกว่า กระบวนการสร้างความทันสมัยของไทยในสมัยนั้น จึงเป็นการสร้างรัฐ (state-building) เนื่องจากในการสร้างรัฐนั้นเป็นการระดมทรัพยากรภายในสังคมเพื่อขยายอำนาจหน้าที่และบทบาทของรัฐ โดยไม่มีมิติของการเปิดช่องว่างให้มีการมีส่วนร่วมจากพลส่วนอื่น ๆ นอกวงอำนาจรัฐและการจัดระบบความ

สัมพันธ์ภายในและระหว่างกลไกอำนาจรัฐด้วยกันเอง มากกว่าที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลไกรัฐกับพลังส่วนอื่นๆ ในสังคม

เพราะฉะนั้นการปฏิวัติ ปี พ.ศ.2475 บทบาทของประชาชนในการมีส่วนร่วมในมิติต่าง ๆ จึงยังมีน้อยมาก ทั้ง ๆ ที่มีกลุ่มคณะผู้ก่อการบางคน เช่น นายปรีดี พนมยงค์ ที่มีแนวคิดการเมืองแบบมีส่วนร่วมของประชาชน แต่ก็ถูกผลักดันให้ออกไปจากวงอำนาจในการขับเคลื่อนประเทศ ในยุค “เชื่อนำมาแล้วชาติเจริญ” และแน่นอนว่าในยุคของจอมพลสฤษดิ์ จึงถือว่าเป็นยุคของการเคลื่อนตัวแห่งการทำลายธรรมชาติ เพื่อตอบสนองการพัฒนาที่ได้รับมาจากตะวันตก การพัฒนาในนโยบายและบริบทสมัยนั้นเป็นการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยอาศัยภาคอุตสาหกรรม ซึ่งต้องอาศัยวัตถุดิบจากธรรมชาติ และขณะเดียวกันการรับรู้ของคนในสังคมไทยต่อธรรมชาติในยุคนี้ก็มองธรรมชาติในมิติเชิงกายภาพ ดังในงานของ อรรถจักร์ (2541) ที่ได้กล่าวมา ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมในยุคจอมพลสฤษดิ์ จึงกลายเป็นเพียงประโยชน์ในแง่ทรัพยากรเพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเท่านั้น

แต่เนื่องจากดังที่ได้กล่าวมาการปกครองของไทยในยุคสมัยของผู้นำทหารมักไม่ได้เปิดโอกาส ให้ประชาชนระดับล่างเข้ามามีสิทธิในการแสดงความเห็นและสิทธิทางการเมืองหรือมีก็น้อยมาก เพราะแม้แต่ผู้แทนราษฎรและระบบพรรคการเมืองในระบบตัวแทนก็ไม่ได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นแล้วประชาชนในยุคสมัยนี้จึงเป็นฝ่ายรับการกระทำจากรัฐเพียงอย่างเดียว พร้อมๆกับการถูกแย่งชิงทรัพยากรท้องถิ่นไปโดยที่ไม่มีโอกาสได้เรียกร้องหรือมีปากมีเสียงภายใต้การปกครองของเผด็จการทหารแต่อย่างใด

การเกิดเหตุการณ์ในปี พ.ศ.2516 ถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองไทยครั้งสำคัญครั้งหนึ่งสำหรับความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมที่โดดเด่นมากที่สุดในยุคนั้น ได้แก่ การประท้วงกลุ่มผู้นำทหารที่ใช้เฮลิคอปเตอร์ดำดิ่งที่ป่าทุ่งใหญ่ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2516 จนกระทั่งเกิดกระแสความเคลื่อนไหวด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมาร่วมกับขบวนการประชาชน 14 ตุลาคม 2516 นับเป็นการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนครั้งยิ่งใหญ่ครั้งแรก อันมีนัยยะหมายถึง การเรียกร้องทางสิ่งแวดล้อมในวิถีทางประชาธิปไตยร่วมไปด้วย

2.6 กระบวนการมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วม หมายถึง ระดับการมีส่วนร่วมของสมาชิกของชุมชนในการแก้ไขปัญหาของชุมชน แต่ส่วนใหญ่สมาชิกของชุมชนนั้นๆ มักจะมีโอกาสน้อยในการเข้าร่วมปฏิบัติกิจกรรมของชุมชน ในสภาพที่สังคมและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โครงสร้างของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ความขัดแย้งในสังคมมีมากขึ้น บางครั้งนักวิจัยก็ต้องการคำตอบว่าใครควรจะเป็นผู้มีบทบาทในการทำหน้าที่เป็นองค์กรแก้ไขปัญหาและทำให้สมาชิกของสังคมมีส่วนร่วมมากขึ้นในการรับรู้และการปฏิบัติกิจกรรมนั้น และควรยึดหลักการสำคัญ ดังนี้ (พรทิพย์ รามสูตร, 2535)

- 1) ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาชาวบ้าน
- 2) ปรับปรุงความสามารถและศักยภาพของภูมิปัญญาชาวบ้าน ด้วยการส่งเสริมให้พวกเขาวิเคราะห์ปัญหาและแก้ไขปัญหาของตนเอง

3) ให้ความรู้ที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านและคนยากจน โดยต้องทำให้เขาเรียนรู้ปัญหาของสังคมของเขาเพื่อที่จะได้เข้าใจและแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม

4) สนใจในปริทัศน์ของชาวบ้าน จะทำให้ผู้วิจัยได้เข้าใจปัญหาของชาวบ้านได้ตรงประเด็นและสุดท้ายสามารถสร้างความคิดอย่างเสรีให้เกิดขึ้นภายในสังคมและสามารถจะยื่นข้อคัดค้านพลังอิทธิพลจากภายนอกได้

ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจที่จะกำหนดปัญหา และความต้องการด้วยตนเอง โดยเฉพาะในขั้นตอนการวางแผนแก้ปัญหา โดยมีนักพัฒนาหรือนักวิชาการจากภายนอกเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนในด้านต่างๆ เช่น ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี เป็นต้น

โดยส่วนใหญ่กระบวนการมีส่วนร่วมจะเริ่มจากการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การวางแผน ดำเนินกิจกรรมแก้ปัญหา การปฏิบัติงาน การร่วมรับผลประโยชน์ และการติดตามประเมินผล ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ประชาชนอาจไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ดังนั้นการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบด้วย การริเริ่ม ตัดสินใจดำเนินการตัดสินใจและตัดสินใจปฏิบัติการ จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้กระทำการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมพัฒนา จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง เพราะประชาชนเป็นผู้กำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง ซึ่งจะพบว่าโดยทั่วไปกระบวนการมีส่วนร่วม มีดังต่อไปนี้

1) การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา

2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะต้องใช้

3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4) การมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งทางด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคลและสังคม

5) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ ทันที (ปาริชาติ วัลย์เสถียรและคณะ, 2543)

2.7 แนวทางหลักการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วม (SHARED DECISION-MAKING)

หลักการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมก็คือ ให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการศึกษา การพิจารณาปัญหาและการตัดสินใจ ผู้มีส่วนร่วมจะต้องหาแนวทางร่วมกัน ในการตัดสินใจโดยใช้หลักการตั้งแต่การ

เจรจาเกี่ยวกับผลประโยชน์ การคำนวณความสะดวก การใกล้เคียง การใช้ข้อมูล EIA เพื่อนำไปสู่การประเมินผลกระทบ ในที่สุด ทั้งการติดตามและการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม (PARTICIPATORY MONITORING AND EVALUATION) จะทำให้ประชาชนได้มีโอกาสประสบความสำเร็จและได้มีการเรียนรู้จากความล้มเหลว

การทำงานแบบมีส่วนร่วมต้องอาศัยหลักการทำงานที่ยึดสมาชิกของกลุ่มเป็นศูนย์กลาง (ไม่ใช่ประธานหรือ วิทยากร) โดยสมาชิกเป็นผู้สร้างผลงานจากประสบการณ์เดิม การทำงานแบบมีส่วนร่วมมีหลักสำคัญ 5 ประการ

- 1) เป็นการทำงานที่อาศัยประสบการณ์เดิมของสมาชิก
- 2) ทำให้เกิดประสบการณ์/การเรียนรู้ใหม่ๆ/ความคิดใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง เป็นการทำงานที่เรียกว่า Active performance
- 3) มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกันเองและระหว่างวิทยากรกับสมาชิกกลุ่ม
- 4) ปฏิสัมพันธ์ที่มีทำให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายความคิดที่ทุกคนมีอยู่ออกไปอย่างกว้างขวาง
- 5) มีการสื่อสารโดยการพูด/การเขียน เป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนวิเคราะห์และสังเคราะห์ความคิด

โดยที่การมีส่วนร่วมสูงสุดต้องเกิดจากการออกแบบกลุ่มที่เหมาะสมในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ กลุ่มแต่ละประเภทมีข้อดีและข้อจำกัดแตกต่างกันมาก บางประเภทเอื้อให้สมาชิกในกลุ่มมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ได้มาก แต่อาจขาดความหลากหลายของแนวคิด จึงเหมาะสำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากประสบการณ์ โดยยังไม่มีข้อสรุปที่สมบูรณ์ การร้อยรัดกระบวนการ กลุ่มที่หลากหลายด้วยกันอย่างเหมาะสมในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างสูงสุด มีพลวัตหรือการเคลื่อนไหวของการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความคิด/ประสบการณ์ทำให้สมาชิกมีความสนใจอย่างต่อเนื่อง

แม้ว่าการออกแบบกลุ่มที่หลากหลายจะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมได้มาก แต่ไม่ได้หมายความว่า การมีส่วนร่วม นั้นได้เกิดผลงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยไม่ต้องเสียเวลา หัวใจสำคัญของการบรรลุงานสูงสุดจึงอยู่ที่การกำหนดงานให้กับกลุ่ม

2.8 องค์การชาวบ้านกับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม

การแสดงบทบาทในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในสังคมไทย ในอดีตระยะแรก ๆ มักมีอาจใช้คำว่า “มีส่วนร่วม” ได้ เพราะในบริบทของสังคมไทยตั้งแต่ปฏิรูปการปกครองในปี พ.ศ.2345 หรือนับเฉพาะปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา การบริหารบ้านเมืองมักเป็นเรื่องของผู้ปกครอง ประชาชนมักถูกกันออกไปจากการทำหน้าที่บริหารบ้านเมือง ดังนั้นการเกิดกระบวนการประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมจึงเสมือนเป็นการกบฏต่อระบบวัฒนธรรมการบริหารราชการแผ่นดินของไทย เสียมากกว่าที่จะเกิดจากบทบาทรัฐจะให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม เพราะนัยยะของการมีส่วนร่วม คือ การร่วมคิดร่วมทำ แต่วัฒนธรรมของนักปกครองไทย ภายใต้โครงสร้างระบบเจ้านาย – ไพร่ หรือระบบความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical structure) ดังที่ โสพล ศิริไสย์ (2542) อธิบายไว้ในงานศึกษาเรื่อง“

บนเส้นทางสู่ความเป็นประชาสังคมของชาวน้ำวน: จากสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานสู่สมัชชาคนจน" ว่าเป็นเรื่องยากที่ทั้งสองชนชั้นจะมีสำนักแห่งความเท่าเทียมกัน รัฐมักมีสำนักแห่งผู้ปกครอง เป็นนายเหนือชาวน้ำวน

การที่ประชาชนได้ออกมาเรียกร้อง เพื่อที่จะแสดงความคิดเห็นผ่านกระบวนการประท้วงในแต่ละครั้ง จึงเป็นอุปสรรคที่สำคัญอย่างยิ่งของจุดเริ่มต้นในการมีส่วนร่วมในการดูแลสิ่งแวดล้อมของตัวเองในสังคมไทยในระยะต่อมา ซึ่งหลายกรณีมักเป็นสิ่งที่ถูกกดขี่จากรัฐและกลุ่มนายทุนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังจะเห็นจากกรณีตัวอย่างที่ได้เกิดขึ้นในสังคมไทย ดังนี้

(2) การเรียกร้องของประชาชนยุคประชาธิปไตยเต็มใบ

ประเทศไทยเป็นประเทศประชาธิปไตยที่ปลอดอำนาจของกลุ่มผู้นำทหารเป็นครั้งแรก และมีนายกที่มาจากการเลือกตั้งเป็นครั้งแรก ใน ปี พ.ศ.2533 ในสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ การเป็นประชาธิปไตยเต็มใบ ที่มีผู้นำประเทศมาจากการเลือกตั้ง นั้นก็หมายความว่าสิทธิในการเรียกร้อง สิทธิในการมีส่วนร่วมของประชาชน น่าจะมีมากกว่ายุคอื่นใดที่ผ่านมา และในยุครัฐบาลนี้ถือเป็นยุคแห่งการเน้นหนักการพัฒนาประเทศไทยไปสู่การเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ที่สืบเนื่องแนวคิดนโยบายจากการพัฒนาในยุคพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ในนโยบาย “อุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโต” (export - led growth) มีการส่งเสริมให้มีเขตอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ เน้นอำนวยความสะดวกให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ เมื่อมีการเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐที่หันมาร่วมกับภาคธุรกิจในการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกที่นำมาสู่นโยบายและมาตรการต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น มาตรการลดค่าเงินบาทเพื่อดึงเงินลงทุนจากต่างชาติในช่วงปี พ.ศ. 2527 มาตรการทางด้านภาษีและสิทธิพิเศษต่าง ๆ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง 2541:) ที่สำคัญ คือ

1) มีการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมและโรงงานอย่างรวดเร็ว และการดำเนินการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่เพื่อรองรับอุตสาหกรรมอย่างมากมาย เช่น สนามบิน ท่าเรือน้ำลึก โรงกำจัดกากมลพิษอุตสาหกรรม (ดังกรณีเงินกู้ จ.ระยอง) ฯลฯ

2) ด้านอุตสาหกรรมเกษตร รัฐได้มีการเปลี่ยนแปลงการเกษตรมาสู่เกษตรครบวงจรและมีการส่งเสริมธุรกิจไม้โตเร็ว ที่มุ่งให้บริษัทอุตสาหกรรมเกษตรเข้ามาเป็นผู้นำในการผลิตเพื่อการส่งออก ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเข้ามาใช้ที่ดินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม ที่มีชาวบ้านและคนพื้นเมือง ระดับล่างอาศัยอยู่เดิม และได้มีการบังคับใช้กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติที่ไม่เคยมีการบังคับใช้มาก่อน ทำให้มีการอพยพคนออกจากป่า นอกจากนี้ ยังมี การออกกฎหมายและมาตรการต่าง ๆ เพื่อทำให้ภาคธุรกิจและอุตสาหกรรมเข้าไปใช้และครอบครองที่ดินเหล่านี้ได้ เช่น การแก้ไข พ.ร.บ.ปฏิรูปที่ดิน พ.ศ.2518 การประกาศใช้ พ.ร.บ.สวนป่า พ.ศ.2535 ฯลฯ เป็นต้น

3) นโยบายด้านพลังงานเพื่อรองรับการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม ได้ชี้ให้เห็นการ ขยายตัวของความต้องการพลังงานที่สูงขึ้นเป็นอย่างมาก ซึ่งได้นำมาสู่การดำเนินการก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับพลังงาน เช่น เขื่อน โรงไฟฟ้าพลังขยะ - ถังไนต์

4) นโยบายด้านการอนุรักษ์ การกำหนดให้มีพื้นที่ป่าร้อยละ 40 ของเนื้อที่ประเทศไทย ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 และการประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ.2528 ทำให้เกิดการอพยพคนออกจากป่า และห้ามการใช้ประโยชน์พื้นที่ในเขตป่า

5) มีการใช้ต้นทุนทางสังคมและด้านสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ นอกจากทรัพยากรด้าน ดิน น้ำ ป่า จะถูกดึงไปสู่กระบวนการผลิตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแล้ว โครงการต่าง ๆ เหล่านี้ยังได้นำมาสู่การทำลายสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ เช่น การปล่อยน้ำเสีย มลพิษทางอากาศ และการใช้ต้นทุนมนุษย์ ที่ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพอนามัยแก่คนงาน มีผู้ป่วยจากการทำงานเกิดขึ้นจำนวนมาก เป็นต้น

ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์การพัฒนาของรัฐดังกล่าวนี้ ก่อเกิดผลกระทบ ต่อประชาชนและสร้างความเดือดร้อนให้ผู้คนในระดับล่างอย่างกว้างขวางและยาวนานจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะปัญหา มลพิษและผลกระทบจากการสร้างเขื่อน แต่ในขณะเดียวกันในยุคสมัยหลังนี้ประชาธิปไตยกลับเป็นประชาธิปไตยเต็มใบ นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้ง มีใจแต่งตั้งเอาจากนายทหารผู้กุมอำนาจในกองทัพหรือผู้นำการรัฐประหารดังเช่นที่ผ่านมา รวมทั้งผู้นำหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 การเมืองเป็นการเมืองแบบเปิดมากขึ้น เพราะฉะนั้นประชาชนในระดับล่างจึงมีสิทธิในการเรียกร้อง ร้องเรียนเพื่อความเป็นธรรมมากขึ้น และเนื่องจากปัญหาที่เกิดจากการใช้ถ่านหินอย่างเกินขอบเขตของรัฐบาล ที่ไม่ค่อยยอมรับในสิทธิของชุมชนท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน ปัญหาที่เกิดขึ้นต่อคนระดับล่างในสังคมจึงมากมายซับซ้อนทับถมหนักหน่วงกันเรื่อยมา ทั้งในเรื่องมลพิษ เรื่องปากท้อง หรือปัญหาในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากร (บันชร ถ่อนคำ, 2536) ซึ่งเป็นปัญหาที่สะท้อนให้เห็นถึงข้อขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนอย่างชัดเจนและไม่ได้ความสนใจมากนักและโดยมากมักปล่อย ให้ประชาชนเผชิญความลำบากตามยถากรรม ดังนั้นจึงมีการเกิดกลุ่มเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในปากท้องและสิทธิในการบริหารทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ทุกภูมิภาคในสังคมไทย อาทิ เช่น

1) กลุ่มน้ำเสียว : การต่อสู้ของประชาชนและนักศึกษาเพื่อสิทธิแห่งทรัพยากร

การเกิดเหตุการณ์ปิดถนนประท้วงหน่วยงานรัฐและนายทุนของประชาชนและนักศึกษาที่จังหวัดมหาสารคาม ในปี พ.ศ.2533 เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญซึ่งอาจถือได้ว่า เป็นครั้งแรกของการประท้วงที่มุ่งเน้นไปในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของประชาชนและนักศึกษาในภาคอีสาน จนบานปลายทำให้เกิดการจลาจล และในที่สุดรัฐได้ใช้วิธีการรุนแรงในการปราบปรามกลุ่มผู้ชุมนุม เหตุการณ์ในครั้งนั้น วุฒิพงษ์ สัตยวงศ์พิทย์ (2542) ในฐานะที่เป็นผู้นำนักศึกษาได้บันทึกในงาน "ทศวรรษสิทธิ" สืบเนื่องมาจากประชาชนในแถบจังหวัดมหาสารคาม ที่อาศัยอยู่ในแถบกลุ่มน้ำเสียวและใช้ทรัพยากรน้ำจากกลุ่มน้ำเสียว มาใช้ในการอุปโภค บริโภค ใช้ในการเกษตร และเลี้ยงสัตว์ ลำน้ำเสียวเป็นลำน้ำสายหลักของชาวบ้าน แต่ถูกกลุ่มนายทุนผลประโยชน์ที่โยงไปถึงธุรกิจของนักการเมืองระดับชาติ ทำให้ลำน้ำเสียวเสื่อมคุณภาพจากการประกอบอุตสาหกรรมมาเกลือและปล่อยน้ำเค็มลงสู่ลำน้ำเสียวทำให้ประชาชนแถบภาคอีสานตอนกลางต้องได้รับผลกระทบ ซึ่งถึงแม้ว่าทางกลุ่มชาวบ้านจะพยายามเรียกร้องยื่นหนังสือให้หน่วยงานของรัฐ

ลงมาแก้ไข แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ดังนั้นการเดินขบวนออกมาปิดถนนดังกล่าวจึงเป็นความพยายามที่จะสื่อสารให้ประชาชนในสังคมส่วนใหญ่ได้รับรู้ปัญหาที่ชาวบ้านถูกกลุ่มผลประโยชน์ช่วงชิงการใช้ทรัพยากรโดยปราศจากความเป็นธรรมในเรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร

2) สมัชชาคนจน

ประเด็นเรื่องสมัชชาคนจนเป็นเรื่องใหญ่ เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นผลมาจากงานวัฒนธรรมทางระบบการเมืองที่ไม่เปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่มประชาชนระดับล่างที่รัฐมักอ้างเหตุผลเรื่องความมั่นคง และระบอบเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่ แต่คนไทยในปัจจุบันมักไม่เข้าใจโดยคนในกรุงเทพฯ ผู้ซึ่งไม่ได้พบเผชิญกับชะตากรรมเช่นนั้น เพราะที่ผ่านมารัฐพยายามจะรวบอำนาจ ประเคนความสะดวกสบายและเอาใจแต่คนเมืองหลวงเท่านั้น

ประกาศ ปันตนแต่ง (2541) ได้อธิบายถึงการกำเนิดของสมัชชาคนจนในงานของเขา

"การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย"ว่าเป็นการรวมตัวกันของเครือข่ายย่อย คือ เครือข่ายปัญหาเขื่อนหรือสมัชชาเขื่อน เครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (ลคน.) เครือข่ายปัญหาส้วม เครือข่ายผู้ป่วยจากการทำนากฎีการคัดค้านโรงไฟฟ้าพลังขยะ ลิกไนต์ อ.หางดง จ.เชียงใหม่ และเครือข่ายอื่นๆ โดยที่ทางสมัชชาคนจนอธิบายถึงภาพของสมัชชาคนจนว่า

" เป็นเครือข่ายของชาวบ้านคนยากจนจากชุมชนท้องถิ่นต่างๆซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐที่เกิดท่ามกลางสงครามการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติดิน น้ำ ป่า ระหว่างรัฐและภาคธุรกิจกับชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น ทั้งในชนบทและในเมือง นโยบายน และ โครงการพัฒนาของรัฐ กฎหมาย ฯลฯ ได้รู้กราน วิธีชีวิตปกติละเมิดสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นทำลายวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลาย..."

การจัดตั้งสมัชชาคนจน เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2538

ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยมีตัวแทนชุมชนท้องถิ่นต่างๆที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาทั้งในประเทศและอีก 10 ประเทศ ในทวีปเอเชีย ได้เข้าร่วม ในการเข้าร่วมในการก่อตั้งครั้งนี้ภายใต้ "คำประกาศลำนํ้ามูล" หรือ "ปฏิญญาปากมูล" ที่ตัวแทนทั้งหมดได้ร่วมกันร่าง ที่ อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี โดยมีวัตถุประสงค์ในการรวมกันเป็นเครือข่ายสมัชชาคนจน เพื่อเป็นเวทีรวมพลังและความร่วมมือแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยที่แนวคิดขบวนการสมัชชาคนจนสามารถเห็นได้จากคำประกาศลำนํ้ามูล

"เรามีความเห็นร่วมกันว่าแนวความคิดที่สนับสนุนแต่เพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจของรัฐและภาคธุรกิจเอกชนเป็นแนวคิดที่เป็นอันตรายต่อประชาชนและต่อการพัฒนาสังคมจึงถือเป็นการจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องได้รับการแก้ไขและเปลี่ยนแปลงทัศนคติความคิด บุทธศาสตร์ และการปฏิบัติในกระบวนการพัฒนาทั้งของรัฐและ

บริษัทธุรกิจเอกชนเสียใหม่ ตามแนวทางที่จะมุ่งไป/ ผู้ความก้าวหน้าของมวล
มนุษยชาติที่ไร้พรมแดน "

ปรากฏการณ์ทางสังคม ด้านการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมาชิกคนจนที่เป็นการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง นั้นเป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มสมาชิกคนที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาอย่างยาวนาน สืบต่อจากการเกิดกบฏชาวนาในภาคอีสาน ซึ่งได้สะท้อนปัญหาที่เกิดจากการถูกรัฐกระทำ ซึ่งมีได้ห้อยหย่อนไปเลยจากอดีตในระยะยุคสร้างรัฐ (state – building) ภายใต้ระบอบเก่า ที่อำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้วแต่ว่าผู้มีอำนาจจะสั่งการอย่างไรและการปกครองหัวเมืองลักษณะนั้น ก็ไม่ต่างไปการปกครองระบบอาณานิคม ถึงแม้ว่าวิธีการปฏิเสชาำนาจรัฐจะเปลี่ยนแปลง เมื่อจิตสำนึกของความเป็นไทยมีมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันวิธีการเรียกร้องเท่าที่ผ่านมายังสะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกของความเป็นไพร่ในระบอบเก่า เพื่อที่จะให้ชนชั้นผู้ปกครองได้ไปหลิวแลและแก้ไขปัญหายังมีปรากฏให้เห็น อันเกิดจากการถูกฝังวิธีคิดว่าประชาชนเป็นเพียงผู้ถูกปกครองไม่มีสิทธิหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายใดๆมากนัก

อย่างไรก็ตามขบวนการเรียกร้องของกลุ่มสมาชิกคนจนที่มีอยู่อย่างยาวนาน ได้สร้างประสบการณ์และองค์ความรู้ใหม่ให้กับกลุ่มชาวบ้านเองว่า รัฐไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหายทุกสิ่งทุกอย่างให้ชาวบ้านได้ ความเชื่อที่ว่ารัฐหรือเจ้านายเป็นผู้ปกครอง ผู้ครอง ตัดสินใจ ได้ถูกทำลายไป พร้อมกับทำลายความเชื่อมั่นและความศรัทธาต่อระบบรัฐทั้งข้าราชการและนักการเมือง จากบทเรียนที่พวกเขาได้รับจากรัฐ ทำให้ชาวบ้านมีความเข้มแข็งขึ้น การเรียกร้องจึงรุนแรงและเหมือนกร้าวร้าว มิได้มีลักษณะของการเรียกร้องแบบไพร่ที่จะต้องไปอ่อนต่อเจ้านายเหมือนอย่างเดิม บทเรียนและประสบการณ์ของประชาชนดังกล่าวได้พัฒนาเข้ามาสู่จุดที่เรียกว่า การเมืองภาคประชาชน

3) ขบวนการปทุมชนภาคเหนือ

ความขัดแย้งในด้านแนวคิดและแนวทางในการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐซึ่งผูกขาด

อำนาจอย่างเบ็ดเสร็จในการจัดการทรัพยากร กับชุมชนท้องถิ่นด้วยอำนาจและถูกกีดกันมิให้เข้าถึงทรัพยากรอันเป็นสาเหตุประการสำคัญที่ทำให้เกิดการก่อตัวขึ้นของขบวนการปทุมชนในภาคเหนือ เป็นเวลาร้อยปีเศษของการก่อตั้งกรมป่าไม้ในประเทศ ที่ทาง อัจฉรา รัชยุติธรรม (2542) กล่าวไว้ใน "3 ทศวรรษขบวนการปทุมชนภาคเหนือ" ได้ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นที่มีมานานกว่า 200 ปี ผ่านกลไกทางวัฒนธรรม ที่เรียกขานในปัจจุบันว่า "ปทุมชน" เกิดความระส่ำระสาย การผูกขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร ภายใต้ทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งไปสู่การสร้าง ความมั่งคั่งในทางเศรษฐกิจ ได้ทำให้ทรัพยากรในท้องถิ่นถูกขูดรีดและล้างผลาญอย่างหนัก ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ได้นำไปสู่การเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนท้องถิ่นที่เคยอยู่อย่างสงบ ถูกบุกรุก ดิน น้ำ ป่า ที่หมายถึงปัจจัยแห่งความมั่นคงของชีวิต ได้ถูกแย่งชิงไปเพื่อความสะดวกสบายของนายทุนและคนร่ำรวยภายนอก ภายใต้นโยบายรัฐที่ลำเอียง วิฤติของปัญหาที่รุนแรงและรุนแรงเรื้อรังดังกล่าว อัจฉรา (2542) เห็นว่าได้บีบคั้นให้ชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือต้องดิ้นรนหาทางออกทุกวิถีทาง และเชื่อว่าการถูกขึ้น

ทวงถามสิทธิของตนเอง เรียกร้องให้เกิดความเป็นธรรม และความเท่าเทียมในสังคม เป็นหนทางเดียวที่ทางชุมชนจะรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ โดยเฉพาะชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่า จะสามารถดำรงชีวิตต่อไปได้ สิ่งเหล่านี้ กัจจฉรา (2542) กล่าวว่า เป็นที่มาของการก่อตัวของ ขบวนการป่าชุมชนในภาคเหนือ

เมื่อพิจารณาถึงมูลเหตุของการเกิดขึ้นของขบวนการป่าชุมชนในภาคเหนื่อดังกล่าว เห็นว่า มิได้มีความแตกต่างแต่อย่างใดนัก กับการเกิดขบวนการประชาชนในการเรียกร้องความเป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในหลายๆขบวนการ ในหลายๆขบวนการอาจมีเป้าประสงค์ทางทรัพยากรหรือผลประโยชน์รูปธรรมที่ต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมของประชาชนในแต่ละท้องถิ่นนั้น ว่าผูกพันกับทรัพยากรใดเป็นส่วนใหญ่ แต่นัยยะแห่งการต่อสู้ และเรียกร้องของขบวนการประชาชนก็คือการต่อสู้ทางอำนาจให้มีความเสมอภาคทางอำนาจในการจัดการทรัพยากร

4) สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านปักษ์ใต้

การเกิดขึ้นขององค์ กรชุมชนท้องถิ่นในดินแดนปักษ์ใต้ที่เรียกกันว่า สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ 13 จังหวัด เกิดขึ้นจากการขยายตัวของการทำงาน การทำประมงขนาดใหญ่ของอวนลาก ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตท้องถิ่นของกลุ่มประมงพื้นบ้านเหล่านี้ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541) ในแง่ของการแย่งชิงทรัพยากรและการทำลายสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเล

เครือข่ายประมงพื้นบ้านปักษ์ใต้สะท้อนให้เห็นถึง ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างกลุ่มนายทุนและราษฎรอย่างหนึ่ง และยังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติที่กำลังรุนแรงและมีแนวโน้มที่น่าห่วงในอนาคต อันเกิดจากวาทกรรมการพัฒนา ภายใต้กรอบวิธีคิดของ "อุตสาหกรรมนิยม" แต่นั่นเป็นเพียงตัวอย่างเดียวเท่านั้นในดินแดนขบวนการของราชอาณาจักรไทย

เพราะปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและด้านมลภาวะอันเกิดจากการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม อย่างไม่รอบคอบ ได้เกิดขึ้นอย่างทั่วไปในภูมิภาคแถบนี้ทั้งในเขตอุตสาหกรรมบริเวณทะเลสาบสงขลา และชายฝั่งทะเล หรือตามโรงงานอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับอาหาร โรงงานห้องเย็น เป็นต้น ในจังหวัดสตูล ครัง นครศรีธรรมราช ผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้ ได้ส่งผลกระทบต่อที่อยู่บริเวณใกล้เคียง ได้กดดันให้มีการรวมตัวของประชาชนในเขตภาคใต้หลายกลุ่มในการเคลื่อนไหว เพื่อให้รัฐและกลุ่มนายทุนได้ให้ความสนใจและแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนจากการพัฒนาดังกล่าว รวมทั้งให้ประชาชนในพื้นที่ได้ตระหนักถึงปัญหาและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม กลุ่มองค์กรดังกล่าว ได้แก่ "ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม" "ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำปากพนัง" "ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา" เป็นต้น

5) ขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตภาคกลาง

ในเขตภาคกลาง ที่หมายรวมถึง ภาคตะวันออก ตะวันตก และกรุงเทพมหานคร ประภาส (2541) กล่าวว่า ไม่มีเครือข่ายด้านทรัพยากรที่กว้างขวาง เช่นเดียวกับในภาคอีสานและในภาคเหนือและไม่มี NGOs ด้านสิ่งแวดล้อมไปทำงานในพื้นที่ร่วมกับเครือข่ายชาวบ้านมากนัก เนื่องจากภูมิภาคในเขตนี้ ในอดีตเป็นเขตของกลุ่มผู้มีอำนาจหรือศูนย์อำนาจและกลุ่มผู้กุมอำนาจทั้งหลาย ซึ่งมักจะสืบทอดทรัพยากรจากท้องถิ่นในภูมิภาคอื่นเข้ามาไว้ในเขตของตน ทั้งในรูปแบบของภาษี แรงงาน และทรัพยากรธรรมชาติด้านอื่นภายใต้นโยบายที่ลำเอียง เพราะฉะนั้นคนในเขตนี้จึงค่อนข้างจะถูกกดขี่จากรัฐน้อยกว่าคนในเขตภาคเหนือซึ่งเป็นคนล้านนาเดิม หรือในหัวเมืองอีสานที่มีเชื้อสายล้านช้างแต่กระนั้นก็ตาม ขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตภาคกลาง มิได้หมายความว่าไม่มีแต่อย่างใด ดังจะเห็นได้จากกรณีเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนน้ำโจน ช่วงปี พ.ศ. 2529 – 2530 กรณีสารพิษ จ.กาญจนบุรี กรณีจนไก่ จ.ระยอง ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวเป็นประเด็นๆ กลุ่ม/องค์กรท้องถิ่นเกิดขึ้นและมีบทบาทที่ผ่านมาก็ได้แก่ ชมรมอนุรักษ์กาญจนบุรี ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจันทบุรี ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จ.ระยอง เป็นต้น ส่วนในกรุงเทพมหานครถึงแม้ว่าจะมีมูลนิธิ/สมาคม / องค์กรด้าน สิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่องค์กรเหล่านี้ไม่ได้ทำงานในการสร้างหรือเสริมเครือข่ายชุมชน ประภาส (2541) เห็นว่าเป็นการดำเนินกิจกรรมที่เน้นการปลูกจิตสำนึกให้คนตระหนักในปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ เน้นการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมบางเรื่อง บางประเด็นที่ไม่มองปัญหาสิ่งแวดล้อมแบบเชื่อมโยง ถ้าวิถีชีวิตหรือปากท้อง อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตภาคกลางโดยเฉพาะในเขตกรุงเทพมักเป็นขบวนการสิ่งแวดล้อมของพวกกลุ่มคนชั้นกลางหรือผู้ที่มิถุนานะเพื่อเรียกร้องความสวยงามทางธรรมชาติและความปลอดภัยจากสิ่งแวดล้อม เป็นพิษ ซึ่งต่างไปจากขบวนการสิ่งแวดล้อมในภาคเหนือ อีสานและใต้ ที่ขบวนการสิ่งแวดล้อมของชุมชนระดับฐานล่างในทีนั้นย่อมหมายถึงเรื่องปากท้อง เรื่องความอยู่รอดของพวกเขาไปด้วย เพราะเมื่อใดที่เขาไม่มีป่า เมื่อนั้น เขาย่อมอยู่ไม่ได้ และเมื่อใดที่มีการกักน้ำ สร้างเขื่อนผลิตไฟฟ้า เพื่อคนเมืองหลวง ทำให้น้ำท่วมที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัย เมื่อนั้นเขาย่อมทวงสิทธิแห่งความเท่าเทียมกันของพลเมืองไทย เช่น เหตุการณ์ที่เขื่อนปากมูล หรือฝายราษีไศล เป็นต้น และขบวนการสิ่งแวดล้อมในเขตดังกล่าวมักมีลักษณะเช่นเดียวกันกับขบวนการสิ่งแวดล้อมของประเทศอื่น ๆ ในโลกที่ 3

ทั้งหมดที่กล่าวมาของขบวนการมีส่วนร่วมภาคประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ยุคแรก และเรื่อยมาจนกระทั่งถึง สมัชชาคนจน ขบวนการป่าชุมชน ขบวนการสิ่งแวดล้อมภาคใต้ หรือภาคกลาง จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวของประชาชนที่ผ่านมาก็ทำให้เกิดกระแสการมีส่วนร่วมหรือการปฏิรูปการเมืองโดยการเขียนรัฐธรรมนูญ ในการคุ้มครองสิทธิชุมชนของประชาชน ซึ่งอาจไม่ใช่การมีส่วนร่วม แต่เป็นการพยายามที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกับรัฐ ที่มีวัฒนธรรมการปกครองแบบเจ้านาย – โพร่ สืบทอดต่อกันมาจากยุคสมบูรณาญาสิทธิราช เผด็จการทหาร ที่ไม่ชอบเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมตัดสินใจ การเกิดขบวนการดังกล่าวของประชาชนที่ได้ขยายตัวร่วมกับคนหลายๆฝ่ายโดยเฉพาะนักวิชาการ ที่ได้หยิบยกเอาผลลัพธ์จากการกระทำโดยรัฐฝ่ายเดียว ได้ก่อให้เกิดแรงกดดัน

ให้รัฐต้องยอมรับบทบาทของประชาชนมากขึ้น และยังเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ประชาชนทั้งประเทศได้รับทราบและเรียนรู้ร่วมกัน

2.9 รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม

พัฒนาการการมีส่วนร่วมของประชาชนของสังคมไทยในภาคการเมืองทำให้เห็นภาพโครงสร้างและลำดับของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งประเทศ เนื่องจากระบบทางการเมืองหรือกลไกของรัฐถือว่าเป็นแกนหลักของการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญที่สุดของประวัติศาสตร์ไทย การเข้าใจพัฒนาการทางการเมืองของไทยก็จะได้เห็นลำดับและลักษณะกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชน

แต่อย่างไรก็ตามในสังคมไทย ถึงแม้ว่าการเมืองภายใต้โครงสร้างรัฐจะเป็นแกนในการเปลี่ยนแปลงวิถีสังคม กล่าวคือ เมื่อการเมืองภายใต้โครงสร้างรัฐเคลื่อนไปในรูปของกฎหมาย กฎระเบียบต่าง ๆ ที่ทางรัฐประกาศออกมาแล้ว ประชาชนจึงค่อยเคลื่อนตาม แต่ในบางครั้งหรือโดยส่วนใหญ่แล้ว ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมิได้เป็นไปตามนั้นเสียทั้งหมด และการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชนหัวก้าวหน้า ทั้งนิสิตนักศึกษา ปัญญาชน เคลื่อนออกไปก่อนเปลี่ยนแปลงก่อน ขึ้นมาก่อน ทำให้ภาคการเมืองหรือกลุ่มผู้กุมอำนาจเคลื่อนตามโดยการออกกฎระเบียบเพื่อระงับหรือยับยั้งการเคลื่อนไหวให้ช้าลง จวบจนมาถึงการประกาศใช้รัฐธรรมนูญสี่เขียว ฉบับประชาชน ซึ่งได้บัญญัติไว้ในมาตราต่าง ๆ เกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนในหลายกิจกรรมที่สามารถเข้าร่วมกับองค์กรอื่นๆ ได้

กระบวนการสิ่งแวดล้อมภาคประชาชนก็เฉกเช่นเดียวกัน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานและการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนในหลาย ๆ ครั้ง ซึ่งดำเนินการก่อนที่จะออกกฎหมายมารองรับ ทั้ง พรบ. ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ.2518 หรือ พ.ศ.2535 ที่มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มประชาชน ทั้งองค์กรชาวบ้าน กองคกรพัฒนาเอกชน นักศึกษา นักวิชาการ แล้วผลักดันโดยการสร้างแรงกดดันให้รัฐออกกฎหมายมารองรับ ดังจะเห็นชัดเจน จากรัฐธรรมนูญ ฉบับ 2540 เป็นต้น โดยจะได้กล่าวถึงหัวข้อที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม 3 กลุ่ม คือ กลุ่มประชาชนหรือองค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน และบริษัทห้างร้าน รวมไปถึงขบวนการประชาสังคมอันเป็นจุดหมายร่วมกันของคนในภาคประชาชน

จากการรวบรวมผลงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยนับตั้งแต่ ปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา พบว่ามีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่หลากหลายมีหลากหลายพอสมควร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของบริบททางสังคมซึ่งแตกต่างกันไป กล่าวคือ

ประการที่หนึ่ง การมีส่วนร่วมของประชาชนทั่วประเทศไทยโดยส่วนใหญ่ มีระดับการมีส่วนร่วมไม่เท่ากัน รูปแบบและเงื่อนไขของการเข้าไปมีส่วนร่วมมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ถึงแม้บางท้องถิ่นอาจจะมีระดับการมีส่วนร่วมที่ใกล้เคียงกันก็ตาม

ประการที่สอง การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อสิ่งแวดล้อมในด้านใด ย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ และวิถีชีวิตของผู้คนในแต่ละชุมชนนั้น รวมไปถึงปัจจัยจากภายนอก ดังนั้นจึงทำให้ลักษณะกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อสิ่งแวดล้อมแต่ละประเภทย่อมแตกต่างกันไป

สำหรับรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น ได้จัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและมลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งบางกรณีอาจมีลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ใกล้เคียงหรือแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงกับกิจกรรมที่หนึ่งถึงสี่ไปได้อีก นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐที่มีส่วนในการสร้างความเข้มแข็งให้กับบางท้องถิ่น เพื่อทำให้กลุ่มชาวบ้านเหล่านั้นสามารถดำเนินกิจกรรมการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1) การมีส่วนร่วมของประชาชนด้านทรัพยากรธรรมชาติ

1.1) ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า

1.1.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

งานที่ได้ทำการศึกษาที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมลักษณะเช่นนี้พบมากในประเทศไทย เป็นแนวคิดที่ออกไปทางสำนักวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน และมักเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชน เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านกับการอนุรักษ์ หรืองานวิจัยเชิงลึกเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของสังคมอย่างชัดเจน เช่น งานของศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) ที่ได้ทำการศึกษา เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ : ศึกษาเฉพาะกรณี ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”

กรณีป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วเป็นอีกกรณีหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของชาวบ้านที่ได้ใช้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นคือ ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า ได้เป็นอย่างดี

ศลิษาได้อธิบายให้เห็นว่า ชาวบ้านแม่เตาดินและบ้านห้วยแก้ว เป็นชุมชนเก่าแก่ที่ตั้งชุมชนเมื่อราว 80 ปีที่ผ่านมา (ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2450) ป่าชุมชนของหมู่บ้านที่เรียกกันว่า ป่าชุมชนห้วยแก้ว ชาวบ้านถือว่าเป็นสมบัติของชุมชนได้ถูกอนุรักษ์ขึ้นมาด้วยวิถีวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน กระทั่งเมื่อ ปี พ.ศ.2508 ที่รัฐเข้ามาแทรกแซง ยึดขามและถกฉวยอำนาจในการจัดการผืนป่าห้วยแก้วไปจากชาวบ้านโดยการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ การที่ป่าชุมชนของชาวบ้านซึ่งรักษาไว้ได้ถูกประกาศให้เป็นที่ดินของรัฐหรือถูกรัฐแย่งเอาไปเป็นของตัวเองในรูปป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ชุมชนที่เคยดูแลรักษาป่าได้ รู้สึกว่าตนไร้อำนาจ ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ ทำให้พลังใจที่จะรักษาและอนุรักษ์ลดลง ปลอมยให้คนท้องถิ่นอื่นเข้ามาทำลายผืนป่า มีหน้าซ้ำยังเป็นผู้ร่วมทำลายผืนป่าที่ตนเคยเป็นเจ้าของและเคยร่วมรักษาไว้ด้วย

การที่รัฐประกาศพื้นที่ป่าสงวนนอกจากจะกั้นอำนาจและสิทธิในการบริหารจัดการผืนป่าของชาวบ้านออกไปแล้ว โดยรัฐเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดแล้ว รัฐยังได้นำผืนป่าเหล่านั้นที่เคยเป็นของชาวบ้าน นำไปให้กลุ่มนายทุนใช้ประโยชน์จากผืนป่า แต่ขณะเดียวกันชาวบ้านในพื้นที่กลับไม่ได้ประโยชน์

เพราะโดยแท้จริง ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นอยู่แล้ว คือ ไม่มีคำว่ามีส่วนร่วมหรือไม่ กล่าวคือ ชาวบ้านสามารถจัดการดูแลรักษาและจัดการร่วมกันเองได้ โดยอาศัยภูมิปัญญาของตนเอง ต่อมาภายหลังที่รัฐเข้าไปดำเนินการควบคุมท้องถิ่นและกันชาวบ้านออกจากกระบวนการพัฒนาต่าง ๆ แล้ว ส่วนใหญ่เกิดการล้มเหลว มากกว่าที่จะประสบความสำเร็จ ทำให้เกิดการต่อสู้เพื่อการเข้าไปมีส่วนร่วมหรือการได้มาซึ่งสิทธิในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นกลับคืนมา ทำให้สังคมไทยเกิดแนวความคิดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบ่งแยกออกเป็น 2 ขั้วในสังคมไทย ได้แก่ สิทธิที่เน้นไปอยู่ที่รัฐ (state property) และสิทธิที่ชาวบ้านเจ้าของถิ่นฐานดั้งเดิม ควรมีความชอบธรรมในการบริหารจัดการเอง (communities' right) ภายใต้ระบบจารีตประเพณี และวิถีการผลิตทางการเกษตร ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในตลอดระยะเวลาช่วง 30 ปีที่ผ่านมา จนกระทั่งและยังไม่ได้ข้อยุติที่ชัดเจน ซึ่งสอดคล้องกับงานของเอนก นากะบุตร (2536) ซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับดิน น้ำ และป่า ได้สรุปออกมาในรูปแบบนี้เช่นกันสำหรับในพื้นที่ทางภาคเหนือของไทย

นอกจากในกรณีป่าห้วยแก้วแล้ว การที่ชุมชนท้องถิ่นพยายามช่วงชิงอำนาจการจัดการทรัพยากรมาจากรัฐ ยังมีอีกหลายกรณีในพื้นที่หลายแห่งในหลายชุมชนของเขตจังหวัดในภาคเหนือ ที่มีความเห็นถึงความล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของรัฐ และรวมตัวกันขึ้นมาเป็นองค์กรท้องถิ่นรักษาป่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น มีจำนวนครอบคลุมถึง 400 ป่าชุมชนครอบคลุมพื้นที่ถึง 1,900,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2539 เช่น การศึกษาเรื่อง “บทบาทขององค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น : กรณีศึกษา การจัดการป่าชุมชนของประชาชน บ้านแม่อมลอง ตำบลบ่อสลี อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่” (สมเกียรติ ประเสริฐ, 2542)

ไพจิตร ไตรวงศ์น้อย (2538) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนศึกษากรณี บ้านป่าล้าน ตำบลปงน้อย อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย” โดยได้กล่าวถึงกระแสแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมขององค์กรท้องถิ่น ว่ามีสาเหตุสำคัญประการหนึ่งมาจากปัญหาความล้มเหลวในการดำเนินงานพัฒนาในอดีต ที่เน้นการให้ความสำคัญกับบทบาทของชนภายนอกชุมชนแต่ละเลยศักยภาพและความสามารถของชนในชุมชน ดังนั้นจึงได้มีการหันมาทบทวนถึงประสิทธิภาพการพัฒนามาแล้ว ทำให้ได้ข้อสรุปว่าองค์กรท้องถิ่นน่าจะเป็นผู้กำหนดเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนา โดยมีส่วนในการวิเคราะห์ปัญหา ตัดสินใจ และประเมินด้วยตนเอง ซึ่งแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเป็นภาวะที่มีความหมายต่อความสำเร็จของการพัฒนาทางด้านการเมือง วัฒนธรรม เศรษฐกิจและสังคมหรือคนอื่น ๆ ทุกระดับ (ระดับชาติ-ท้องถิ่น) มิใช่ของใหม่แต่เป็นสิ่งที่ทำกันมาหลายศตวรรษแล้ว ส่วนผลการศึกษาการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนในพื้นที่บ้านป่าล้าน พบว่าได้เกิดขึ้นมาก่อน ปี พ.ศ. 2516 อันเป็นผลพวงมาจากวัฒนธรรม – ประเพณี ของกลุ่มคนชาวบ้านป่าล้านที่สืบทอดมาจากวัฒนธรรมชาวอีสาน เนื่องจากชาวบ้านป่าล้านเดิมทีเป็นผู้คนที่อพยพมาจากจังหวัดกาฬสินธุ์และมหาสารคาม โดยพื้นที่ป่าชุมชนมีเนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ โดยบทบาทของชาวบ้านที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ คือ

- 1) การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน ให้ทำหน้าที่ดูแล รักษาป่า รักษาใช้กฎระเบียบ ที่ชาวบ้านร่วมกันกำหนด
- 2) การใช้ประโยชน์ จากพื้นที่ป่า เช่น เก็บเห็ด หน่อไม้ ไม้ไผ่ เป็นต้น
- 3) การ อนุรักษ์ป่าชุมชน เช่น ปลูกป่า คัดไฟป่า ปักเขตป่า จัดประชุมสม่ำเสมอเกี่ยวกับป่า เป็นต้น

งานวิจัยของชูพนิจ เกษมณี (2539) เรื่อง “ศึกษาภาพในการจัดการทรัพยากรดิน – น้ำ – ป่า ของชาวกระเหรี่ยง: บทวิเคราะห์เบื้องต้น” โดยศึกษากระบวนการคิดและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชาวกระเหรี่ยง ได้อธิบายให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าได้เช่นกัน ได้ถูกดำรงไว้ภายใต้กฎและระเบียบที่ถูกกำหนดโดยความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความคิดของชาวกระเหรี่ยงนั้น มิใช่เพียงมนุษย์และสัตว์เท่านั้นที่มีขวัญวิญญาณ สรรพสิ่งทั้งปวงในธรรมชาติล้วนมีจิตวิญญาณทั้งสิ้น ทั้งยังเป็นจิตวิญญาณที่พึงได้รับการขอร้องจากมนุษย์ด้วย การล่วงล้ำขำยิ จิตวิญญาณธรรมชาติ อาจหมายถึง การเจ็บป่วย หรือสูญเสียของผู้คนและทรัพย์สินในครอบครัว

แต่การแทรกตัวเข้ามาของระบบความคิดใหม่จากสังคมที่มีอำนาจมากกว่าทั้งโดยกระบวนการศึกษา การปกครองและการพัฒนาเศรษฐกิจ ได้ย่ำสอนให้ชาวกระเหรี่ยงไม่แน่ใจในสิ่งที่พวกเขาเคยเชื่อถือและปฏิบัติกันมาเป็นประเพณี ยิ่งไปกว่านั้นยังตอกย้ำให้ชาวกระเหรี่ยงเริ่มตระหนักว่าแท้จริงแล้วอำนาจในการดูแลและจัดการทรัพยากรที่ เคยมีอยู่ของตนกำลังสูญเสียไป

ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย อนวัช ขวัญชัย (2534) ได้ศึกษาเรื่อง “กฎหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาทรัพยากรป่า” แม้จะเป็นงานที่วิพากษ์เรื่องกฎหมายป่าไม้เมืองไทยโดยตรง แต่ได้มุ่งเน้นถึงความสำคัญของวิถีชีวิตและภูมิปัญญาที่เป็นกฎระเบียบของคนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยพยายามชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องของกฎหมายป่าไม้ในประเทศไทย ที่เป็นสาเหตุทำให้ทรัพยากรป่าไม้ของประเทศลดลงอย่างมาก โดยเหลือพื้นที่ไม่ถึงร้อยละ 30 ของพื้นที่ประเทศ ทั้ง ๆ ที่ในอดีต คนในสังคมไทยเคยใช้ชีวิตเกื้อกูลและผูกพันกับป่าภายใต้จารีต-ประเพณี มาอย่างตึกเนื่องนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย และสามารถแสวงประโยชน์จากป่าได้อย่างเสรี แต่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้มีการปฏิรูประบบการเมือง โดยรัฐเข้าไปยึดอำนาจจากหัวเมืองต่าง ๆ พร้อมกับยึดกุมทรัพยากรป่าไม้มาไว้ที่ส่วนกลาง โดยการออกกฎหมายที่เอื้อเฉพาะรัฐ-ราชการและกลุ่มผลประโยชน์ภายใต้วิถีคิดแบบระบบกษัตริย์ แต่ในขณะเดียวกันกลับกีดกันราษฎรที่เคยอาศัยอยู่ร่วมกับป่าออกไป รูปธรรมที่ปรากฏอย่างเด่นชัด คือ กฎหมายด้านป่าไม้ที่ออกมาบังคับใช้นั้นมักมุ่งไปในเรื่องของการทำสัมปทานไม้ มากกว่าเรื่องนิเวศวิทยาหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เนื่องจากไม้เป็นสินค้ามีค่าที่หารายได้กับรัฐ และต่อมาถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศ กฎหมายป่าไม้ที่ออกโดยรัฐในภายหลังก็ยังรวบอำนาจไว้ที่ส่วนกลางอยู่เช่นเดิม และมักจะละเลยมิติทางสังคม-วัฒนธรรมหรือสภาพความเป็นจริงทางสังคม ประกอบกับสภาพการเรียนการสอนด้านนิติศาสตร์ได้

เน้นสอนการทำความเคารพด้วยคำแห่งทบัญญัติกฎหมายลายลักษณ์อักษร เช่น พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 เป็นต้น โดยมีได้วิเคราะห์เชื่อมโยงกับสภาพการณ์ทางสังคม เพราะฉะนั้นบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนจากฐานวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่เคยอาศัยอยู่กับป่าจึงกลายเป็นเรื่องผิดกฎหมายไป แต่ในทางตรงกันข้ามกฎหมายดังกล่าว กลับก่อให้เกิดการทำไม้ ซึ่งเป็นสาเหตุใหญ่ที่ทำให้พื้นที่ป่าของประเทศไทยลดลงอย่างมาก ดังนั้นหลักคิดในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยมองว่ารัฐเป็นเจ้าของทรัพยากรเพียงฝ่ายเดียว และไม่เคยเปิดโอกาสให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้จึงเป็นหลักการที่ผิดพลาดและล้มเหลว กนวัช จึงได้เสนอให้รัฐควรกลับมาทบทวนนโยบายด้านป่าไม้ของชาติ โดยเฉพาะการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นแนวทางที่นำไปสู่การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน

ด้านการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากงานวิจัยของเบญจลักษณ์ ธารพร (2538) เรื่อง “วัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง” ซึ่งเป็นงานที่ให้ความหมายและความสำคัญของวัฒนธรรมความเชื่อของคนในชุมชนท้องถิ่นกลุ่มน้อยในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เช่นเดียวกับวัฒนธรรมความเชื่อของคนพื้นเมืองอีสานกลุ่มใหญ่ในรูปวัฒนธรรมความเชื่อการเลี้ยงผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ตา ทำให้เกิดป่าชุมชนอีกประเภทหนึ่งในสังคมอีสานที่เรียกกันว่า “ป่าคอนปู่ตา” อันเป็นลักษณะของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ภายใต้ระบบความเชื่อและการให้คุณค่าเช่นเดียวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทางภาคเหนือแล้ว

งานอีกชิ้นหนึ่งของธันวาท ใจเที่ยง (2542) เรื่อง “การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าของพระสงฆ์สายธรรมยุติกนิกาย วัดประสิทธิ์สามัคคี(วัดป่าบ้านด้าย) อ.สว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร” ได้วิเคราะห์ว่า นอกจากบทบาทของประชาชนที่มีต่อทรัพยากรป่าไม้แล้ว พระสงฆ์โดยเฉพาะพระสายวัดป่าเป็นอีกกลุ่มคณะหนึ่งที่มีบทบาทไม่น้อย โดยได้อธิบายให้เห็นถึงวิถีชีวิตของพระสายวัดป่าและวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ และได้คลี่คลายข้อสงสัยหลายประการว่า ทำไมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในเขตวัดป่าของพระเถระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีจำนวนมาก (มากกว่า 1,000 แห่ง) จึงสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลายเป็นพื้นที่ป่าชุมชนผืนใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อสรุปที่สันที่สุดจากงานวิจัยชิ้นนี้คือ เงื่อนไขประการสำคัญของการอนุรักษ์ในชุมชนท้องถิ่นที่มีวัดป่าสายพระอาจารย์ตั้งอยู่ เป็นการบูรณาการทางวิถีชีวิตระหว่างวิถีชีวิตแบบพระธรรมยุติกและวิถีชีวิตของชาวบ้าน “ฮึด12 คอง14” เพื่อการศึกษาพัฒนาตน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เพื่อการสร้างสรรค์คุณงามความดีให้เกิดขึ้นทั้งในตัวเองและสังคม เพื่อสันติภาพ โดยมีหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเป็นแกน ในวิถีชีวิตเพื่อการศึกษาพัฒนาตน ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร

วิถีชีวิตหรือข้อปฏิบัติแบบพระธรรมยุติกนิกายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต นอกเหนือไปจากที่จะแพร่กระจายไปทั่วทุกหย่อมหญ้าในภาคอีสานโดยที่มักมีค้อยพบความขัดแย้งกับทางเจ้าหน้าที่ของรัฐแล้ว ยังได้กระจายออกไปยังภูมิภาคอื่นของประเทศอีกด้วย ดังปรากฏในงานของพระมหาเจิม สุวโจ และสุทธิชัย ภูถาวรณ (2541) เรื่อง “พระกับป่า : บทบาทของพระสงฆ์ในการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้” ที่ได้กล่าวถึงบทบาทการอนุรักษ์ของพระสงฆ์ในสำนักสงฆ์คำคำ จังหวัดกาญจนบุรี ที่มีพระขาวตะวันตก ผู้ที่ได้รับวัฒนธรรมการดำรงชีวิตแบบพระป่าจากพระอาจารย์ชา สุภัทโท แห่งวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี ผู้ซึ่งเคยเป็นลูกศิษย์ท่านอาจารย์มั่น บุรพาจารย์ของพระครูมงคลฐานสายอีสาน เป็นเจ้าสำนักได้เดินทางมาจากจังหวัดอุบลราชธานี และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่นี้ นอกจากนี้งานชิ้นนี้ยังได้รวบรวมเอาผลงานของพระสงฆ์ ที่อยู่ในวัดและสำนักต่างๆ ในประเทศไทย ที่มีบทบาทในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าที่สำคัญมารวบรวมไว้ เช่น วัดสังฆทานของหลวงพ่อดอง กตปุญโญ เป็นต้น

งานที่การศึกษาเกี่ยวกับบทบาทพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่ายังมีอีก เนื่องจากพระสงฆ์ถือว่าเป็นกลุ่มชนมีบทบาทเป็นอย่างสูงในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในสังคมไทย เนื่องจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามุ่งเน้นให้พระสงฆ์ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางป่าไม้ งานชิ้นหนึ่งที่ได้ทำการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในเขตภาคเหนือ คืองานของ ประสพสุข พันธุ์ประยูร (2525) ได้ชี้ให้เห็นภาพการอนุรักษ์ของพระสงฆ์ในเขตภาคเหนือที่มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในฐานะพระนักพัฒนาเช่นกัน

นอกจากนี้แล้วในบางองค์กรชุมชนที่ถึงแม้อาจมิได้มุ่งเน้นการรวมกลุ่มกันเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เป็นเบื้องต้น แต่ภายหลังจากที่องค์กรชุมชนรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็งแล้ว ได้ขยายกิจกรรมออกมาสู่การอนุรักษ์ป่าชายเลนด้วย กลุ่มที่ว่านั้นคือ เครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์ ในจังหวัดตราด ที่อาศัยพลังจากความสามัคคีของคนในกลุ่มออกมาคลี่คลายปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน (ธนาคารออมสิน สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2543)

1.1.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานศึกษาประเภทนี้ค่อนข้างมีจำนวนมาก มีลักษณะเป็นงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ผู้ศึกษาได้ตั้งกรอบแนวคิดและขอบเขตของการมีส่วนร่วมไว้ก่อนแล้ว จากทฤษฎีการมีส่วนร่วม นั่นคือ การมีส่วนร่วมต้องประกอบไปด้วย ขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ คือ การคิดค้นปัญหา การวางแผน การปฏิบัติ การได้รับประโยชน์ การประเมินผล ร่วมบำรุงรักษา เป็นต้น

งานศึกษาลักษณะนี้มุ่งการศึกษาการมีส่วนร่วมระดับกว้างของชุมชน และส่วนใหญ่มุ่งเน้นศึกษาความสัมพันธ์เชิงสถิติระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ที่มีต่อการมีส่วนร่วม เช่น ปัจจัยส่วนบุคคล แต่กระนั้นก็ตามยังได้ทำให้เห็นรูปแบบและระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแต่ละพื้นที่ของประเทศไทย ดังนี้

งานวิจัยของอิทธิพล อิศร งาม (2536) เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาการส่งเสริมความร่วมมือด้านป่าไม้ อำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก” ที่ได้กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องให้ประชาชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมได้มีส่วนร่วมในด้านการป่าไม้ ซึ่งกรมป่าไม้ เป็นผู้จัดขึ้นเพื่อต้องการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐบาลหลังจากที่กันออกไป ถึงแม้ว่าผลการศึกษาจะอยู่ภายใต้กรอบการศึกษาเชิงปริมาณที่มุ่งเน้นการทดสอบสมมติฐานที่สร้างเป็นกรอบในการศึกษาการมีส่วนร่วมอย่างชัดเจน ว่าตัวแปร เช่น จำนวนสมาชิกในวัยแรงงานของครัวเรือน อาชีพของหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน พื้นที่ถือครอง การมีอาชีพเสริม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมในชุมชนของครัวเรือน จะมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมโครงการที่รัฐจัดตั้งขึ้นหรือไม่ โดยแบ่งออกเป็น 9 กิจกรรม ได้แก่ การชี้แจงแนะนำโครงการ การแจกเอกสาร โครงการ การเพาะชำกล้าไม้ การรับกล้าไม้ การทำแปลงสาธิต การทัศนศึกษาดูงาน การฝึกอบรมโครงการ การจัดตั้งกลุ่มป่าไม้ การพัฒนาหมู่บ้าน โดยมีรูปแบบของการมีส่วนร่วมหลายลักษณะ คือ การเป็นกรรมการ การร่วมประชุม การศึกษานี้มีข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อโครงการดังกล่าว เช่น การสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน การส่งเสริมรายได้และผลิตผลทางการเกษตรให้กับราษฎรเพื่อที่จะได้ลดการบุกรุกและร่วมอนุรักษ์ป่าไม้ รวมไปถึงการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นปลูกป่าไว้ใช้เอง

สมศักดิ์ สุขบาง (2538) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีนโยบายปลูกป่าชุมชนของกรมป่าไม้” โดยศึกษาเน้นที่โครงการหมู่บ้านป่าไม้ “แควระบบ - สีซัด 2 ” ที่อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยอาศัยแบบสอบถามเป็นเครื่องมือ เพื่อศึกษาระดับความรู้และทัศนคติเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการปลูกป่าชุมชนในหมู่บ้าน ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้และทัศนคติที่สูงจะมีการเข้าร่วมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มากกว่า เป็นต้น มีข้อเสนอแนะให้เพิ่มบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น ควรที่จะให้มีการอบรมให้เกิดจิตสำนึกแก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้ตระหนักถึงคุณค่าและประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของประชาชน และส่งเสริมป่าไม้อำเภอให้เข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการดำเนินงานที่เกี่ยวกับป่าชุมชน นั่นเป็นสื่อที่แสดงว่ากรอบคิดของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ยังมีความเข้าใจอยู่อย่างเดิมว่าป่าไม้เป็นของรัฐ และผู้ที่มีหน้าที่รักษาป่าเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐเท่านั้น

เช่นเดียวกับงานของไพบุลย์ ชื่นเจริญ (2536) ที่ยังมุ่งเน้นการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการป่าชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา งานวิจัยนี้พบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ศึกษานี้ต่อโครงการป่าชุมชน ที่จัดขึ้นโดยรัฐนั้น ประชาชนไม่ค่อยได้เข้ามามีส่วนร่วมมากนัก เนื่องจากการขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน และรวมไปถึงความรู้สึกรับรู้ของการเป็นเจ้าของโครงการและเจ้าของผืนป่า เพราะฉะนั้นบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการดังกล่าวจึงถือว่าอยู่ในระดับน้อยในหลายรูปแบบการมีส่วนร่วม เช่น การร่วมวางแผน การร่วมปลูกป่า การร่วมบำรุงรักษา การร่วมรับประโยชน์ การร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะในการปลูกฝังจิตสำนึก เป็นต้น

สมใจ เข้มเจริญ (2531) ได้ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษากรณี ตำบลตะเอยิบ อำเภอสอง จังหวัดแพร่” เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้พบว่ามีกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ คือ

- 1). กิจกรรมการปฏิบัติ การปลูกไม้ในวันสำคัญ การอยู่เฝ้ารักษาป่าไม้ การทำป้ายประกาศห้ามตัดต้นไม้ การประกาศข่าวเรื่องการอนุรักษ์การอนุรักษ์ป่าไม้และการประสานงานกับอำเภอและผู้ที่ได้รับสัมปทานทำไม้
- 2). กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เช่น การเปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการตัดสินใจ นอกจากนี้ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล เช่น พิจารณาว่าป่าไม้ที่ปลูกไว้ยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ และยังรวมไปถึง การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ คือ การใช้ประโยชน์จากป่าที่ปลูก โดยการนำกิ่งแห้งมาเป็นเชื้อเพลิง

ในด้านของปัจจัยที่ถือว่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้มากที่สุด คือ ตัวแปรด้านความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมในการประเมินผลและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้โดยภาพรวม ตัวแปรที่มีอิทธิพลมากรองลงมา คือ การได้รับข่าวสารในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จำนวนที่ดินที่ใช้ประโยชน์ รวมไปถึงตัวแปรรายได้ของครัวเรือนที่เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และตัวแปรความเห็นพ้องต้องกันของเพื่อนบ้านในเรื่องการอนุรักษ์ เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และมีส่วนร่วมในการประเมินผล นอกจากนี้ยังมีตัวแปรอื่นๆ เช่น อาชีพ การศึกษา อายุ เป็นต้น

ซูชีพ ใจมัน (2537) ได้ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่” งานวิจัยเบื้องต้นในรูปแบบปัญหาพิเศษของซูชีพ ใจมัน ได้อธิบายถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมของชาวบ้านแพะในกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน นั้นมีอยู่ 3 แบบ คือ

- 1) การมีส่วนร่วมโดยตนเอง ได้แก่การเข้าร่วมพิจารณาปัญหาอุปสรรคในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เข้าร่วมพิจารณากำหนดกฎระเบียบที่ใช้ในป่าชุมชน ลงมือปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยตนเอง
- 2) การมีส่วนร่วมโดยผ่านตัวแทน (รอง) โดยการมอบหมายให้สมาชิกในครอบครัวมาร่วมกิจกรรมแทนตน ในยามที่ตนไม่ว่างจากการประกอบอาชีพ เช่นมอบหมายให้ภรรยาหรือบุตรเฝ้าถางวัชพืชบริเวณพื้นที่ป่าชุมชนน้ำทำแนวกันไฟหรือเข้าร่วมพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกในพื้นที่ป่าชุมชน
- 3) การมีส่วนร่วมโดยผ่านกลุ่ม ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่มากที่สุด โดยผ่านกลุ่มที่เรียกว่าคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านให้ทำหน้าที่แทนตน ทั้งในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานของรัฐและเอกชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน ควบคุมดูแลให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดขึ้น

สำหรับลักษณะกิจกรรมการมีส่วนร่วมแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม กล่าวคือ

- 1) จัดค้นหาปัญหา

ได้แก่ พิจารณาค้นหาปัญหาด้านป่าไม้ในหมู่บ้าน และความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นที่เกี่ยวข้องกับ
ทรัพยากรป่าไม้

2) ^๕วางแผนดำเนินงาน

- 2.1) พิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชน
- 2.2) พิจารณากำหนดกิจกรรมการรักษาป่า
- 2.3) พิจารณากำหนดมาตรฐานในการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 2.4) พิจารณากำหนดพื้นที่ปลูกป่าในบริเวณพื้นที่ชุมชน
- 2.5) พิจารณาวิธีปลูกป่า
- 2.6) พิจารณาแหล่งเพาะชำกล้าไม้สำหรับหมู่บ้าน

3) ^๖ขึ้นดำเนินการกิจกรรม

- 3.1) การปลูกป่า
- 3.2) คับไฟป่า
- 3.3) ทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน
- 3.4) กำจัดวัชพืชหรือตัดแต่งกิ่งไม้รอบพื้นที่ป่าชุมชน
- 3.5) ดูแลรักษาป่าและเครื่องหมายแสดงอาณาเขตป่าชุมชน
- 3.6) ดูแลมิให้เกิดการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่
- 3.7) การเพาะชำกล้าไม้

4) ^๗ขึ้นติดตาม ได้แก่ การติดตามและควบคุมการดำเนินงานขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อทราบความก้าวหน้าของปัญหา
อุปสรรคที่เกิดขึ้น

5) ^๘ขึ้นประเมินผล ได้แก่ ประเมินผลการดำเนินงานเพื่อทราบถึงผลตอบแทนผลประโยชน์ที่จะได้รับผลดี ผล
เสียและข้อขัดข้อง

ชัยพร พัฒนรักษ์ (2540) ได้ศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลน ใน
พื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามและปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนและปัญหาอุปสรรค งานชิ้นนี้ศึกษาปัจจัย
หลายด้าน เช่น ปัจจัยส่วนบุคคล ข่าวดสารข้อมูล ว่ามีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมอย่างไร ผลการศึกษาพบว่า
ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าชายเลนในระดับกลาง เพราะยังไม่ค่อยมีความรู้ความเข้าใจและไม่เห็น
ความสำคัญหรือเห็นคุณค่าของป่าชายเลน นอกจากนี้ประชาชนบางส่วนยังเห็นว่าจัดการป่าชายเลน หรือการปลูก
ป่าชายเลนส่งผลกระทบต่อประกอบอาชีพในแง่ที่ทำให้พื้นที่ทำกินลดลง จึงไม่ค่อยมีส่วนร่วมมากนัก และจากกิจ
กรรมการมีส่วนร่วม พบว่าประชาชนที่ศึกษาส่วนใหญ่เข้าร่วมเป็นบางครั้ง หรือไม่เข้าร่วมเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ
ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำการประมงและมิรายได้ค่อนข้างน้อย

ศิษย์พล รัตนโสภณ (2538) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดหนองคาย” งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาบทบาทการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของผู้ใหญ่บ้าน ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ งานนี้เป็นงานวิจัยศึกษาความสัมพันธ์เชิงปริมาณ โดยได้ข้อสรุปว่า กลุ่มผู้ใหญ่บ้านที่มีความรู้จากการติดตามข่าวสารมากก็จะมีบทบาทในการมีส่วนร่วมมากกว่า ในงานวิจัยชิ้นนี้ยังได้ศึกษารูปแบบกิจกรรมการมีส่วนร่วมของผู้ใหญ่บ้านโดยภาพรวมทั้งหมด ประกอบด้วย

- 1) การรวมป่าปลูกป่าตามโครงการของรัฐหรือเอกชน
 - 2) จัดกุมผู้กระทำความผิดกฎหมายป่าไม้
 - 3) แจ้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องเมื่อพบเห็นผู้กระทำความผิดกฎหมายป่าไม้
 - 4) เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อซักชวน หรือเผยแพร่ความรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้
 - 5) กระตุ้นเตือนชาวบ้านให้ช่วยกันดูแลและรักษาป่าไม้ทางสื่อต่างๆ เช่น หอกระจายข่าว
 - 6) ซักชวนลูกหลานให้ร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการบำรุงรักษาป่าไม้ ในวันสำคัญ
 - 7) ริเริ่มหรือมีการสนับสนุนให้มีการก่อตั้งชุมชน สมาคม หรือกลุ่มมวลชนในรูปแบบอื่น ๆ เพื่อการอนุรักษ์ในหมู่บ้าน
 - 8) ร่วมบริจาคเงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่น เพื่อกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากร
 - 9) รับฝากของกลางที่ยึดได้ในระหว่างดำเนินคดี
 - 10) ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการดูแลรักษาป่า
 - 11) แจ้งข่าวสารหรือเบาะแสในการกระทำผิดให้เจ้าหน้าที่ทราบ
 - 12) ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการจับกุมผู้กระทำความผิด
 - 13) สอดส่องดูแลไม่ให้ชาวบ้าน เผาไร่ นา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดไฟป่า
 - 14) ซักชวนชาวบ้านให้ช่วยกันดูแลรักษากล้าไม้ ภายหลังการปลูกป่า
 - 15) ซักชวนชาวบ้านให้ร่วมกันเป็นสมาชิกกลุ่มอาสาสมัครป้องกันไฟป่า
- ปัญหาอุปสรรคของการดำเนินงาน คือ การขาดการสนับสนุนจากรัฐ และอีกประการคือปัญหาขาดความร่วมมือจากรายกร เนื่องจากรายกรมีความยากจน ขาดทุน เพราะฉะนั้นโอกาสที่จะเข้าร่วมกิจกรรมน้อยลง และขณะเดียวกันยังมีการเข้าไปลักลอบ เก็บของป่ามาขายด้วย ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญอีกอย่างคือ การที่ผู้ใหญ่บ้านบางคนให้ความร่วมมือกับกลุ่มนายทุนเข้าไปทำลายป่าเสียเอง

สันติ พัฒนาศักดิ์ (2539) “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ตำบลแม่โขง อำเภอค้อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” ลักษณะงานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณเช่นเดียวกับศิริวรรณ แต่มีความชัดเจนมากกว่า เนื่องจากบริเวณตลาดจี้เหล็ก มีปรากฏการณ์ที่เรียกว่า ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กขึ้น ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาว

บ้านที่มีอาชีพเป็นเกษตรกร ร่วมกันอนุรักษ์ไว้ เพื่อเป็นต้นน้ำลำธาร ของหมู่บ้านและได้ใช้ประโยชน์จากป่า เป็นป่าที่ ธรรมชาติที่สมบูรณ์ มีพันธุ์ไม้ ที่สำคัญ ได้แก่ ไม้สัก ไม้ประดู่ ตะแบก เต็งรัง เหียง พลวง

เพราะฉะนั้นจึงเป็นความชอบธรรมที่ สันติ จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม และจิตวิทยาของเกษตรกร กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

สำหรับงานชิ้นนี้ได้อธิบายลักษณะการมีส่วนร่วมของเกษตรกรไว้หลายลักษณะ ดังนี้

- 1) มีส่วนร่วมในการประชุมพิจารณา แลกเปลี่ยน การดูแลรักษาป่าไม้
- 2) มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นถึงปัญหาด้านป่าไม้
- 3) พิจารณากำหนดพื้นที่ป่าชุมชน
- 4) พิจารณากำหนดพื้นที่ปลูกป่า
- 5) การเพาะชำกล้าไม้
- 6) ทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน
- 7) มีส่วนร่วมในการดูแลป่าและเครื่องหมายแนวเขตป่าชุมชน
- 8) มีส่วนร่วมติดตามและควบคุมการดำเนินกิจกรรมและควบคุมการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 9) มีส่วนร่วมพิจารณาถึงความสำเร็จ สัมเลขว ปัญหาอุปสรรคของกิจกรรมการอนุรักษ์ป่า
- 10) มีส่วนร่วมพิจารณาผลดีและผลเสีย ประโยชน์ที่ได้รับและข้อขัดข้องต่างๆ ในกิจกรรมอนุรักษ์ป่า

ปัญหาอุปสรรค คือ ขาดการสนับสนุนเงินทุนจากหน่วยงานของรัฐ ไม่มีเงินทุนของหมู่บ้านเพื่อใช้ในกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชน

บรรจง กนะกาชัย (2540) ได้ทำการศึกษา เรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ พัฒนาป่าชายเลน:ศึกษากรณีจังหวัดจันทบุรี” การศึกษาของบรรจง ใช้กรอบการมีส่วนร่วมดังนี้

- 1). ส่วนร่วมด้านความคิดเห็นในการพัฒนาป่าชายเลน
- 2). การวางแผนหรือจัดทำโครงการพัฒนาป่าชายเลน
- 3). ร่วมลงมือปฏิบัติหรือสละทรัพยากรและแรงงานพัฒนาป่าชายเลน
- 4). ติดตามและประเมินผลโครงการป่าชายเลน

ผลการศึกษาพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมโดยภาพรวมในการพัฒนาป่าชายเลนในระดับต่ำ แต่ยังมีบทบาทในการมีส่วนร่วมสูงในบางกิจกรรมเท่านั้น คือ การร่วมลงมือปฏิบัติหรือสละทรัพยากรและแรงงาน โดยการถูกกระตุ้นและการชักชวนจากภาคราชการที่กำหนดขึ้นมา ซึ่งเป็นการเข้าร่วมในลักษณะของการบังคับ มิใช่เป็นการเข้าร่วมเพราะตระหนักถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาป่าชายเลนโดยประชาชนเอง

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่ทำการศึกษาลักษณะเดียวกันอีก เช่น สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน” และนครศ รังควัดและวิทยา คำรง

เกียรติศักดิ์ (2537) ศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชน: กรณีศึกษาหมู่บ้าน บ้านแพะ อำเภอ สันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่”

ส่วน ดวงจันทร์ สุทธาโรจน์ (2539) “การเปิดรับข่าวสาร ความรู้ ความตระหนัก และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของประชาชน ในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าบึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์”

ถึงแม้งานวิจัยชิ้นนี้จะพยายามเน้นไปที่ความสำคัญของการสื่อสารมวลชนที่มีต่อทัศนคติและจิตสำนึกประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม แต่ได้ทำให้เห็นรูปแบบและลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดูแลอนุรักษ์บึงบอระเพ็ด ซึ่งเป็นการเข้าร่วมชั่วคราวชั่วคราว ดังนี้

- 1) การอนุรักษ์นกน้ำหรือสัตว์น้ำ
- 2) ร่วมปลูกต้นไม้วันสำคัญ
- 3) อนุรักษ์โครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
- 4) ชักชวนกันปรับปรุงความสะอาดและชักชวนเพื่อนบ้าน ไม่ให้ทำลายป่า
- 5) ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ในการรักษาความสะอาดบริเวณรอบ ๆ บึงบอระเพ็ด
- 6) เข้าอบรมเรื่องการอนุรักษ์ เป็นต้น

1.2) ทฤษฎีการแหล่งน้ำ

1.2.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

งานที่ได้ทำการศึกษาที่ค้นพบการมีส่วนร่วมลักษณะเช่นนี้พบมากในประเทศไทย และมักเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชน เพื่อศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านกับการอนุรักษ์ หรืองานวิจัยเชิงลึกเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของสังคมอย่างชัดเจน เช่นเดียวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนทางทรัพยากรป่าไม้

งานของฐพินิจ เกษมณี (2539) ที่กล่าวถึงระบบความคิดและการจัดการทรัพยากรดิน – น้ำ – ป่า ของชาวกระเหรี่ยง ได้ถูกดำรงไว้ภายใต้กฎและระเบียบที่ถูกกำหนดโดยความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความคิดของชาวกระเหรี่ยงนั้น รวมไปถึงงานของเอนก นากะบุตร ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ อย่างเชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณี ในเขตภาคเหนือยังถูกนำมาจัดอยู่ในลักษณะการจัดการทรัพยากรน้ำในรูปแบบนี้เช่นกัน นอกจากนี้ในบริบทสังคมความขาดแคลนทรัพยากรน้ำในภาคใต้ งานของวิหวัธ แก้วทอง, (2541) “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช” ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของคนในยุคปัจจุบัน

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจเพื่อต้องการทราบถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังใช้การวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ทั้งเรื่อง เพศ อายุ รายได้ ระดับการศึกษา ตามกรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วมที่มักมีผู้

ศึกษามาก่อน มิได้เป็นปัจจัยหลักของการส่งเสริมก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรน้ำ สิ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดนั่นคือ สถานภาพทางอาชีพและสภาพการถือครองที่ดิน

การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากการที่พวกเขาได้รับผลกระทบต่อการดำรงชีวิต (ประกอบอาชีพ) กล่าวคือ ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังส่วนใหญ่ไม่เคยมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำมาก่อน แต่เมื่อเกิดปัญหาจากการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร จึงต้องมีการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำท่วม และปัญหา น้ำเค็มรุกเข้ามาในพื้นที่น้ำจืด การมีส่วนร่วมจึงเริ่มต้นกันที่ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภค โดยมีภาครัฐเข้ามาให้ความช่วยเหลือส่วนใหญ่ เป็นโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังอันเนื่องมาจากพระราชดำริ คือ

- 1) มีการร่วมประชุมระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบโครงการ
- 2) การมอบพื้นที่ดินที่ตนเองถือครองอยู่ ให้กับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อดำเนินการก่อสร้างสถานที่กักเก็บน้ำ โดยใช้ร่วมกับสมาชิกอื่นๆ ในหมู่บ้าน

แต่ระดับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านนั้นยังมีไม่มาก โดยส่วนใหญ่มีความต้องการที่จะเข้ามีส่วนร่วมกับหน่วยงานราชการ เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำจืดเพื่อการอุปโภคบริโภค แต่การมีส่วนร่วมในเชิงการจัดการยังมีน้อยมากซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นในลักษณะการเสนอข้อเรียกร้องในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นปัญหาและความเดือดร้อนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในการประกอบอาชีพจึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรของตนเอง

2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานของวันเพ็ญ วอกกลาง (2534) เรื่อง “การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก” พบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมพบว่ามีลักษณะดังนี้ การร่วมประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ การร่วมเสนอปัญหา การร่วมตัดสินใจในการแก้ไขปัญหา การร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก การร่วมประเมินผล และการร่วมได้รับประโยชน์จากการใช้น้ำ

กรณีศึกษา ประกอบทรัพย์ (2540) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์แม่น้ำท่าจีนของสมาชิกสภาตำบลในจังหวัดสุพรรณบุรี” พบว่าประชากรศึกษามีความคิดเห็นในการที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมน้อย ไม่ถึงครึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้ข้อสรุปว่าไม่มีการมีส่วนร่วมและสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมแม่น้ำท่าจีนเท่าที่ควร แต่มีกิจกรรมการมีส่วนร่วมของสมาชิกสภาตำบลในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี หลายกิจกรรม แนะนำชาวบ้านในการจัดการของเสียที่มีพิษ แนะนำชาวบ้านด้านการกำจัดขยะมูลฝอยที่ถูกต้อง แนะนำชาวบ้านเกี่ยวกับอันตรายที่เกิดจากยาฆ่าแมลง เป็นตัวอย่างที่ดีไม่ปล่อยน้ำเสียจากบ้านลงในแม่น้ำ ตักเตือนผู้ทิ้งขยะมูลฝอย เก็บผักตบชวาและขยะในแม่น้ำ แนะนำวิธีการกำจัดซากสัตว์แก่ชาวบ้านโดยฝังกลบในบริเวณใกล้แหล่งน้ำ ประสานงานกับเจ้าหน้าที่รัฐในกรณีที่ต้องการความช่วยเหลือเรื่องข้อมูลคุณภาพน้ำ แนะนำวิธีการกำจัดน้ำเสียที่ถูกต้อง และไม่ระบายน้ำเสีย, ซากสัตว์, ขยะลงแม่น้ำ

สมรักษ์ กิ่งรุ่งเพชร (2541) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวสมุทรสงครามในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลองในหลายรูปแบบ ได้แก่ การเข้าร่วมอบรมสัมมนาในโครงการที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง การเข้าร่วมประชุมค้นหาและเสนอแนะปัญหามลพิษเกี่ยวกับการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง การเข้าร่วมตัดสินใจกำหนดวิถีการอนุรักษ์ การเข้าร่วมบริจาคเงินในกิจกรรมต่าง ๆ การเข้าร่วมปฏิบัติการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง เช่น สอดส่อง และบำรุงรักษาน้ำ การเข้าร่วมในการเป็นสมาชิก ผู้นำ และกรรมการในกิจกรรมอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง การเข้าร่วมเป็นผู้ชักชวนและการประชาสัมพันธ์ให้ข่าวสารและแนะนำการอนุรักษ์

ส่วนระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนพบว่า มีส่วนร่วมระดับปานกลาง แต่กระนั้นก็มีปัญหาที่สำคัญในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลองคือ ประชาชนส่วนใหญ่มักง่าย ไม่ให้ความร่วมมือจริงจัง และไม่คอยเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลอง จะเห็นว่าส่วนราชการทำการประชาสัมพันธ์น้อยไม่ทั่วถึง ทุกหมู่บ้านทุกตำบล ไม่ต่อเนื่อง ขาดการส่งเสริมให้มีการปฏิบัติการอนุรักษ์แม่น้ำแม่กลองอย่างจริงจัง รวมทั้งประชาชนมักไม่มีเวลาเข้าร่วมโครงการเนื่องจากการประกอบอาชีพ

วินัย สามารต (2540) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาความเป็นไปได้ของรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลแบบชุมชนมีส่วนร่วมในเขตเทศบาลเชิงใหม่” มีประเด็นที่น่าสนใจที่ได้เสนอไว้ ซึ่งเป็นรูปแบบเพื่อการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาล นอกเหนือไปจากการชักนำการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานของรัฐ ที่กล่าวว่ามีเหมาะสมกับประเทศที่กำลังพัฒนา คือ การชักนำให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลด้วยการไกรรรมลทธิ ซึ่งจากการศึกษาพบว่าส่งผลให้ประชาชนเกิดความรักและความห่วงใย เกิดการจัดการทรัพยากรน้ำบาดาลได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งที่ผ่านมาประชาชนมักขาดอำนาจ ขาดสิทธิ ส่วนแนวทางชักนำให้ชุมชนมีส่วนร่วมด้วยการปฏิบัติงานร่วมกับภาครัฐในรูปแบบการมีส่วนร่วมที่ใช้กันทั่วไปคือ การร่วมกันวางแผนดำเนินการ การร่วมกันปฏิบัติตามแผน การร่วมกันจัดการผลประโยชน์ และการร่วมกันติดตามและประเมินผล

1.3) ทรัพยากรดิน

งานศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการจัดการทรัพยากรดินเท่าที่พบยังอยู่ในรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น งานของเอนก นาคะบุตร ที่ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรดิน ไว้อย่างเชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกันกับวิถีชีวิตชุมชน วิถีการผลิตการเกษตร และวิถีจารีตประเพณีในเขตภาคเหนือ

นอกจากนี้แล้วงานของเบญจลักษณ์ ธารพร (2538) “วัฒนธรรมชุมชนกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ” ในเขตภาคอีสาน แม้จะมุ่งเน้นไปที่ทรัพยากรป่าไม้ แต่นัยยะของวัฒนธรรมชุมชนของ

ชาวกะเลิงนั้น มิได้ให้ความสำคัญและความสำคัญเฉพาะด้านป่าไม้เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่รวมไปถึงทรัพยากรดินและทรัพยากรน้ำด้วย

1.4) ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

งานของสุภราภรณ์ ธรรมชาติ (2541) ที่ได้ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง : กรณีศึกษาอำเภอละงู จังหวัดสตูล” นับเป็นงานชิ้นหนึ่งที่ทำให้เห็นภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งทะเลและสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญขององค์กรชุมชนหรือความเข้มแข็งของท้องถิ่น จากการศึกษาพบว่าระดับการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นไม่คืบหน้า กล่าวคือ มีการบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อทำปอแง มีการละเมิดกฎหมายการทำประมง เช่นการกระเบิดปลา การประมงโดยใช้จวนผิดประเภท รวมทั้งนายทุนที่ล้มปทานป่าไม้ไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดของรัฐทำให้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่งและสิ่งแวดล้อมโดยรวม และประชาชนขาดความรู้ ความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง

ในงานชิ้นนี้ผู้วิจัยให้ข้อเสนอแนะว่า ให้มีการรวมกลุ่ม ให้รู้จักการเสียสละ เพราะจะเห็นว่าคนในท้องถิ่นไม่มีตัวแทนประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ไม่ให้มีการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำ เช่น อวนรุน อวนลาก ยาเบื่อปลา และเจ้าหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามให้เป็นตัวอย่าง

1.5) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั่วไป

งานวิจัยที่ไม่ได้แยกประเภทของทรัพยากรธรรมชาติอย่างชัดเจน แต่ศึกษาในภาพรวม มีงานของ สุเมธ ทรายแก้ว (2536) เรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: ศึกษากรณีโครงการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ จังหวัดอุดรธานี” เป็นการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 4 ประการ กล่าวคือ ด้านการร่วมตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติการ การร่วมรับผลประโยชน์และการร่วมประเมินผล โดยผลการศึกษาพบว่าประชาชนส่วนใหญ่เข้ามามีส่วนร่วมในระดับที่สูง

งานของ สุวิทย์ เปียผ่อง (2541) เรื่อง “บทบาทของประชาชนในการมีส่วนร่วม อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาจังหวัดเพชรบุรี” ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมสิ่งแวดล้อมจากมากไปหาน้อยดังนี้ ได้แก่ การดูแลรักษาอนามัย การดูแลพัฒนาแหล่งน้ำ ปศุสัตว์และดูแลต้นไม้ ส่วนรูปแบบการอนุรักษ์นั้นกลุ่มตัวอย่างมีส่วนร่วมจากมากไปหาน้อย ดังนี้ การร่วมสมทบแรงงาน การร่วมกระทำ การร่วมแสดงความเห็น . การเข้าร่วมประชุม การร่วมบริจาคเงิน .การร่วมออกวัสดุ และการร่วมเป็นผู้ริเริ่ม

วิมลรัตน์ ศรีสิงห์(2538) ได้ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มสตรีกาญจนบุรี” จากการศึกษาบทบาทของกลุ่มสตรีกาญจนบุรี ในการศึกษาพบว่ามีการมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ใน 5 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมคือ ขั้นตอนการศึกษาปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตาม และร่วมบำรุงรักษา จากทั้งหมด 7 กิจกรรม พบว่ามีการรวมกลุ่มกันมาในระยะเวลามากกว่า 10 ปี ตั้งแต่ช่วงที่มีการต่อต้าน

เขื่อนน้ำโจน ในช่วงปี พ.ศ. 2529 – 2530 สำหรับกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่กลุ่มสตรีเมืองกาญจนบุรีเข้าร่วม คือ การดำเนินการต่อต้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน การดำเนินการแก้ไขปัญหามลพิษที่นำมาทิ้งในจังหวัดกาญจนบุรี การจัดสัมมนาเรื่อง “ผลกระทบต่อลุ่มน้ำแม่กลองจากโครงการประปาฝั่งตะวันตก” การจัดนิทรรศการรณรงค์รักษา สภาพแวดล้อมของประชาชน การจัดโครงการรณรงค์ไม่ใช้พวงหรีดที่ทำจากโฟม การจัดโครงการ “สิ่งแวดล้อมเฉลิมพระเกียรติ” และการจัดอบรมผู้ประกอบการริมน้ำในเขตเทศบาลและใกล้เคียง

2) ด้านมลพิษสิ่งแวดล้อม

2.1) ขยะมูลฝอย

2.1.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

ถึงแม้ว่าเรื่องขยะจะเป็นเรื่องใหม่ที่วัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิมของคนในพื้นที่ย่านอุษาคเนย์ จะไม่ค่อยได้พูดถึงนัก ถึงขั้นมีระบบความเชื่อในการนำมาบริหารจัดการขยะ เช่นเดียวกับเรื่อง ดิน น้ำ ป่าไม้ ที่เป็นเรื่องของธรรมชาติที่อยู่คู่กันมากับคนพื้นถิ่นอุษาคเนย์ จนกระทั่งเกิดภูมิปัญญาพื้นบ้านชนิดหนึ่ง ทำให้เกิดการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดความสมดุลได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

อย่างไรก็ตามสังคมมนุษย์แม้จะเกิดเหตุการณ์ ที่ทำให้ภาวะทางสังคมไม่ปกติมีปัญหา และถ้าสังคมชุมชนนั้น ยอมรับในศักยภาพภูมิปัญญาของตัวเอง มีสิทธิที่จะบริหารจัดการชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเสรี รวมไปถึงผู้นำและแกนนำของคนท้องถิ่นมีจิตสำนึกสาธารณะ แน่แน่นอน พวกเขาจะสามารถแสวงหาภูมิปัญญาแบบใหม่ที่น่าสนใจในการแก้ไขปัญหามลพิษของสังคมและชุมชนที่เกิดขึ้นมาใหม่ได้เสมอ

งานของ อนุสตัน สุภวัตรวรคุณ (2540) เรื่อง “การศึกษาแนวทางความร่วมมือพหุภาคีต่อการจัดการมูลฝอยของชุมชนท้องถิ่น: กรณีศึกษา ชุมชนสาคลี อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เป็นงานที่ได้ศึกษาถึงพัฒนาการของกระบวนการความร่วมมือในเชิงพหุภาคีในการจัดการขยะในระดับชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถอธิบายถึงพัฒนาการของชุมชนที่สัมพันธ์กับกระบวนการในการสร้างความร่วมมือเชิงพหุภาคีในชุมชน ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการจัดการมูลฝอยของชุมชนสาคลีนั้น หากได้เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชน ไม่ แต่เป็นเพียงอีกกิจกรรมหนึ่งที่ขยายเพิ่มขึ้นจากการรวมกลุ่มกันของคนในท้องถิ่น เพื่อทำกิจกรรมอื่นมาก่อน อันเป็นกิจกรรมที่แสวงหาทางเลือกที่ดีและแก้ปัญหาให้คนในชุมชนท้องถิ่น ภายใต้อุดมการณ์ของคนในชุมชนที่เป็นผู้ริเริ่มและเป็นผู้นำ เช่น การรวมกลุ่มกันทำไร่นาสวนผสม กลุ่มออมทรัพย์ เมื่อในระยะหลังปัญหาสิ่งแวดล้อมเริ่มเป็นปัญหาที่กระทบทั้งกับคนในชุมชน กลุ่มชาวสาคลีจึงได้เคลื่อนขยายกิจกรรมออกมาทำด้านสิ่งแวดล้อม การรวมกลุ่มที่เข้มแข็งของคนในชุมชนนี้จะเป็เงื่อนไขอันสำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นของการร่วมมือในเชิงพหุภาคี ที่ตามมาตรวจสอบจากคนจากภายนอก ทั้งจากภาครัฐ หรือ ภาคเอกชน โดยความร่วมมือดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการของความร่วมมือภายในชุมชนกันเอง ให้มีความเข้มแข็งในระดับหนึ่งก่อนโดยมีผู้นำที่เข้มแข็ง ซึ่งองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง และกลุ่มครูในชุมชน ที่มีอำนาจร่วมกัน ประกอบการมีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ในสังคมแนวราบ ที่เอื้อให้ผู้

คนมีสำนึกความเป็นพลเมือง อันเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ผลักดันให้ภาคีต่าง ๆ เข้ามาร่วมมือในเชิงพหุภาคี ในการจัดการมูลฝอยหรือปัญหาอื่น ๆ ในสังคม

2.1.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานศึกษาประเภทนี้จะมุ่งเน้นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่นักวิจัยสร้างกรอบการมีส่วนร่วมจากทฤษฎีมาก่อน โดยมุ่งการศึกษาในระดับการมีส่วนร่วมระดับกว้างของชุมชน และเน้นศึกษาความสัมพันธ์เชิงสัณฐานวิทยาเชิงสังคมกับกระบวนการมีส่วนร่วม

งานของ ระพีพร แสนสุข (2541) เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในมาตรการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลนครยะลา” กิจกรรม คือ การมีถังขยะประจำบ้าน การทิ้งขยะมูลฝอยลงในภาชนะรองรับมูลฝอย การจ่ายค่าบริการในการจัดเก็บขยะมูลฝอย การลดปริมาณขยะมูลฝอย การร่วมรณรงค์ในกิจกรรมรักษาความสะอาด การนำเสนอปัญหาหรือข้อเสนอแนะในการกำจัดขยะมูลฝอย การนำขยะมูลฝอยที่จัดเก็บรวบรวมส่งมอบพนักงานเทศบาลตามเวลาที่กำหนด จากการศึกษาพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมมาก คือ มีการรักษาความสะอาดบริเวณหน้าบ้านหรือสถานประกอบการ รองลงมาคือการจัดหาถังขยะไว้ภายในบ้าน และการแนะนำให้สมาชิกในครอบครัวมีจิตสำนึกรักษาความสะอาด โดยเฉพาะการทิ้งขยะลงในภาชนะรองรับ

อาณัติฐ์ นราภร (2541) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชน ในด้านการจัดการขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลตำบลท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี” ซึ่งมีคำตอบว่าเป็นไปในทางที่บวกและผลการมีส่วนร่วมของประชาชนในภาคปฏิบัติถือว่าอยู่ในระดับสูง คือ การทิ้งขยะ การแยกขยะ การร่วมรณรงค์ ส่วนปัญหาในการจัดการขยะนั้นยังอยู่ที่ระบบการจัดการมูลฝอยของเทศบาลที่ยังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร

ธรรมรัตน์ นาคสุริยะ (2541) “การมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของนักพากษ์ภาพยนตร์ในกรุงเทพมหานคร” ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนที่ของขบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือจิตสำนึกของประชาชนต่อสิ่งแวดล้อม ทั้งๆที่ได้มีบทบาทการเคลื่อนไหวที่อีกทีก็กรีกโครม

วงการนักพากษ์ภาพยนตร์ เป็นกลุ่มคนเล็กๆ ในสังคมที่คนในสังคมไม่ค่อยกล่าวถึงนัก ถึงกระนั้นพวกเขาก็ถือว่ามียุทธศาสตร์ในการมีส่วนร่วมในการดูแลสิ่งแวดล้อม ในฐานะที่เป็นส่วนของสังคม (ในเมือง) นั่นคือ กิจกรรมด้านการพัฒนาความสะอาด การจัดหาน้ำดื่มสะอาด และการปลูกต้นไม้ ซึ่งกลุ่มนักพากษ์ก็มีส่วนร่วมในด้านการบริจาคเงินและแสดงความคิดเห็นเป็นส่วนใหญ่ ส่วนกรณีการมีส่วนร่วมในกิจกรรมรณรงค์การกำจัดขยะและการป้องกันน้ำท่วมนั้น พบว่ากลุ่มนักพากษ์มีส่วนร่วมในระดับต่ำ เนื่องจากมีเวลาน้อย ไม่เป็นตัวของตัวเอง

นิภาภรณ์ เกียรติสุข (2539) “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ปัญหาปัญหาขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลเมืองชลบุรี” ซึ่งจากงานวิจัยพบว่าในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหามูลฝอยในเขตเทศบาลเมืองชลบุรี พบว่ากิจกรรมที่ประชาชนให้ความสำคัญ และมีส่วนร่วม มากกว่าร้อยละ 80 คือ กิจกรรมการห้าม

ปราชญ์ที่ทิ้งขยะมูลฝอยตามถนนหนทาง กิจกรรมช่วยเหลือและรักษาความสะอาดของท้องถิ่น การเข้าร่วมกิจกรรมโครงการถนนปลอดขยะ การเข้าร่วมกิจกรรมโครงการรณรงค์ วันทิ้งสิ่งของรกร้าง การเข้าร่วมกิจกรรมโครงการรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของตลาดเอกชน กิจกรรมการเข้าร่วมประชุมอย่างเป็นทางการ เป็นกรรมการในโครงการรักษาความสะอาดหรือจัดการขยะมูลฝอยและกิจกรรมการร่วมอบรมในการแก้ปัญหาขยะมูลฝอย

ชัยบุษ โยธามาตย์ (2539) ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำจัดขยะมูลฝอย ศึกษาเฉพาะกรณี เทศบาลตำบลพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี” ประชาชนในเขตเทศบาลตำบลพิบูลมังสาหารส่วนใหญ่ มีความรู้ความเข้าใจเรื่องขยะมูลฝอยสูง คิดเป็นร้อยละ 55.3 ส่วนกิจกรรมที่มีส่วนร่วมมากที่สุดคือ มีส่วนร่วมในการกำจัดขยะมูลฝอย ซึ่งได้แก่ คือ ทำความสะอาดบริเวณบ้าน ทิ้งขยะลงในภาชนะรองรับ และการจัดหาภาชนะรองรับ

แต่ก็พบปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการกำจัดมูลฝอย ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดการของเทศบาลยังไม่ดีพอ ขาดความร่วมมือของนักท้องถิ่น แนวทางการแก้ไขคือควรมีการปรับปรุงด้านการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลและขอความร่วมมือจากนักท้องถิ่นและประชาชนทั่วไปในการทิ้งขยะ รวมทั้งการใช้มาตรการทางกฎหมาย รณรงค์ให้ความรู้แก่ประชาชน

2.2) มลพิษทางน้ำ

2.2.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

การศึกษาถึงภาพที่เป็นวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำที่รัฐมักเข้าใจว่าควรที่จะเป็นบทบาทของภาครัฐหรือผู้เชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีมากกว่าองค์กรชุมชนคงไม่มีบทบาทหรือความสามารถเพียงพอ แต่ชุมชนเก่าแก่วัง จังหวัดสงขลา เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สามารถระดมภูมิปัญญาและความสามัคคีของชุมชนได้ และพัฒนาต่อมาเป็นคณะกรรมการฟื้นฟูคลอง เพื่อแก้ไขปัญหาคลองสำโรง ซึ่งเป็นคลองธรรมชาติที่กำลังมีปัญหาน้ำเสียให้กลับคืนสู่สภาพดั้งเดิมอีกครั้งหนึ่งได้สำเร็จ

2.2.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

พรพรรณ กาญจนาคม (2539) ได้ศึกษาเรื่อง “ประสิทธิผลของโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการรักษาสิ่งแวดล้อมในคลองและลำรางสาธารณะ” ซึ่งในการให้ความหมายการมีส่วนร่วมของงานวิจัยชิ้นนี้หมายถึง การที่ประชาชนมีความยินดี ให้ความร่วมมือที่จะจ่ายค่าบริการในการบำบัดน้ำเสียให้แก่ทางราชการโดยมีความตระหนัก (Awareness) ว่าเป็นวิธีการอย่างหนึ่งว่าเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและส่วนรวม

งานชิ้นนี้มีสาระสำคัญในการมีส่วนร่วม คือ ประชาชนยินยอมเสียเงินค่าบริการบำบัดน้ำเสียให้กับทางราชการ มากกว่าที่จะควบคุมพฤติกรรมไม่ให้ตนเองปล่อยหรือทิ้งของเสียตามใจชอบ และการลงทุนจัดหาเครื่องมือป้องกันโดยตนเอง หมายความว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในกรุงเทพฯ ยินดีที่จะมีส่วนร่วมในการจ่ายเงินค่าบริการบำบัดน้ำเสียซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาปลายเหตุ (ปลายท่อ)

ดังนั้นการเสนอแนวทางในการป้องกันแก้ไขแบบมีส่วนร่วม จากแนวคิดเศรษฐกิจสังคม (Socio – Economy) “ผู้ใดเป็นผู้ก่อให้เกิดมลพิษผู้นั้นต้องจ่าย” (Polluter Pays Principle; PPP) โดยให้มีการจ่ายค่าบริการบริการบำบัดน้ำเสีย นั้นเป็นการเสนอทางเลือกให้แก่ประชาชนในการที่จะตัดสินใจมีส่วนร่วมในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องอุปนิสัยมักง่ายของคนไทย เพราะฉะนั้นการดำเนินงานเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหามลภาวะดังกล่าวจึงยังไม่สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุด หรือบรรลุถึงปรัชญาการพัฒนาคุณภาพชุมชนอย่างแท้จริง เนื่องจากยังไม่สามารถพัฒนาให้ประชาชนตระหนักและมีจิตสำนึกร่วมต่อปัญหามลภาวะสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ถึงแม้ว่าโครงการจะยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่ทำให้เห็นว่าประชาชนเองก็มีจิตสำนึกในการร่วมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับหนึ่ง ถึงแม้ว่าผลวิจัยจะออกมาว่าชาวบ้านนิยมการจ่ายมากกว่าการเปลี่ยนพฤติกรรมของตน และหาซื้ออุปกรณ์มาช่วย ก็ไม่ได้หมายความว่าชาวบ้านจะยังคงมีกิจกรรมเหมือนเดิมไปในทางทิ้งขว้างลงไปทั้งหมด หรือมีนิสัยมักง่ายไปทั้งหมด การที่เลือกจ่ายเงินเนื่องจากความไม่มีเวลาของคนในเขตกรุงเทพ และสังคมกรุงเทพเป็นสังคมกว้างขวาง ผู้คนหลากหลาย ไม่ใช่เฉพาะคนที่อยู่ดั้งเดิม จึงไม่สามารถรวมตัวกันและมีความผูกพันเหมือนคนในชนบทต่างคนต่างอยู่ อาศัยกรุงเทพฯ เป็นเพียงถิ่นหาเงินชั่วคราวเท่านั้น แม้แต่คนกรุงเทพเองก็ไม่ได้มีสำนึกของการร่วมรักษาในฐานะของการเป็นเจ้าของแหล่งน้ำ คนกรุงเทพฯ ก็ห่างเหิน สังคมคนกรุงเทพฯ ไม่เข้มแข็งรวมตัวกันไม่ได้ ตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างอยู่ กลไกของรัฐจึงเสมือนเป็นตัวกลางที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ดีที่สุด

สัญญา สุดิพันธ์วิหระ (2539) ได้ทำการศึกษา เทศบาลเมืองภูเก็ต เพื่อสอดคล้องกับการที่เมืองภูเก็ตดำเนินการก่อสร้าง “โครงการระบบระบายน้ำและระบบบำบัดน้ำเสีย” ประชาชนส่วนใหญ่มีความเห็นว่า โรงแรม กัดดาการและร้านอาหาร เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหามลพิษทางน้ำ กล่าวคือ ทำให้น้ำในแหล่งน้ำเน่าเสีย ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ประชาชนทุกคนควรร่วมมือกันป้องกันแก้ไขปัญหานี้ในบ้านเรือนเป็นลำดับแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวสถานประกอบการจะต้องมีการบำบัดน้ำทิ้งก่อนปล่อยลงสู่ท่อระบายน้ำหรือแหล่งน้ำ และเห็นด้วยกับการที่มีก่อสร้างระบบบำบัดน้ำเสีย ในส่วนของการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมในระดับปานกลาง โดยกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมในระดับมากได้แก่ กิจกรรมการแยกเศษอาหารออกจากภาชนะก่อนนำไปล้าง กิจกรรมการทิ้งเศษขยะมูลฝอยลงในถังขยะหรือภาชนะที่จัดไว้รองรับ และกิจกรรมการประหยัดน้ำ สำหรับกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนตามขั้นตอนทั้ง 6 ขั้นตอน ในโครงการระบบระบายน้ำและระบบบำบัดน้ำเสีย พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีความต้องการมีส่วนร่วมระดับปานกลาง เป็นต้น

2.3) อากาศเสีย

2.3.1) รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของชุมชน

งานที่ทำการศึกษามีส่วนร่วมของประชาชนที่ศึกษารูปแบบวิถีชีวิตและองค์ชุมชน ในการมีส่วนร่วมบริหารจัดการมลภาวะ (pollution) รวมไปถึง เรื่องมลภาวะทางอากาศไม่ค่อยพบมากนัก เนื่องจากเป็นเรื่องใหม่ ที่เริ่มต่อเคาของปัญหาเพียงไม่กี่ปีที่ผ่านมา

อรนุช ฤทธิจิตเพียร (2540) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม: กรณีศึกษา มลพิษจากโรงงานปูนซีเมนต์ อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง” ศึกษาการดำเนินงานของรัฐในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม พบว่า รัฐได้กำหนดให้การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมลพิษเป็นสิทธิที่มีการรับรองโดยกฎหมาย ปรากฏอยู่ใน พรบ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 มีเนื้อหาในการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมในการกำจัดมลพิษ แต่ไม่ได้ระบุถึงความจำเป็นในการให้ประชาชนมีส่วนร่วม การให้ประชาชนมีส่วนร่วมเป็นเพราะการได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการพัฒนาชนบทและกระแสสิ่งแวดล้อม

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมอีกปัจจัยคือ วิธีคิดของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น ซึ่งเป็นแบบใช้เทคโนโลยีเป็นศูนย์กลาง ในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยผ่านทางผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านก็มีความเชื่อว่าการจัดการปัญหามลพิษเป็นการใช้ความรู้และเทคโนโลยีทางด้านวิทยาศาสตร์ แต่ประชาชนมีความรู้ในเทคโนโลยีสมัยใหม่น้อย และมีพื้นฐานการศึกษาต่ำ ทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนภายใต้วิธีคิดของเจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่นไม่มีความจำเป็น

ฉะนั้นรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นเพียงการได้รับข้อมูลข่าวสารของทางราชการ เป็นสิทธิของประชาชนที่อยู่ในดุลพินิจของเจ้าหน้าที่รัฐ และการมีส่วนร่วมในบางขั้นตอนในการประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของการประกอบกิจการที่กฎหมายกำหนด นอกจากนั้นยังพบว่าประชาชนมีสิทธิในการมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษ ตามสิทธิทางการเมืองและสิทธิของความเป็นพลเมือง กล่าวคือ ประชาชนในชนบทที่เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ วัตถุประสงค์ในกระบวนการผลิตของโรงงานมีสิทธิในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม เนื่องจากเป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงทั้งคือสุขภาพและสิ่งแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ ประชาชนในชนบทที่รวมตัวกันเป็นองค์กรระดับรากหญ้ามีความรู้ความเข้าใจในสภาพปัญหา ประชาชนในพื้นที่เห็นแบบอย่างปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อมจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ และแบบแผนการเรียกร้องของประชาชนอำเภอแม่เมาะ ทำให้เกิดความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการมลพิษในระดับสูง

แต่กระนั้นก็ตามการที่ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรและการพัฒนาเศรษฐกิจ เทคโนโลยีอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เมื่อต้องเผชิญหน้ากับโรงงานที่มีอำนาจเหล่านี้สูงกว่า ทำให้เกิดความด้อยกว่าไม่เท่าเทียมกันในการเจรจาต่อรอง และมีความคิดหวังที่จะพึ่งรัฐ ในการจัดการมลพิษ

อีกประการหนึ่งการที่ประชาชนในชนบทได้รับอิทธิพลจากกระแสการพัฒนาประเทศ ด้วยภาคอุตสาหกรรมให้มีความเจริญก้าวหน้าและทันสมัย จึงมีความต้องการมีงานทำ รายได้เป็นตัวเงินจึงเข้าทำงานกับโรงงาน ทำให้เกิดการประนีประนอมกับ โรงงานเพื่อตนจะได้ทำงาน

ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม พบว่าการมีส่วนร่วมในรูปแบบที่รัฐเป็นผู้กำหนดหรือจากความต้องการของประชาชน ไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริงเนื่องจากมีเงื่อนไขบางประการดังนี้

3.1) ไม่มีเจ้าหน้าที่รัฐในระดับท้องถิ่น ที่มีบทบาทและหน้าที่เฉพาะด้านในการจัดการมลพิษที่จะทำให้เกิดการประสานแผน นโยบาย มาสู่วิธีปฏิบัติ ในการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

3.2) ประชาชนขาดความรู้ ศักยภาพ และการรวมกลุ่มอย่างเพียงพอที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม

3.3) ประชาชนมีความคิดในการหวังพึ่งเจ้าหน้าที่รัฐในการจัดการและควบคุมมลพิษ

3.4) เมื่อมีปัญหาและความรุนแรง ในเรื่องมลพิษชัดเจน ประชาชนจะใช้วิธีการรวมพลังและชุมนุมเพื่อสร้างแรงกดดันให้เกิดการจัดการมลพิษจากโรงงาน

สำหรับข้อค้นพบที่น่านำมาพิจารณาจากงานวิจัยนี้ที่สำคัญคือองค์กรประชาชนรากหญ้ารุ่นเก่าที่มีภูมิปัญญา และสามารถจัดการให้เกิดการรวมกลุ่มได้เป็นอย่างดี เมื่อรวมตัวกับคนรุ่นใหม่ที่มีความรู้ทางเทคโนโลยี และการพัฒนาสมัยใหม่แล้ว จะทำให้เป็นองค์กรที่มีประสิทธิภาพในการจัดการมลพิษจากโรงงานและปัญหาในรูปแบบต่างๆ ที่เกิดจากการพัฒนา

2.3.2) รูปแบบการมีส่วนร่วมที่ถูกสร้างโดยนักวิจัยภายใต้กรอบทฤษฎีการมีส่วนร่วม

งานของ เพ็ญศรี ผูกกลิ่น (2543) “การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อปัญหามลพิษทางอากาศจากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ กรณีศึกษา: ตำบลสบป่าด อำเภอมะเมาะ จังหวัดลำปาง” 2) การศึกษาในเชิงสถิติพบว่าประชาชนมีระดับการมีส่วนร่วมในระดับกลาง รวมถึงความต้องการการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วย ประเด็นปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งที่สำคัญที่ขัดขวางการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องการแก้ปัญหา และการขาดผู้นำที่เป็นตัวแทนชุมชน นอกจากนี้ประชาชนยังมิอาจชี้พทำเกษตรกรรมไม่มีเวลาในการเข้าไปร่วมแก้ปัญหา และยังมีประชาชนส่วนหนึ่งเข้าไปทำงานเป็นลูกจ้างในโรงงานจึงไม่กล้าฟ้องร้องหรือกล่าวโทษ ที่ผ่านมามีการแก้ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมในชุมชนดังกล่าว มักเป็นเรื่องของระหว่างหน่วยงานของภาครัฐไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม เพราะเห็นว่าจะต้องใช้ความรู้ความสามารถสูง ประชาชนจึงถูกกันออกไป แต่ในระยะหลังจึงได้ให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมเพราะเป็นคนในพื้นที่และทราบปัญหาจริง

งานดังกล่าวมีข้อเสนอแนะว่าควรมีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม พร้อมเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาดังกล่าว และเปิดโอกาสหรือผลักดันให้องค์กรในพื้นที่ได้มีบทบาทมากขึ้น เพื่อเป็นช่องทางที่จะเชื่อมประสานระหว่างชาวบ้าน โรงไฟฟ้า และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3) โบราณสถานและศิลปกรรม

งานศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านโบราณสถานและศิลปกรรมมักเป็นการศึกษาที่ผู้วิจัยได้ตั้งกรอบการมีส่วนร่วมไว้ก่อนหน้าแล้ว ก่อนที่จะทำการศึกษา เนื่องจากมีความต้องการทราบถึงระดับการมีส่วนร่วมในภาพรวม ระดับกว้าง และมักศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล กับการมีส่วนร่วม ได้แก่ งานของศิริวรรณ ทาปัญญา (2539) “ปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งโบราณสถาน : กรณีศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มิตินำนักใกล้แหล่งโบราณ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่”

ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าในชุมชนเชียงใหม่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่สูงมากนักจากข้อมูลทางตัวเลข มากที่สุดคือ การมีส่วนร่วมในการบูรณะ การมีส่วนร่วมในการออกเงิน แต่การมีส่วนร่วมในการเป็นผู้นำอยู่ในระดับต่ำ

นฤนาท พุทธิไชย (2541) ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน: ศึกษากรณี โบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” จากการศึกษาพบว่าประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ในระดับปานกลาง แต่ว่าประชาชนบางส่วนขาดความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงไม่ให้การร่วมมือในการอนุรักษ์เท่าที่ควร ประชาชนบางส่วนร่วมไม่มีความรู้ที่ร่วมในความเป็นเจ้าของ จึงไม่ต้องการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ ประชาชนบางส่วนขาดความรู้ความเข้าใจ เรื่องประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความเป็นมาของท้องถิ่น ประชาชนบางส่วนขาดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม โบราณสถานและมุ่งหวังแต่ผลประโยชน์ตนมากเกินไป การไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนโยบาย/โครงการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน และไม่มีเวลาเข้าร่วม

ส่วนงานของ พิสันต์ ธนสารสมบุญ (2542) ในเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ศึกษากรณี: เกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี” พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนมีระดับต่ำ ในขณะที่เดียวกันพิสันต์ได้ศึกษาในเชิงเจาะลึกพบว่าประชาชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมนั้นเริ่มจากบุคคลที่มีจิตสำนึกร่วมกันและพัฒนาเป็นกลุ่มเพื่อจะทำกิจกรรม โครงการต่างๆในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

ปัญหาและอุปสรรคในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม เกาะสีชังคือ นโยบายของรัฐในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์เกาะสีชังให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมยังไม่ชัดเจน การขาดการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง

3.4) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

นาคม ชีรสุวรรณจกร (2541) ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณี:อำเภอสวนผึ้ง จ.ราชบุรี” พบว่าประชาชนไม่เห็นความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขาดงบประมาณและบุคลากรในการจัดการดูแล สภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนการให้ความร่วมมือ และประสานงานกันระหว่างประชาชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ข้อ นอกจากนี้ประชาชนยังไม่มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการวางแผน การจัดการดูแลรักษาสถานที่ท่องเที่ยว รวมไปถึงไม่มีหน่วยงานที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง

ข้อเสนอแนะของงานนี้ คือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยใช้สื่อที่เข้าใจและพบเห็นง่าย พัฒนาศักยภาพและความสามารถในการประสานงานกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแล และพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยว และการให้ประชาชนมีโอกาสดแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการเข้าไปมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากที่สุด

ทับทิม สุวรรณประภา (2541) ศึกษาเรื่อง “ความคาดหวังและต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการฟื้นฟูแหล่งท่องเที่ยวลำเชียงดา” พบว่าประชาชนมีความสนใจในการเข้าร่วมค่อนข้างสูง

นักวิจัยทางสังคมศาสตร์ ของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (2542) ได้ทำการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวจังหวัดเลย” เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วม นั่นคือ ร่วมสำรวจตรวจตรา ร่วมป้องกัน ร่วมลดอัตราสูญเสีย การใช้สิ่งทดแทนทรัพยากร ร่วมปรับปรุงคุณภาพ นำทรัพยากรกลับมาใช้ใหม่ ส่วนผลพบว่าประชาชนมีส่วนร่วมระดับปานกลาง

2.10 องค์การพัฒนาเอกชนกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

องค์การพัฒนาเอกชน หรือ NGOs (Non - government organization) มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นตัวกลางในการนำเอาประเด็นปัญหาและองค์ความรู้ในระดับฐานล่างของชุมชน ไปถกเถียงเพื่อให้เกิดเข้าใจในวงกว้าง นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการส่งเสริมให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนฐานล่าง และเป็นตัวเชื่อมประสานที่สำคัญให้เครือข่ายชาวบ้านเหล่านั้นดำรงอยู่ และยังเข้าไปเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านในการผลิตองค์ความรู้ให้กับขบวนการชาวบ้าน ที่สำคัญคือองค์ความรู้ที่เกิดจากฐานของชุมชนและประสบการณ์ของชุมชน แล้วนำเอาองค์ความรู้เหล่านั้นมาทำทาบกับความรู้ที่ได้ลงรากปักฐานในสังคม หรือวาทกรรมด้านความรู้ที่สร้างมาจากรัฐ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541)

นอกจากนี้ องค์การพัฒนาเอกชนยังมีบทบาทเกี่ยวกับการปฏิรูปการเมือง ซึ่งเป็นการสร้างประชาธิปไตย และยังเป็นองค์กรที่ถ่มช่องว่างจากข้อจำกัดของรัฐ พรรคการเมือง สหภาพแรงงาน และองค์กรชาวนาในการที่จะขยายการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน (นฤมล ทับจุมพล, 1999)

จะเห็นได้ว่าบทบาทต่าง ๆ นั้นเป็นบทบาทในการลดช่องว่างที่เกิดขึ้นระหว่างรัฐกับประชาชน และในขณะเดียวกันได้พยายามหาแนวทางในการช่วยเหลือประชาชน โดยเฉพาะเรื่องการผลักดันให้ประชาชนในระดับฐานล่างเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น นั่นคือ องค์การพัฒนาเอกชนบางองค์กรได้มีแนวคิดที่จะปฏิรูปโครงสร้างอำนาจที่ไม่มีความเป็นธรรมในสังคม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519

การพิจารณาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม กล่าวเป็นลำดับได้ดังนี้ องค์การพัฒนาเอกชนที่มุ่งเน้นการทำงานด้านสิ่งแวดล้อม ปรากฏครั้งแรกในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2490 ในนาม “นิคมไพรสมาคม” โดยมีนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เป็นเลขาธิการสมาคม ซึ่งต่อมาเป็นกลุ่มที่หลัก

ดันให้รัฐออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ในปี พ.ศ.2503 ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มภาคประชาชนกลุ่มแรกที่มีแนวความคิดต่างไปจากระบบความรู้ของรัฐที่กำลังอยู่ในช่วงกระแสของการพัฒนาหลัก

อย่างไรก็ตาม ระยะต่อมาองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมในลักษณะเช่นนี้ขยายตัวช้ากว่าเมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรเอกชนด้านการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนชนบท ถึงแม้ว่าจะมีพัฒนาการมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน ศรีสุวรรณ จรรยา (2539) กล่าวว่า เป็นเพราะภูมิหลังของกลุ่มองค์กรลักษณะเช่นนี้ มักถูกก่อตั้งโดยผู้มีฐานะดีและมักเป็นข้าราชการที่มีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบสูง สนใจเฉพาะการอนุรักษ์ต้นไม้ สัตว์ป่า ทรัพยากรหายาก ตลอดจนสิ่งที่มีคุณค่าในเชิงศิลปวัฒนธรรม ไม่มีแนวความคิดที่วิพากษ์วิจารณ์โครงสร้างสังคมที่ไม่เป็นธรรม และไม่ได้เชื่อมโยงปัญหาการจัดการทรัพยากรกับพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม การดำเนินงานจึงมุ่งเน้นการอนุรักษ์มากกว่าที่จะท้าทายกระแสการพัฒนาและ โครงสร้างอำนาจทางสังคม ในขณะที่ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานพัฒนาในชนบทกลับพยายามดำเนินยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาให้คนชนบทอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการดำเนินกิจกรรมที่ท้าทายโครงสร้างอำนาจที่พวกเขาเห็นว่า ไม่ได้สร้างความเป็นธรรมในสังคม เพราะเป็นโครงสร้างอำนาจแบบรวมศูนย์มิได้เอื้อประโยชน์ในการเข้าถึงทรัพยากรของคนชั้นล่างอย่างเท่าเทียม โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากบ้านเมืองเกิดคลื่นสลายทางการเมือง ในช่วง ปี พ.ศ.2522-2525 องค์กรพัฒนาเอกชนประเภทหลังนี้เพิ่มขึ้นมาก เนื่องจากกลุ่มนักศึกษา ปัญญาชนที่ยังมีความมุ่งมั่นที่จะช่วยสร้างสรรค์สังคมที่ยุติธรรม ได้ยึดเอาแนวทางการตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นทางเลือกในการดำรงความเป็นนักอุดมคติของตนเอง

ศรีสุวรรณ (2539) ได้วิเคราะห์ว่า โครงสร้างและแนวนโยบายของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมต่าง ๆ ในสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ต่อวิถีชีวิตของชุมชนในชนบท ก่อให้เกิดปัญหานี้ขึ้น สังคมชุมชนแตกสลาย คนต้องสูญเสียที่ทำกินต้องอพยพแรงงานและบุกรุกป่าและก่อให้เกิดปัญหาความยากจนในเมือง ดังนั้นในระยะหลังช่วงการปฏิรูปการเมืองจะเห็นว่าการพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชุมชนระดับล่างมีบทบาทที่สำคัญในการสร้างองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง และมีส่วนนำไปสู่การปฏิรูปการเมือง รวมไปถึงผลักดันให้เกิดการเขียนรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ที่ให้สิทธิของประชาชนมากขึ้น

ปัจจุบันองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นมากมาย ทั้งที่เป็นองค์กรที่ทำงานเฉพาะสิ่งแวดล้อมอย่างเดียวที่มักเป็นองค์กรของชนชั้นกลาง หรือองค์กรเอกชนด้านพัฒนาที่ทำงานช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากในชนบทที่ต้องมาพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม เนื่องจากสิ่งแวดล้อมคือเรื่องของชีวิตทั้งระบบ ความเดือดร้อนของคนในชนบทจึงมักเกี่ยวข้องกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเสียส่วนใหญ่ จากการแบ่งกลุ่มองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมของสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย (2539) แบ่งออกได้เป็น 6 กลุ่มดังนี้

1) องค์กรพัฒนาเอกชนที่มีการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม (Environmentally-related development NGOs)

เป็นองค์กรพัฒนาที่ได้จับประเด็นเอาเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเป็นเนื้อหาของงานชุมชน และการเสริมสร้างศักยภาพขององค์กรชาวบ้าน (Grassroots Organizations – GROs) เนื่องจากเห็นว่าประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม

สามารถร้อยปัญหาต่าง ๆ ที่ชุมชนในชนบทเข้าเป็นเรื่องเดียวกัน เช่น สถาบันพัฒนาชนบท สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา และองค์กรอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกของคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เป็นต้น

2) องค์กรเอกชนที่เกิดขึ้นโดยตรงจากกระแสความตื่นตัวเรื่องสิ่งแวดล้อม (Environment oriented NGOs)

องค์กรเอกชนประเภทนี้จะเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นโดยตรงจากกระแสการตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับประเทศและระดับโลก มักจะประกอบด้วยชนชั้นกลางในเมือง ที่ต้องการมีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมในระดับต่างๆ กันซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นปัญหาที่ตนเองประสบ

3) องค์กรชาวบ้าน (People 's organizations - Grassroots Organizations- GROs)

เป็นองค์กรประชาชนที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรในท้องถิ่นของตน อาจจะเกิดขึ้นโดยมีแรงผลักดันจากปัญหาความขัดแย้งที่คุกรุ่นขึ้นเป็นประเด็นเร่งด่วนเฉพาะหน้า เช่น คณะกรรมการชาวบ้าน 47 ป่า ที่เกิดขึ้นมาจากการขัดแย้งเรื่องป่าและที่ดินในภาคอีสานจากโครงการ คจก. หรือกลุ่มอัครน้ำมูล ซึ่งเป็นการรวมตัวของชาวบ้านในกรณีเขื่อนปากมูล เป็นต้น

4) องค์กรประชาชน (People 's organizations – civic group)

หมายถึง องค์กรสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มที่มีลักษณะการรวมตัวที่เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ค่อนข้างใหม่ เมื่อเทียบกับกลุ่มอื่นๆ ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มที่ 3 ตรงที่ประกอบด้วยชนชั้นกลางในเมืองใหญ่นอกเหนือจากกรุงเทพฯ มีผู้เข้าร่วมมาจากหลากหลายอาชีพ ด้วยความสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมในเชิงคุณภาพชีวิต มิใช่ปัญหาปากท้องแต่แตกต่างจากกลุ่มที่ 2 ตรงที่เป็นการรวมตัวของคนที่สนใจปัญหาท้องถิ่นที่กลุ่มตนมีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง เช่น สมัชชาสิ่งแวดล้อมนครราชสีมา ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จ.กาญจนบุรี ชมรมผู้นำสิ่งแวดล้อม จ.จันทบุรี ชมรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จ.ภูเก็ต เป็นต้น

5) องค์กรเอกชนที่มีกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่ริเริ่มโดยกลุ่มธุรกิจเอกชน (Business-initiated environmental NGOs)

เป็นกลุ่มองค์กรที่เกิดจากบุคคลหรือกลุ่มบุคคลในบริษัทเอกชนใช้ทุนของตนในการดำเนินกิจกรรมสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุผลต่างๆ กัน ตั้งแต่เพื่อการประชาสัมพันธ์เพื่อภาพพจน์ขององค์กร และเพื่อการคืนกำไรให้สังคม เช่น สมาคมสร้างสรรค์ไทย (ธนาคารกรุงเทพ จำกัด (มหาชน)) มูลนิธิ Think Earth (บริษัท สยามกลการ จำกัด) มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ (บริษัท บางจากปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน)) เป็นต้น

6) องค์กรเอกชนที่ไม่ได้ทำงานพัฒนาชนบท และไม่ได้ดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมเป็นวัตถุประสงค์หลัก แต่มีเนื้อหาในการทำงานที่เกี่ยวข้องกับประเด็นสิ่งแวดล้อม (Environmentally – related NGOs)

เป็นกลุ่มองค์กรเอกชนที่มีมุ่งประเด็นการทำงานไปในเรื่องสิทธิมนุษยชน ด้านเด็ก ด้านผู้หญิง ด้านชุมชนแออัด ด้านสาธารณสุขและด้านอื่นๆ แต่มีความเชื่อมโยงกับประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมด้วย เช่น สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน มูลนิธิดวงประทีป มูลนิธิโกลบอลทอง มูลนิธิผู้หญิง เป็นต้น

ในช่วงระยะเวลาประมาณเกือบ 30 ปีที่ผ่านมา องค์กรพัฒนาเอกชน นับว่ามีบทบาทในการขับเคลื่อนหรือชี้นำการพัฒนาของประเทศไทยได้เป็นอย่างดีสูง แม้ว่าจะมิใช่เป็นผู้กุมอำนาจรัฐ โดยเฉพาะภายหลังที่บ้านเมืองมีการคลี่คลายทางการเมืองลงหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ที่กลุ่มปัญญาชนจำนวนมากออกมาจากป่า ในช่วงปี พ.ศ.2522-2525 และได้ยึดเอาแนวทางขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นที่สืบทอดและปลดปล่อยความเป็นนักอุดมการณ์นิยมของตัวเองไปในการมุ่งพัฒนาให้กับสาธารณะ โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีความทุรกันดาร ถูกเอาเปรียบจากโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมในสังคมไทย ซึ่งพวกเขาเชื่อว่าโครงสร้างอำนาจและเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์ และปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของประชาชนได้เข้าถึงทรัพยากรของชนชั้นล่างอย่างเท่าเทียม เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ต่อวิถีชีวิตของชุมชนในชนบท ก่อให้เกิดหนี้สิน สังคมชุมชนแตกสลาย คนต้องสูญเสียที่ทำกินต้องอพยพแรงงานและบุกรุกป่า ดังที่ได้กล่าวไว้ในงานของ ศรีสุวรรณ วรรณจร (2539) “องค์กรเอกชนกับการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทย” ฉะนั้นหนทางที่จะแก้ไขปัญหให้กับสังคมชนบทได้จำเป็นจะต้องมีการปฏิรูปโครงสร้างทางสังคมไทย และส่งเสริมให้องค์กรชุมชนเข้มแข็ง รวมตัวกันเป็นเครือข่าย และผลักดันให้มีการปฏิรูปการเมือง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน

ถึงแม้ว่าองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยจะมีอยู่มากมาย แต่องค์กรพัฒนาเอกชนดังกล่าวที่ทำงานในลักษณะที่เป็นแนวทางเดียวกับเครือข่ายของคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนาชนบท (กป.อพช.) มีบทบาทเป็นอย่างสูงในการส่งเสริมให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง เพื่อสามารถพึ่งพาตัวเอง แก้ปัญหาให้กับท้องถิ่นตัวเอง ซึ่งในความหมายที่ท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง มีความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตัวเองอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีต้องพึ่งพารัฐหรือพึ่งพาน้อย ซึ่งในระยะหลังเจ้าหน้าที่รัฐมิได้รับการยอมรับหรือเชื่อมั่น รูปแบบที่ประชาชนพึ่งตัวเองได้นี้จะเป็นรูปธรรมของความหมายที่แท้จริงของคำว่าความร่วมมือ

มีงานศึกษาหลายชิ้นที่ได้ทำการศึกษายบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ แสดงให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชน ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ชุมชนต้องออกมาเป็นแกนกลางในการพัฒนาและตั้งศักยภาพของคนในท้องถิ่นที่เคยมีมาก่อนที่รัฐจะเข้าไปทำให้อ่อนแอ ลง เช่นงานของ

เก็ดดา ปุณฺณปรการ (2541) ได้ทำการศึกษายบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนในเขตภาคใต้ของประเทศไทย นั่นคือบทบาทของสมาคมหยาดฝน ในเรื่อง “การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขององค์กรพัฒนาเอกชน :กรณีศึกษาสมาคมหยาดฝน จังหวัดสงขลา” ได้พบว่าสมาคมหยาดฝนมุ่งพัฒนาหมู่บ้านชนบทในกลุ่มชุมชนชาวประมงขนาดเล็ก ซึ่งเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสมากที่สุดในเขตภาคใต้ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาแบบ

ประชาชนมีส่วนร่วม โดยเน้นกิจกรรมด้านสังคมและด้านเศรษฐกิจ ซึ่งต่อมาได้ปรับเปลี่ยนและขยายออกม เน้นกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นแกนกลางที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตหรือเรื่องปากท้องของชุมชน ทำให้เกิดการกระบวน การอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ก่อให้เกิดความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ที่สามารถบริหารจัดการกลุ่มและองค์กรได้ด้วย ตนเอง ทำให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติขยายออกไปในลักษณะเครือข่าย เกิดความสามารถในการพึ่งตนเอง ของชุมชนด้านเศรษฐกิจ ด้านอำนาจการตัดสินใจและด้านมิติทางวัฒนธรรม

งานของศิริศักดิ์ มีเมธ, (2537) ได้ทำการศึกษาบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งในภาคเหนือในการ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เรื่อง “บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ : ศึกษากรณีการดำเนินงานของมูลนิธิธรรม นาด อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่” พบว่ามูลนิธิธรรมนาดมีบทบาทเป็นอย่างสูงในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กล่าวคือ มีบทบาทในการส่งเสริมการจัดองค์กรและการรวมกลุ่มของประชาชนใน การอนุรักษ์ บทบาทในการริเริ่มผลักดันกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้เข้าไปในทางพึงประสงค์ บทบาทใน การศึกษา การวิจัย การเผยแพร่ ข่าวสาร ข้อมูล และบรรณคดี ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และบทบาทในการ สนับสนุนทุนแก่ประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้

นอกจากนี้ก็มีงานศึกษาของสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย, (2539) ที่ได้ทำการศึกษา “รายงานฉบับสมบูรณ์ : การ ศึกษาองค์กรพัฒนาเอกชนในด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย” ที่ได้ศึกษาพัฒนาการขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้ ทำให้เห็นภาพและบทบาทขององค์กรพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วประเทศอันมีแนวคิดมุ่งไปที่ชุมชน ในการส่งเสริมการพึ่งพาตัวเอง การมีส่วนร่วมของประชาชน วัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน สิทธิชุมชน การจัดการแบบองค์รวม และเน้นแนวทางการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น โครงการป่าชุมชน และโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูลำน้ำพอง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มอัครเมืองน่าน โครงการพัฒนาองค์กรชุมชน จ.เชียงใหม่ และมูลนิธิ พัฒนาชุมชนในเขตภูเขา ในเขตภาคเหนือ โครงการแลได้เพื่อหารฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา และโครงการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่ม น้ำจืดและชายฝั่งทะเล ในภาคใต้ มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม มูลนิธิหมู่บ้าน สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ในเขตภาค กลาง รวมไปถึงคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการพัฒนา (กป.อพช.) ที่มีที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพฯ แต่ได้ประสานงานเครือข่ายที่มีองค์กรสมาชิก 220 องค์กรทั่วประเทศ ที่ทำงานด้านพัฒนาชนบท เป็นต้น

2.11 บทบาทของภาครัฐในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

ถึงแม้ว่าภาครัฐจะได้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะใน เรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นมีกล่าวไว้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ารัฐจะมีความจริงใจให้ประชาชนมีส่วนร่วมแต่อย่างใด ซึ่ง

ไม่เป็นไปตามนัยของการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเป็นผู้กระทำได้ตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ แต่ในความเป็นจริงการทำงานแบบประชาธิปไตยเน้นเป้าหมายการขยายปริมาณ ขยายจำนวนหมู่บ้านหรือพื้นที่มากกว่าการพัฒนาคุณภาพให้ได้ตรงความหมายของคำว่ามีส่วนร่วมของประชาชน เจ้าหน้าที่รัฐส่วนใหญ่ คิดว่าการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือหรือเทคนิคใหม่ให้ชาวบ้าน ยอมรับกิจกรรมที่เจ้าหน้าที่กำหนดไว้แล้ว การเข้าร่วมของชาวบ้านจึงเป็นไปในลักษณะให้ความร่วมมือมากกว่าเข้ามาเป็นเจ้าของโครงการอย่างแท้จริง

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่รองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนในแง่ของกฎหมายก็ยังไม่ได้ปรากฏหรือรองรับแผนพัฒนาดังกล่าว เพราะกฎหมายที่ถือว่าเปิดโอกาสให้กับประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ ฉบับแรก นั่นคือ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 (พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม'35) ดังที่พนัส ทัศนียานนท์ (2541) ได้สรุปไว้

ฉะนั้นบทบาทที่ภาครัฐได้เริ่มส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการหลังจากมีการประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้ ทำให้ประชาชนมีสิทธิรับรู้ข้อมูล และข่าวสารจากราชการ สิทธิได้รับชดเชยค่าเสียหายหรือค่าทดแทนจากรัฐ สิทธิร้องเรียนกล่าวโทษผู้กระทำความผิดกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมมลพิษหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังได้มีบทบาทส่งเสริมและสนับสนุนกิจกรรมการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชน ในรูปแบบประมาณ จากกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม สำหรับองค์กรพัฒนาเอกชน ที่มุ่งพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น นั่นก็หมายความว่าบทบาทของภาครัฐได้มีส่วนส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนผ่านองค์กรพัฒนาเอกชน ที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ในบางองค์กรพัฒนาเอกชนที่จดทะเบียนเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมกับกระทรวงวิทยาศาสตร์ เท่านั้น ภายใต้กฎหมายสิ่งแวดล้อม 2535 จึงเท่ากับว่ายังไม่ครอบคลุม เป็นเพียงองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับการสนับสนุนเพราะมีองค์กรพัฒนา หรือกลุ่มชาวบ้านอีกจำนวนมากที่ไม่ได้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล

อีกหน่วยงานของภาครัฐหน่วยงานหนึ่งที่ได้มีบทบาทในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนและสิ่งแวดล้อม นั่นคือสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ของธนาคารออมสิน ที่ดำเนิน “โครงการลงทุนเพื่อสังคม” (Social investment project) ประกอบไปด้วย 2 แนวทางที่สำคัญ แนวทางที่ธนาคารออมสินเป็นผู้บริหารจัดการกองทุน นั่นคือกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social investment Fund - sif) หรือกองทุนชุมชน ก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนทั้งในชนบทและในเมือง เพื่อการฟื้นฟูวิกฤตสังคมและส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่การพึ่งตนเองระยะยาว โดยให้การสนับสนุนงบประมาณแก่กิจกรรมหรือโครงการที่เสนอโดยองค์กรท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ องค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน สถาบันในชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน อบต. สุขาภิบาล เทศบาล เป็นต้น โดยมีหลักการที่สำคัญนั่นคือ หลักการแบ่งปันทรัพยากรที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อการลงทุน หลักการความเข้มแข็งของชุมชน หลักการองค์กรชุมชน หลักการพึ่งพาตนเองและร่วมมือกัน หลักการความร่วมมือหลายฝ่าย หลักการประชาคมเรียนรู้และพัฒนาต่อเนื่อง และหลักการเครือข่ายประชาสังคม

2.12 การขยายแนวร่วมของประชาชนออกไปสู่รูปแบบเบญจภาคี

จากบทเรียนขององค์กรที่มีบทบาทในการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชน ในรูปแบบของการส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับองค์กรท้องถิ่น ได้สอนว่าจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดสื่อสารระหว่างกันให้มากขึ้น โดยเฉพาะองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อขยายแนวร่วมและปรับยุทธศาสตร์การทำงาน ประกอบกับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ได้แพร่พัคและมีอิทธิพลไปสู่ หน่วยงานต่างๆทั้งในภาครัฐและเอกชนในสังคมมากขึ้น

การจัดเวทีสิ่งแวดล้อม 2538 ภายใต้อำนาจคำว่า “ร่วมใจ ทำกัน วันนี้” จากการทำงานและผลักดันร่วมกันของเครือข่ายองค์กรสิ่งแวดล้อม มากกว่า 180 องค์กร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ที่เน้นให้เกิดการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำของฝ่ายต่างๆ ที่เรียกว่า “เบญจภาคี” ที่มีองค์กรร่วมจัดได้แก่ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ส่วนราชการ นักวิชาการ และภาคธุรกิจ ผลพวงจากการร่วมแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างเบญจภาคีนี้ ก่อให้เกิด “ข่ายความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทย(Thailand Environment and Development Network: TEDNET) เพื่อปฏิบัติการที่สำคัญ เช่น เชื่อมโยงและส่งเสริมความเข้มแข็งของเครือข่ายสิ่งแวดล้อมแต่ละท้องถิ่น พัฒนากลไกประสานความร่วมมือในรูปแบบ “เบญจภาคี” หรือ “พหุภาคี” รวมไปถึงจัดกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานราชการต่างๆ ในการเสริมสร้างจิตสำนึกและความเข้าใจตลอดจนส่งเสริมความร่วมมือของประชาชนต่อการร่วมจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่น (สุจินต์ ครุณพันธ์,2541)

หลังจากเวทีสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2538 ได้เกิดเวทีสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2539 ภายใต้อำนาจ “ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน” อันสอดคล้องกับแนวทางของแผน 8 จากเวทีสิ่งแวดล้อม 39 ดังกล่าวได้ผลักดันให้เกิดแนวคิดเรื่องประชาคม เพื่อเป็นกลไกในการระดมความร่วมมือของผู้คนในการดูแลปัญหาในระดับพื้นที่หรือจังหวัดของตนเอง หรือที่เรียกกันว่า “ประชาคมจังหวัด” จะเห็นได้ว่าในระยะช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมาองค์กรภาคประชาชนได้มีการตื่นตัว (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม,2542) ในมิติในเรื่องของการมีส่วนร่วมได้ขยายแนวร่วมไปสู่ส่วนต่างๆของประเทศ แต่ตามว่าสามารถจะนำพลังเหล่านี้ไปแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่กำลังมีข้อขัดแย้งกันอยู่นี้จะทำได้หรือไม่

2.13 ปัญหาอุปสรรคที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในขณะนี้ถึงแม้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ก่อนข้างจะวางหลักการของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้อย่างกว้างขวาง ครอบคลุม แต่กระนั้นก็ตาม มิได้หมายความว่า ประชาชนจะมีสิทธิและสามารถปฏิบัติได้ภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญได้อย่างสะดวก เนื่องจากประสบกับปัญหาเงื่อนไขและข้อจำกัดในหลายด้าน เช่น วัฒนธรรมขององค์กรของระบบราชการ รวมถึงกรอบแนวคิดเกะของประชาชน และกระบวนการมีส่วนร่วมที่จะเข้าไปร่วมได้นั้นยังไม่มีความพร้อม และที่สำคัญคือ กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายลูกบางฉบับยังดำเนินการร่างไม่แล้วเสร็จ เช่น กฎหมายประชานิยาม หรือองค์การอิสระด้านสิ่งแวดล้อม หรือการที่จะปรับปรุงแก้ไขกฎหมายฉบับ

ปัจจุบันให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญ เช่น พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 เป็นต้น นับว่ามีปัญหาเป็นอย่างมาก เพราะความเข้าใจที่ไม่ตรงกัน เพราะการไม่เห็นความสำคัญหรือไม่สนใจของผู้รับผิดชอบ หรือแม้แต่ด้วยกระบวนการด้านเทคนิคและระยะเวลาที่ต้องใช้เวลานานก็ตาม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ปรากฏให้เห็นในสังคม ทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมยังคงวิกฤตอยู่ยากที่จะแก้ไขได้ หากเราไม่ร่วมมือร่วมใจกันทำให้ถูกล่วงด้วยเวลาอันรวดเร็ว

จากการศึกษาวิจัยหลายงาน พบว่าปัญหาอุปสรรคของประชาชนที่ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่

- 1) การขาดความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนั้นจึงเกิดการไม่ให้ความร่วมมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมเท่าที่ควร
- 2) ประชาชนบางส่วนไม่มีความรู้ที่ร่วมในความเป็นเจ้าของประเทศหรือเจ้าของทรัพยากร จึงทำให้ไม่ต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้นแต่อย่างใด
- 3) ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีเวลาที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ด้วยความจำเป็นด้านเศรษฐกิจจึงจำเป็นต้องประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงชีพทั้งตนเองและครอบครัว จนยากที่จะเจียดเวลาเข้ามาสนใจและเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการสิ่งแวดล้อมได้

2.14 ความขัดแย้งและอุปสรรคการมีส่วนร่วมของประชาชน

ประชาชนบางคนและองค์กรบางกลุ่มของประเทศได้มีการตื่นตัวกับความสำคัญของการมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้น โดยอาจเริ่มจากการตระหนักถึงเรื่องสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ การมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากร การมีสิทธิในการรวมกลุ่มกันเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ทั้งมิติมลพิษ ความหลากหลายทางชีวภาพ และ มิติทางวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นของตัวเอง ทั้งสืบเนื่องมาจากภูมิปัญญาของตัวเองหรือจากกระแสแห่งการปฏิรูปการเมืองภายหลังการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ปี พ.ศ. 2540 แต่ในขณะเดียวกัน ในบางส่วนกลับเกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นมา ทั้งไม่รุนแรงและรุนแรง ทั้งระหว่างราษฎรด้วยกันเอง แต่ส่วนใหญ่จะเกิดกรณีความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎร ทั้งที่เป็นปัญหาตกค้างมาจากการบริหารประเทศภายใต้โครงสร้างระบบราชการเมื่อใช้รัฐธรรมนูญฉบับเก่า หรือแม้กระทั่งจะมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ทั้งๆที่ประชาชนมีสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติแล้วของตนแล้ว แต่ปัญหาเรื่องของความขัดแย้งในสังคมไทยดูจะไม่จบสิ้น และยังไม่เห็นวี่แววแต่อย่างใดที่รัฐธรรมนูญหรือระเบียบข้อบังคับด้านสิ่งแวดล้อมจะยุติปัญหาต่างๆ ในสังคมลงได้

2.14.1 ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย

ความขัดแย้งเป็นทั้งอุปสรรคของกระบวนการการมีส่วนร่วมและในขณะเดียวกันกระบวนการการมีส่วนร่วมที่ไม่สมบูรณ์ยังก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นได้ ในหัวข้อที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จะเป็นการกล่าวถึงประเด็นข้อขัดแย้งที่สำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอันเกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถหิบบกมานำเสนอได้

ทั้งหมดแต่ก็สามารถจะสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาทางสังคมที่ปรากฏกระจายอยู่ทั่วไป อันเกิดจากมูลเหตุทางโครงสร้าง
อำนาจและการบริหารที่ไม่เอื้อให้เกิดความสันติ จึงได้แบ่งช่วงข้อขัดแย้งทางสังคมเกี่ยวกับด้านสิ่งแวดล้อมอย่าง
กว้างๆ โดยยึดเหตุการณ์การปฏิรูปการเมืองในปี พ.ศ.2540 ที่เป็ดยุคใหม่ของการบริหารราชการแผ่นดินที่หันบทบาทของ
ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากที่สุดและเชื่อว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่จะทำให้แก้ไขปัญหข้อขัดแย้งระหว่างรัฐ
กับประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม และทำให้แก้ไขปัญหทางสิ่งแวดล้อมได้อย่างดีด้วย

1) ความขัดแย้งด้านสิ่งแวดล้อมก่อนการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ.2540

สำหรับเหตุการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่ช่วงก่อนการปฏิรูปการเมือง นับตั้งแต่ช่วงปี
พ.ศ.2500 ที่ประเทศไทยเริ่มหันมาพัฒนาประเทศภายใต้แนวคิดการมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อันเป็น
ลัทธิความเชื่อที่รับมาจากต่างประเทศ โดยมีธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในช่วงที่รัฐได้สร้างให้สังคมไทยได้รับ
ทราบและให้มองธรรมชาติในมิติทางกายภาพ สอดรับกันอย่างดีกับแนวทางการพัฒนาแบบใหม่ในยุคจอมพลสฤษดิ์
 ธนะรัชต์ เรื่องอำนาจ ธรรมชาติจึงกลายเป็นสิ่งที่รองรับและเป็นฐานการพัฒนาอุตสาหกรรม นั่นย่อมหมายความว่า
ประเทศไทยได้เริ่มเข้ายุคแห่งการฆ่าฟันทำลายธรรมชาติเพื่อมาตอบสนองความต้องการอันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์แล้ว
อันเป็นแนวคิดกระแสหลักจากตะวันตก ในยุคที่การบริหารบ้านเมืองขึ้นอยู่กับระบบราชการรวมศูนย์ไปที่กลุ่มผู้กุม
อำนาจรัฐ นั่นคือกลุ่มนายทหาร ที่ได้ถือฤกษ์และอุปถัมภ์จากกลุ่มนายทุนนักพัฒนาอุตสาหกรรม เพราะฉะนั้น
บริบทของสังคมไทย ที่ไม่มีความเป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร เพราะอำนาจหรือสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรอยู่ที่
ราชการหรือผู้กุมอำนาจรัฐจากโครงสร้างการบริหารราชการแบบเก่าและกลุ่มทุนผู้อุปถัมภ์ทางผลประโยชน์ระหว่าง
กันกับผู้กลุ่มอำนาจรัฐ แน่นนอนผู้คนระดับล่างของประเทศย่อมไม่ได้มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเท่าเทียมและ
ย่อมถูกผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าแย่งชิงทรัพยากรของตนไป นั่นจึงกลายมาเป็นมูลเหตุสำคัญของความขัดแย้งหรือการแย่ง
ชิงทรัพยากรธรรมชาติในสังคมไทยขึ้นที่เริ่มปะทุขึ้นมามากครั้งใหญ่ ตั้งแต่เราเริ่มมีแผนพัฒนาประเทศแบบเศรษฐกิจเสรี-
ทุนนิยม ภายใต้ระบบเผด็จการรวมศูนย์

ในงานของประภาส ปิ่นตบแต่ง (2540) “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย” ได้
ทำให้เห็นภาพของเหตุการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทยได้ในระดับหนึ่งกล่าวคือ ตั้งแต่ในช่วงต้นปี พ.ศ.2500 ในระยะ
นั้นมักเป็นเรื่องการเคลื่อนไหวในทางการเมืองเป็นส่วนใหญ่และมักจำกัดอยู่ในแวดวงที่กรุงเทพมหานคร ประเด็นใน
เรื่องการประท้วงหรือการเดินขบวนด้านสิ่งแวดล้อมมักมีใช้ประเด็นหลักที่ถูกหยิบยกเอามาเป็นประเด็นหลัก โดย
เฉพาะหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่ขบวนการนักศึกษา – ประชาชนแบ่งบาน มีการจัดตั้งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่
แห่งประเทศไทยขึ้น ภายใต้การสนับสนุนของขบวนการนักศึกษา ใน ปี พ.ศ.2517 มีการเคลื่อนไหวชุมนุมประท้วง
จำนวน 15 ครั้งในช่วงปี พ.ศ.2518 –2519 โดยมีประเด็นหลักเพื่อให้ได้มาซึ่งการกระจายทรัพยากรของสังคม โดย
เฉพาะปัจจัยการผลิต ราคาผลผลิต ปัญหาหนี้สิน เป็นต้น นอกจากนี้ขบวนการแรงงานที่ประสานงานกันอย่างใกล้ชิด
กับนักศึกษาหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 มีสภาพแรงงานเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก โดยที่ขบวนการนักศึกษา

พยายามที่จะดึงและรวบรวมกลุ่มนิสิตนักศึกษา ชาวนาชาวไร่ และกรรมกร เป็นพวกเดียวกันเพื่อการเคลื่อนไหวและเรียกร้องทางการเมือง

ถึงแม้เหตุการณ์บ้านเมืองไทยในช่วงนั้นประเด็นความขัดแย้งทางการเมืองจะเป็นเรื่องใหญ่และเป็นเรื่องที่สำคัญ ที่ขบวนการนิสิต-นักศึกษาและประชาชนพุ่งเป้าไปในลักษณะของการ กดดันและต่อรอง จนมองประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องรอง แต่อย่างไรก็ตามในช่วงนั้นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมก็ได้เริ่มเป็นที่รับรู้และตื่นตัวของคนในสังคมแม้จะไม่มากนักที่ประภาสมิได้หยิบยกเอามากล่าวถึง นั่นคือเหตุการณ์ความไม่พอใจของสังคมต่อการนำของแม่น้ำกลอง ใน ปี พ.ศ.2515 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประทวงของนิสิตนักศึกษาที่มีต่อกลุ่มนายทหาร ในกรณีที่น่างเลียดอปเตอร์ลำตัวที่ป่าทุ่งใหญ่ในปี พ.ศ.2516 ก็เป็นประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญในช่วงนั้น

ประภาส กล่าวถึง ถึงแม้ว่าจะมีการเดินขบวนที่เกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เกิดขึ้นในขณะนี้ แต่ก็มีปริมาณและขอบเขตไม่กว้างขวาง กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2518 -2519 มีเพียง 4-5 กรณีเท่านั้น คือกรณีเหมืองแร่ดิบุกที่ปล่อยน้ำเสียและขยายพื้นที่ทับที่ทำกินชาวบ้าน อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง การปล่อยขี้แรลงนาข้าวและเปลี่ยนทางเดินน้ำของเหมืองแร่แม่เลียง อ.เสริมงาม จ.ลำปาง กรณีความขัดแย้งเรื่องอ่างเก็บน้ำห้วยหลวง อ.หนองบัวบาน จ.อุดรธานี ปัญหาชาวนาเกลือปล่อยน้ำลงนาข้าวเสียหายที่ อ.บ้านแหลม จ.สมุทรสงคราม เป็นต้น

หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 นับเป็นยุคมีคของขบวนการประชาชน เพราะขบวนการนิสิตนักศึกษาและประชาชนถูกปราบปรามจากรัฐและกำจัดสิทธิเสรีภาพในการรวมตัวทางการเมืองของประชาชนผ่านบทบัญญัติรัฐธรรมนูญและกฎหมายของรัฐบาลอำนาจอานิยม แต่กระนั้นก็ตามยังมีการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในรูปแบบการชุมนุมประท้วงปัญหาความขัดแย้งด้านการใช้ทรัพยากร ใน ปี พ.ศ. 2521 3 ครั้ง คือกรณีชาวบ้าน ต.เกาะแก้ว อ.เมือง จ.ภูเก็ตคัดค้านมติดณะรัฐมนตรี.ที่อนุญาตให้บริษัทเศรษฐทรัพย์การแร่ เข้าทำเหมืองแร่บริเวณอ่าวสะป้า เพราะจะทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพประมงเดือดร้อน อีกกรณีหนึ่งคือ การชุมนุมประท้วงของชาวบ้านอำเภอทอง จ.ลำปาง ได้เข้าไปบุดแร่พลูแพรมอยู่ก่อน แต่มีบริษัทเอกชนเหมืองแร่เข้าไปทำแร่แย่งกับชาวบ้าน และกรณีชาวบ้าน ต.ตาพรหม อ.ขลุง จ.จันทบุรี ที่ปะทะกับนักถักกลอบบุดแร่พลอย จนกระทั่งมีการจับอาวุธต่อสู้

เมื่อหลังเหตุการณ์ ปี พ.ศ.2523 ที่รัฐบาลพลเอกเปรมเป็นช่วงประชาธิปไตยครั้งที่บ้านเมืองคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น รัฐบาลได้ประกาศนโยบาย 66/2523 ยกเลิกกฎอัยการศึก ขบวนการนักศึกษา - ปัญญาชนเดินทางออกมาจากป่าและได้เข้าร่วมการทำงานในรูปแบบขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อดำรงความเป็นนักอุดมการณ์นิยมของตนเอง ในช่วงรัฐบาลพลเอกเปรมนี้ ในช่วงปี พ.ศ.2525 ได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมครั้งสำคัญคือ กรณีการคัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน มีการเดินขบวนประท้วงครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2525 ถึง 2 ครั้ง จนกระทั่งรัฐบาลยกเลิกการก่อสร้างเขื่อนน้ำโจนและนับเป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญที่ได้ปลุกกระแสความตื่นตัวด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนอีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์การต่อสู้เรียกร้องเพื่อสิ่งแวดล้อมของขบวนการประชาชน อีกกรณีหนึ่งที่สำคัญไม่แพ้กันและได้เกิดในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันคือ กรณีการคัดค้านโรงงานแทนทาลัมที่ จ.ภูเก็ต เป็นต้น

ประภาสเห็นว่า การเคลื่อนไหวก่อตั้งและเรียกร้องในประเด็นด้านความขัดแย้งทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อม ผุดผ่องขึ้นอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ตั้งแต่ช่วงรัฐบาลประชาธิปัตย์โดยเต็มใจของพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ในช่วงปี พ.ศ.2531 ประกอบกับการที่รัฐบาลในช่วงนั้นได้ดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกนำความเจริญเติบโต (export-led growth) หรือที่คนไทยเข้าใจและมักเรียกกันว่าเป็นยุคโชติช่วงชัชวาล แต่จะชัชวาลจริงหรือไม่ หรือชัชวาลให้เฉพาะกลุ่มนายทุนแต่เป็นการสร้างความบอบช้ำและล่มสลายของชนบท ปรากฏการณ์ข้อเท็จจริงทางสังคมในระยะต่อมาเป็นคำตอบ เพราะโครงสร้างการพัฒนาของรัฐจำนวนมากได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ จากชนบท หรือไปรุกและแย่งชิงจากชนบท เพราะฉะนั้นตั้งแต่ยุคนี้เป็นต้นมายุคที่ประเทศไทยเป็นประชาธิปัตย์โดยเต็มใจที่ประชาชนมีสิทธิในการเรียกร้องความเป็นธรรม ยุคที่กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีกลุ่มขบวนการนักศึกษายุคเดือนตุลาคม 2516-19 ได้ขยายแนวร่วมไปสู่ชุมชนหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ จึงมีการออกมาเรียกร้องเคลื่อนไหวมามากมาย

ในการชุมนุมประท้วงในช่วงรัฐบาลชาติชาย (เฉพาะปี พ.ศ.2533) ประภาสกล่าวว่ามีจำนวนมากกว่าสมัยรัฐบาลพลเอกเปรมหรือยุคประชาธิปัตย์โดยครึ่งใบเป็นอย่างมาก ในเรื่องความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับปัญหาทรัพยากรดิน น้ำ ป่า มลพิษอุตสาหกรรม ที่ทำให้เกิดการชุมนุมประท้วง ถึง 58 ครั้ง ในช่วงรัฐบาลชวน 1 และรัฐบาลบรรหาร ความขัดแย้งดังกล่าวได้เพิ่มปริมาณและขยายขอบเขตที่กว้างขวางมากขึ้นไปอีก ประภาสกล่าวว่า ในช่วง 2 ปี ของรัฐบาลชวน 1 และรัฐบาลบรรหาร (ตุลาคม พ.ศ.2536 – กันยายน พ.ศ.2537) มีการเดินขบวน ชุมนุมประท้วงเกิดขึ้นจำนวนมาก ปี พ.ศ. 2538 จำนวน 745 ครั้ง ส่วนในปี พ.ศ.2537 จำนวน 739 ครั้ง และที่สำคัญเป็นการชุมนุมประท้วงในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เพิ่มขึ้นจาก ปี พ.ศ.2537 ที่มีจำนวน 279 ครั้ง เป็นจำนวน 335 ครั้ง ในปี พ.ศ.2538 ซึ่งเป็นการเพิ่มขึ้นถึง 56 ครั้ง

แน่นอนการเคลื่อนไหวก่อตั้งประท้วงรัฐในระยะนี้ย่อมมีประเด็นการประท้วงโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่กระทบต่อวิถีชีวิตและทำให้เกิดความล่มสลายของสังคมชุมชนท้องถิ่น นั่นคือการประท้วง “กรณีเขื่อนปากมูล(มูน)”

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ยึดเอื้อมอย่างยาวนานถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2543) จนกระทั่งเกิดปัญหามานปลาย และได้สร้างอุปสรรคทางสังคมให้ สังคมได้เรียนรู้ เพื่อผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจในสังคมอันเป็นเจตนารมณ์ของการเคลื่อนไหวก่อตั้งขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม ที่ประภาส (2540) ได้กล่าวสรุปไว้ในงานของเขา นอกจากนี้ยังมีกรณีเขื่อนโปร่งขุนเพชร ฝายรายไศล เขื่อนจุฬาภรณ์ และกรณีการประท้วงการอพยพคนออกจากป่า เร่งให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน เพื่อให้คนอยู่กับป่า (ประภาส ปันตบแต่ง, 2540 “การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย”) รวมไปถึงการประท้วง เขื่อนแก่งเสือเต้น โครงการท่อส่งแก๊สธรรมชาติจากแหล่งยาดานา สหภาพพม่าของกลุ่มประชาชนในพื้นที่และองค์กรประชาชนอื่นๆ เป็นต้น

2) ความขัดแย้งทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อมหลังการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ.2540

อันที่จริงแล้วกรณีความขัดแย้งทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อม ภายหลังการปฏิรูปการเมือง ปี พ.ศ. 2540 มิได้หมายความว่า จะเป็นเรื่องใหม่ ที่เมื่อปฏิรูปการเมืองใหม่แล้วปัญหาเก่าๆที่กลุ่มประชาชนเคยเรียกร้องมาก่อนหน้านี้จะได้รับการแก้ไขไปในทันทีทันใด เมื่อรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนได้ประกาศใช้ ในปี พ.ศ. 2540 เพราะแท้จริงแล้วการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ เป็นเพียงการประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันของคนในสังคมโดยมีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่นำมารองรับ ว่าต่อไปนี้สังคมไทยจะมีการปฏิรูปแล้ว ไม่ได้หมายความว่าพอประกาศใช้รัฐธรรมนูญบ้านเมืองเราจะโปร่งใส โครงสร้างทางอำนาจจะมีความเป็นธรรมในทันทีทันใด ปัญหาความขัดแย้งด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเนื่องมาเนิ่นนานจะได้รับการแก้ไข รวมไปถึงปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนจะได้รับการแก้ไขและคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้นเหตุการณ์เรียกร้องที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญ จึงมักมีปัญหาดังเดิมที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข โดยเฉพาะปัญหาความเดือดร้อนของกลุ่มสมัชชาคนจน ที่เรียกร้องตั้งแต่รัฐธรรมนูญฉบับเก่า จนกระทั่งถึงรัฐบาลชวน 2 ผู้ใช้รัฐธรรมนูญ 2 ฉบับในเวลาเดียวกัน จึงไม่ได้รับการแก้ไข และจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาให้สังคมได้ปรับตัวโดยเฉพาะกลุ่มนักการเมืองและกลุ่มราชการผู้กุมอำนาจรัฐจะต้องเปลี่ยนแปลงเจตคติของตัวเองเป็นการใหญ่

ปัญหาความขัดแย้งที่สำคัญและเป็นประเด็นที่น่าไปถกเถียงกันในวงกว้าง คือปัญหาความขัดแย้งเรื่องโครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ 2 แห่ง คือโครงการก่อสร้าง โรงไฟฟ้าหินกรูด และโรงไฟฟ้าบ่อนอก เพื่อสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระบุให้จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นศูนย์กลางอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเล แต่โครงการที่ดำรงขึ้นมาโดยสภาพนั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ประชาชนไม่ได้มีส่วนรับรู้ตั้งแต่ต้นจนกระทั่งมีโครงการที่ทางเจ้าหน้าที่รัฐเห็นพ้องต้องกันกับกลุ่มบริษัทเอกชนผู้ที่จะเข้ามาสร้างโรงไฟฟ้า จึงได้มาแจ้งให้ประชาชนในพื้นที่ได้รับทราบ ทำให้ประชาชนในท้องถิ่นไม่พอใจจนกระทั่งเกิดการประท้วงและชุมนุมถึงขั้นปิดถนนเพชรเกษม เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2541 และบานปลายถึงขั้นเกิดการปะทะกันระหว่างผู้ชุมนุมกับเจ้าหน้าที่ตำรวจ จนกระทั่งคณะรัฐมนตรี มีมติ เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2541 ให้มีการประชาพิจารณ์ในภายหลัง คือ ในวันที่ 10 –12 กันยายน 2542 สำหรับโรงไฟฟ้าบ่อนอกและวันที่ 24-25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2543 (คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์,2543) และนั่นเป็นที่มาของความไม่เชื่อมั่นในระบบหรือกระบวนการที่เรียกกันว่าประชาพิจารณ์ และเป็นที่กลางแคลงใจให้กับประชาชนโดยทั่วไป เพราะขบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังจากที่โครงการดังกล่าวได้รับการอนุมัติและอนุญาตจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องไปเรียบร้อยแล้ว ดังนั้นกระบวนการประชาพิจารณ์ในประเทศไทย จึงกลายเป็นสิ่งที่กลุ่มชาวบ้านเรียกกันว่า “ปาหี่ประชาพิจารณ์”

เห็นได้ชัดเจนในเหตุการณ์การทำประชาพิจารณ์โครงการ โรงแยกก๊าซและท่อก๊าซไทย –มาเลย์ เมื่อ วันที่ 29 กรกฎาคม 2543 ที่ผ่านมา ที่มีกลุ่มนักศึกษาและประชาชนได้พยายามขัดขวางการทำประชาพิจารณ์ดังกล่าว เนื่องจากว่าพวกเขาเห็นว่าการทำประชาพิจารณ์ดังกล่าวขาดความชอบธรรมไม่เป็นไปตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญที่บัญญัติ

ให้รับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนจะตัดสินใจดำเนินการตามโครงการ แต่ตามข้อเท็จจริงรัฐบาลได้ตัดสินใจและดำเนินโครงการไประยะหนึ่งแล้ว (จรรยา หุทอง, 2543)

นี่เป็นเพียงกรณีปัญหา 2 ตัวอย่างสำคัญที่เกิดขึ้นในสังคมไทยภายใต้กรอบกติการัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แต่กระนั้นก็ตามปัญหาความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองที่เชื่อกันว่าเกิดจากโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมและสามารถคลี่คลายและจะแก้ไขกันได้ เมื่อมีการใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ แต่เอาเข้าจริงกลับไม่สามารถที่จะลดหรือคลี่คลายลงได้ในทันที และต้องใช้เวลาความพยายาม และต้องแสวงหากระบวนการการสร้างการมีส่วนร่วมแนวใหม่ อาจจะไม่ใช่การทำประชาพิจารณ์ หรือปรัมาเปลี่ยนกระบวนการการทำประชาพิจารณ์ให้สมบูรณ์หรือถูกต้องตามกระบวนการมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญต้องมีความจริงใจมากยิ่งขึ้น

2.14.2 ระดับของความขัดแย้ง

ความขัดแย้งมีความหมายอย่างง่าย ๆ ว่าเป็นความแตกต่างเชิงความคิดเห็นและความเชื่อระหว่างบุคคลและกลุ่มสังคม ผู้ที่มีความขัดแย้งมักจะมุ่งกันเพื่อให้บรรลุจุดหมายของตน

การมีส่วนร่วมของบุคคลหรือกลุ่มของสังคมในการลดและแก้ไขความขัดแย้งในปัญหาใดๆ นั้น ต้องพิจารณาว่าความขัดแย้งอยู่ในระดับใด เพราะระดับของความขัดแย้งสามารถจำแนกได้เป็น 4 ระดับคือ

1) ความขัดแย้งระดับภายในบุคคล ถือเป็นแง่มุมเชิงจิตวิทยา ไม่มีคู่โต้แย้ง จัดระดับเป็นความสับสนว่าจะไปทางไหนดี

2) ความขัดแย้งระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป แสดงออกในรูปของความก้าวร้าว โกรธเคืองอีกฝ่ายหนึ่ง เมื่อไม่สามารถจะบรรลุจุดหมายที่ตนเองต้องการ

3) ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม (Inter Group Conflict) เป็นความขัดแย้งระหว่างคนสองกลุ่ม ซึ่งแตกต่างกันในเชิงสาระรูปที่มีเอกลักษณ์ของตนเอง ความขัดแย้งระดับนี้บางครั้งพัฒนาเป็นเหตุใหญ่โต เช่น สงครามกลางเมือง การปฏิวัติ การเดินขบวนต่อต้าน การประท้วงและเรียกร้องสิทธิ เป็นต้น การชุมนุมของกลุ่มสมาชิกคนจนก็ดี การประท้วงของกลุ่มรถบรรทุกสิบล้อก็ดี หรือแม้แต่การปิดถนนไม่ให้รถยนต์วิ่งผ่าน กรณีโรงไฟฟ้าประจวบคีรีขันธ์ เหล่านี้พัฒนามาจากการขัดแย้งระหว่างกลุ่มทั้งสิ้น

4) ความขัดแย้งระดับประเทศ เป็นความขัดแย้งระหว่างสองประเทศขึ้นไป ซึ่งอาจจะเป็นความขัดแย้งทางด้านการค้า การเศรษฐกิจ การเมืองหรือวัฒนธรรม จะมีการใช้กำลังหรือไม่ใช้กำลังก็ได้ ความขัดแย้งระดับประเทศนี้เป็นเรื่องใหญ่ บางครั้งต้องได้รับการสนับสนุนจากกระแสประชาชนภายในประเทศ เช่น การใช้กำลังในการกำหนดเส้นเขตแดนระหว่างประเทศ เป็นต้น

2.14.3 ประเภทของความขัดแย้ง

ความขัดแย้งมีสาเหตุมาจากเหตุผลมากมายหลายประการ ในขั้นต้นอาจจะแบ่งประเภทของความขัดแย้งได้ดังนี้

1) ประเภทความขัดแย้งโดยคำจำกัดความ

1.1) ความขัดแย้งภายในหรือความขัดแย้งกับตัวเอง เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวบุคคลกับค่านิยมของสังคมที่คนนั้นอาศัยอยู่ คนบางคนมักใหญ่ใฝ่สูง ไม่อาจจะกลมกลืนกับสภาพสังคมขณะนั้นได้

1.2) ความขัดแย้งทางสังคม (Social Conflict) เป็นความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคล ประเทศกับประเทศ หรือกลุ่มประเทศกับกลุ่มประเทศ ความขัดแย้งไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็นประเด็นเรื่องของอุดมการณ์ ความคิดเห็น และการเมือง ผลประโยชน์ด้านการทหาร เศรษฐกิจ กลุ่มนี้มักจะพัฒนาไปสู่ความขัดแย้งขนาดใหญ่ หากไม่สามารถจะประนีประนอมกันได้

2) ความขัดแย้งโดยแหล่งที่มา สามารถจำแนกรายละเอียดได้อีกหลายประเภทตามแต่ชนิดของแหล่งที่มา ดังนี้

2.1) ความขัดแย้งจากที่มาของข้อมูล (Data Dispute) ส่วนมากเป็นผลมาจากการขาดข้อมูลข่าวสารในประเด็นหลัก คือ ข้อมูลไม่ตรงกัน การสื่อสารบกพร่อง (Miscommunication) ความแตกต่างในการให้คำจำกัดความ หรือแปลความข้อมูล ความแตกต่างกันในการรับรู้เหตุการณ์

2.2) ความขัดแย้งจากผลประโยชน์ (Interest Dispute) การแข่งขันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด การชิงไหวพริบทางการค้าและการเมืองระหว่างประเทศ

2.3) ความขัดแย้งด้านโครงสร้าง (Structure Dispute) มักจะเกี่ยวข้องกับความไม่เสมอภาคกันระหว่างกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มคนจน กลุ่มชนชั้นกลาง กลุ่มเกษตรกร และนายทุน แต่ละฝ่ายอาจจะมองได้ว่าอีกฝ่ายเอาเปรียบ เช่น คนจนมองว่าคนรวยเอาเปรียบ บางครั้งมองว่าโครงสร้างทางสังคมไม่อำนวยให้แก้ไขปัญหาดังกล่าวได้โดยง่าย สุดท้ายกลายเป็นความตึงเครียดในสังคม

2.4) ความขัดแย้งทางความสัมพันธ์ (Relationship Dispute) ความขัดแย้งประเภทนี้ส่วนใหญ่เกิดจากบุคคลิกภาพและความคาดหวังที่แตกต่างกัน มีทัศนคติต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่แตกต่างกันไป มีการสื่อสารที่ไม่ชัดเจนทำให้เกิดการเข้าใจผิดและสุดท้ายก็คือมีวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ความขัดแย้งกรณีนี้สามารถขยายผลไปจนถึงระดับประเทศ

2.14.4 ทฤษฎีเกี่ยวข้องความขัดแย้ง

นักทฤษฎีบางท่านอธิบายว่าสาเหตุของความขัดแย้งโดยพิจารณาจากสิ่งที่แฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์หรือบางครั้งก็อธิบายว่าความขัดแย้งเกิดขึ้นได้เสมอในระบอบสังคมของมนุษย์

3.1) ระดับอุดมคติ เป็นการมองถึงพฤติกรรมของตัวมนุษย์นั่นเอง ความต้องการส่วนบุคคล การมีสุขภาพที่ดี การมีทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมเพรียง ความต้องการให้สังคมยอมรับ ความต้องการชื่อเสียงและความต้องการที่จะพัฒนาตนเองให้ถึงขั้นสูงสุด ล้วนแต่เป็นความปรารถนาของมนุษย์ ถ้าหากไม่ได้รับการตอบสนองตามต้องการก็มักจะนำไปสู่ความก้าวร้าว คับข้องใจและความขัดแย้งในที่สุด

3.2) ระดับมหภาค เป็นการมองถึงความขัดแย้งและการโต้แย้งในระดับกลุ่มหรือระบบของสังคม ซึ่งเกิดจาก ความไม่เท่าเทียมกันของฐานะในสังคม ความไม่เสมอภาคกันในเรื่อง ผลประโยชน์ ความขัดแย้งทางสังคมนี้เกิดขึ้นเสมอ และเป็นประเด็นสาธารณะที่ครอบคลุมปัญหาด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ผลประโยชน์ อำนาจ การคิดว่ากลุ่มตนเองเสียผลประโยชน์ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคมและสุดท้ายมองว่าผู้มีอำนาจไม่แก้ไข ไม่ช่วยเหลือและไม่จริงใจ ภาระของกลุ่มสมาชิกคนจมนับว่าก่อให้เกิดผลประโยชน์จากโครงการสาธารณะเพิ่มเติม เป็นต้น

2.14.5 แนวทางการมีส่วนร่วมที่เหมาะสมในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

ความขัดแย้งเกิดมาจากหลายสาเหตุด้วยกัน อาจจะเริ่มจากปมขัดแย้งเล็ก ๆ และขยายใหญ่ขึ้น ก่อนที่จะปัญหาจะถูกถามขยายใหญ่ขึ้นจึงควรหาทางระงับเหตุขัดแย้งนั้นก่อน สำหรับแนวทางการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งที่เกิดขึ้น มีดังนี้

- 1) การเจรจา คือ กระบวนการที่ผู้คนที่ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปพยายามหาข้อตกลงร่วมกันในเหตุการณ์หรือความเห็นที่ไม่สอดคล้องกัน โดยยึดแนวทางที่เป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายและใช้หลักเกณฑ์ที่เหมาะสม
- 2) การประนีประนอม มีใจความกว้างแต่เป็นหลักการของการถอยทีถอยอาศัยซึ่งกันและกัน หลักการประนีประนอมต่อเนื่องมาจากการเจรจา
- 3) การไกล่เกลี่ย เป็นกระบวนการซึ่งบุคคลที่เป็นกลางมาช่วยให้คู่กรณีได้มาเจรจาแก้ปัญหาซึ่งกันและกันในลักษณะซึ่งอาจจะเป็นการเผชิญหน้าและแยกห้องเจรจาก็ได้
- 4) การตัดสินชี้ขาด ส่วนใหญ่คนกลาง (ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าเป็นผู้ที่ไม่มีส่วนได้เสียโดยตรงในเรื่องนั้น) จะเป็นผู้เสนอแนวทางเพื่อการตัดสินชี้ขาด
- 5) การใช้ข้อมูลการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) เป็นการนำผลการศึกษาวิเคราะห์ประเด็นต่อผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่อาจเกิดขึ้นจากการก่อสร้างโครงการพัฒนาใดๆในสิ่งแวดล้อม เช่น การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากการทำนาทุ่งกุลารดามพื้นที่ระบบนิเวศน้ำจืด การวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากโครงการสร้างเขื่อน เป็นต้น ข้อมูล EIA จะแสดงผลรายละเอียด 4 ด้าน คือ ทรัพยากรกายภาพ ทรัพยากรชีวภาพ คุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์และคุณภาพชีวิต

ถ้าข้อมูล EIA ไม่ถูกเปิดเผยจากเหตุผลด้านอื่นๆ คู่เจรจาสถาสามารถให้ข้อมูลผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อหาข้อยุติว่า จะทำหรือไม่ทำโครงการใดๆ ขึ้นได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับกระบวนการต่างๆ ของสังคมแล้ว ก็จะเริ่มพบว่าประชาชนมีความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรไม่เท่ากัน คือ ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมไม่ทุกกิจกรรม

2.14.6 โครงการที่เป็นปัญหาต่อการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม

บทสรุปความยากลำบาก 6 ประการ ของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (ผศ.ดร.ชินรัตน์ สมสืบ, 2539) คือ

- 1) โครงการไม่ตอบสนองความต้องการ และความสามารถของประชาชนที่ยากจน เช่น โครงการที่มีขนาดใหญ่เกินไป หรือเน้นการลงทุนมากๆ คุณภาพก็ด้อยลง เช่น มีงานหนังสือ งานประชุมมากเกินไป
- 2) โครงการที่ประชาชนไม่มีอิสรภาพ การมีส่วนร่วมก็เป็นของปลอมหรือมีเพียงบางส่วนที่ประชาชนผู้ยากจนเสียเปรียบคนที่มิฐานะในชุมชน
- 3) โครงการที่วางแผนโดยผู้ปฏิบัติไม่ได้มีส่วนร่วมเกือบทั้งหมดจะไม่ได้ผลตามที่มุ่งหมาย
- 4) โครงการส่วนใหญ่ไม่ค่อยคำนึงถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ผู้บริหารโครงการขาดความรู้และทัศนคติในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน
- 5) โครงการมีการดำเนินการจากบนลงล่าง ผู้ปฏิบัติไม่มีโอกาสที่จะริเริ่มสิ่งใหม่ๆ มีการควบคุมจากส่วนกลางมากเกินไป ทำให้การมีส่วนร่วมจากระดับล่างน้อยลง และเป็นการปฏิเสธศักยภาพของประชาชนที่ยากจน
- 6) โครงการที่ใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมกับประชาชน มักพึ่งพิงเทคโนโลยีจากต่างประเทศ มีงานเอกสารมากมายเหนือความสามารถของประชาชน ในการทำงานประชาชนต้องทำในลักษณะ small is indeed beautiful

2.14.7 ประชาพิจารณ์: กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจริงหรือ ?

นวัตกรรมทางสังคมขึ้นใหม่ที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยที่ชื่อ “ประชาพิจารณ์” เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา เป็นสิ่งที่สังคมเรียกร้องหา ภายหลังที่ทราบว่าจะมีโครงการขนาดใหญ่ของรัฐเกิดขึ้นและส่อไปในทางที่จะสร้างผลกระทบต่อชุมชนที่ไม่พึงประสงค์ทั้งสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เพราะเชื่อกันว่าการทำประชาพิจารณ์ เป็นการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนในพื้นที่ และสามารถยับยั้งมิให้ดำเนินการโครงการรัฐหรือสามารถดำเนินการได้แล้วแต่ที่ประชุมจะตกลงกัน แต่เหตุการณ์จากบทเรียนทางสังคมที่ผ่านมาทั้งที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์และสงขลาได้ทำให้คำว่าประชาพิจารณ์ คลายมนต์ขลังและความเชื่อมั่นต่อประชาชนลงไป

แต่นั่นมิใช่ความผิดของคำว่า ประชาพิจารณ์ เพราะการทำประชาพิจารณ์ตาม “ระเบียบว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะโดยวิธีประชาพิจารณ์ พ.ศ. 2539 ” เป็นเพียงระเบียบมิใช่กฎหมาย ที่บังคับให้ใช้กับส่วนราชการฝ่ายบริหาร โดยที่ไม่มีผลผูกพันให้ประชาชนทั่วไปต้องปฏิบัติตามโดยตรง และผลการทำประชาพิจารณ์ไม่สามารถที่จะเป็นตัวตัดสินใจให้รัฐกระทำตามข้อสรุปของประชาพิจารณ์ ผลที่ได้จากการทำประชาพิจารณ์เป็นเพียงแนวทางหรือข้อมูลที่มีอำนาจตัดสินใจจะนำไปใช้ประกอบในการตัดสินใจว่าจะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้โครงการ

รัฐดำเนินการเท่านั้น อำนาจการตัดสินใจเด็ดขาดยังคงเป็นอำนาจของผู้มีอำนาจตัดสินใจของรัฐอยู่ ซึ่งรัฐอาจตัดสินใจไปในทางตรงข้ามกับข้อสรุปที่ได้จากการทำประชามิการก็ได้ และถึงแม้ว่าจะเรียบการจัดทำประชามิการจะกำหนดไว้ว่าต้องจัดทำก่อนที่รัฐจะตัดสินใจใดๆเกี่ยวกับโครงการของรัฐ หรือรัฐจะตัดสินใจใดๆก่อนที่คณะกรรมการประชามิการจะรายงานและแจ้งผลให้รัฐมนตรีผู้ว่าราชการจังหวัด หรือผู้ว่าราชการกรุงเทพฯ ไม่ได้ แต่กระนั้นก็ตามยังเว้นไว้สำหรับการตัดสินใจโดยมติคณะรัฐมนตรี หรือเป็นกรณีที่จะดักดำเนินการให้เป็นไปตามกฎหมายหรือพันธะระหว่างประเทศ หรือหากกล่าวจะเกิดความเสียหายต่อประเทศชาติหรือประชาชน และโครงการรัฐทั้ง 2 โครงการดังกล่าวล้วนเป็นโครงการขนาดใหญ่ ซึ่งรัฐสามารถที่จะอ้างได้ว่าหากกล่าวจะสร้างความเสียหายให้กับประเทศชาติและประชาชน

ฉะนั้นการทำประชามิการที่ผ่านมาทั้งสามครั้งจึงมิได้มีมติระเบียบว่าด้วยการทำประชามิการ และการทำประชามิการครั้งนี้ที่ผ่านมาจึงเป็นเพียงกระบวนการเพื่อลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในสังคม และเพื่อนำข้อมูลทั้งข้อสรุปและข้อเสนอแนะที่ได้รับจากการทำประชามิการ ไปพิจารณาเท่านั้น แต่นั่นจะเป็นการจะลดความขัดแย้งลงหรือยังเป็นการไปสร้างความไม่พอใจให้กับชุมชนมากเข้าไปอีกก็ทราบกันอยู่ เพราะกระบวนการทำประชามิการที่ทำหลังก่อนการอนุมัติโครงการทั้งที่โครงการมีการดำรงขึ้นมายาวนานไม่ใช่โครงการเร่งด่วนที่จะทำปี 2 ปี แต่อย่างใด ทำให้ประชาชนในพื้นที่ไม่เชื่อมั่นต่อรัฐ และเห็นว่ารัฐไม่มีความจริงใจ ทั้งๆที่รัฐอาจอ้างกระทำการตามระเบียบว่าด้วยการทำประชามิการ ปี พ.ศ. 2539 ที่ริเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัฐบาลบรรหาร อันถือว่าเป็นรัฐบาลแรกที่แสดงเจตนาจริงและผลักดันให้เกิดการปฏิรูปทางการเมือง

คงไม่ต้องพูดถึงความไม่สมบูรณ์ของการทำประชามิการ เนื่องจากว่าเป็นรูปแบบการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินเป็นรูปธรรมครั้งแรกของประเทศ เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการของรัฐ โดยเฉพาะในประเด็นสิ่งแวดล้อม ถึงแม้ว่าเราอาจเคยมีพระราชบัญญัติผังเมือง พ.ศ.2518 ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็น แต่กระนั้นก็ยังไม่สมบูรณ์ ในแง่กระบวนการมีส่วนร่วมระเบียบว่าด้วยการรับฟังความคิดเห็นสาธารณะด้วยวิธีประชามิการ ที่ริเริ่มขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2538 ที่มีการพูดถึงความขัดแย้งทางสังคมระหว่างเรื่องการพัฒนา กับสิ่งแวดล้อม ในขณะที่ประเด็นแนวคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ได้ถูกเรียกร้องให้มาอุดช่องว่างเพื่อลดความขัดแย้งดังกล่าว

แต่กระนั้นก็ตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2542 หรือ ล่าสุดเมื่อ ปี พ.ศ. 2543 นั้นได้สะท้อนและยืนยันว่าประชาชนในประเทศมีความตื่นตัวและตื่นรู้ในประเด็นของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาทุกมิติจากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ที่มีการขยายเครือข่ายการสร้างคามเข้มแข็งและการพึ่งตนเอง และสามารถต่อสู้และถกเถียงบนเวทีกับเจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนของพวกเขา และอีกประเด็นหนึ่งที่น่าห่วงคือในขณะที่ดูเหมือนว่า หน่วยงานราชการไม่เป็นที่น่าเชื่อถือและเป็นที่น่าไว้วางใจสำหรับประชาชนท้องถิ่นแล้ว เพราะที่ผ่านมาหลายตัวอย่างกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยแสดงให้เห็นถึงความไม่จริงใจของรัฐ ฉะนั้นหน่วยงานของรัฐจำเป็นจะต้องปรับปรุงอย่างขนานใหญ่

2.14.8 ทางออกของการแก้ไขปัญหความขัดแย้งทางสังคม

ขณะนี้สังคมไทยเชื่อว่าแนวคิดแบบประชาธิปไตยมีส่วนร่วมแบบแนวราบ (participatory development) มิใช่ประชาธิปไตยในระบบตัวแทน (representatives democracy) ดังที่ผ่านมา จะช่วยให้ลดปัญหาความขัดแย้งอันอาจเกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐได้ เพราะเป็นแนวคิดที่รับฟังความคิดเห็นของคนทุกฝ่ายมิใช่เฉพาะฝ่ายรัฐกับภาคเอกชน และเชื่อว่าเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับ ปี พ.ศ. 25

40 ก็เป็นเช่นนั้น ดังจะเห็นว่าได้มีขั้วกันบัญญัติในรัฐธรรมนูญหลายมาตราที่ไปประชาชนท้องถิ่นที่มีใช้รัฐ มีสิทธิในการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่นและปกป้องการละเมิดสิทธิชุมชนของตนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานหรือองค์กรใดๆ เพราะตามหลักการของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ประชาชนเป็นเจ้าประเทศและเจ้าของอำนาจ ส่วนรัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐเป็นแต่เพียงผู้แทนของประชาชนไปดำเนินการตามตามหน้าที่ ที่ได้มีการกำหนดไว้ตามแต่ละกระทรวง ทบวง กรม ในเรื่องสิทธิในตัวกรรมสิทธิของทรัพยากรที่เป็นสาธารณะ ต่างๆ เช่น ป่า ดิน น้ำ ก็เช่นกัน มิได้หมายความว่าจะเป็นของรัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ แต่เป็นของประชาชนที่ร่วมกับสละมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดยึดถือเพื่อตนโดยเฉพาะมรดกสงวนไว้เพื่อวัตถุประสงค์ที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ร่วมกัน

ถึงแม้ว่าเราจะกล่าวว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งจำเป็น แต่ในความเป็นจริงสังคมไทยไม่ได้มีกฎหมายที่จะมารองรับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการพิทักษ์หรือป้องกันด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นจรรเป็นกัน เรามีระเบียบว่าด้วยการประชาสัมพันธ์แต่นั้นก็ยังบกพร่อง เพราะเป็นเพียงกระบวนการสร้างภาพเพื่อสร้างความชอบธรรมในการดำเนินการของรัฐเท่านั้น และเป็นกระบวนการลดความขัดแย้งเบื้องต้นได้ระดับหนึ่ง แต่ก็ถือว่าเป็นวัฏกรรมใหม่ที่ดี ที่รัฐบาลบริหารสร้างขึ้น และอาจกล่าวได้ว่าเป็นขั้วกันที่ที่เป็นระเบียบรอบนุกเบิกช่วงคันการปฏิรูปการเมืองในการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งต่อไปในระยะถัดไปถ้าเป็นจะต้องเร่งออกกฎหมายมารองรับการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับประเด็น โครงการพัฒนาของรัฐที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นด้านนามธรรม เช่น ศาสนาวัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อมทางรูปธรรม เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า ดิน น้ำ เป็นต้น ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่และความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ ทั้งเพื่อมาแทน พรบ.สิ่งแวดล้อม 35 ที่มีข้อบกพร่องจำเป็นต้องแก้ไขเนื่องจากออกมาในช่วงที่สังคมไทยยังไม่มียุทธศาสตร์ความรู้ด้านการบริหารราชการแผ่นดินแบบแนวราบที่เพียงพอ หรือจะต้องออกมาใหม่ในรูปพระราชบัญญัติจะเรียกว่าอย่างไรก็แล้วแต่ นอกจากนี้อาจมีพระราชบัญญัติว่าด้วยองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ ตามรัฐธรรมนูญมาตราที่ 56 วรรค 2 เช่นเดียวกับการมีคณะกรรมการการเลือกตั้ง เพื่อตรวจสอบการดำเนินการของรัฐที่ส่งผลกระทบและสร้างความขัดแย้งต่อสังคม และในการร่างกฎหมายโดยหลักแล้วจำเป็นต้องยึดมั่นว่า ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจ เจ้าของกรรมสิทธิ์ มิใช่รัฐหรือเจ้าหน้าที่รัฐ โครงสร้างและคณะเหล่านี้เป็นแต่เพียงสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นและเป็นตัวแทนไปใช้อำนาจหรือบริหารจัดการแทนประชาชน หากประชาชนไม่พอใจจะเรียกมาทราบ ตักเตือน หรือหาคนอื่นมาทำแทนได้ และการออกพระราชบัญญัติแต่ละครั้งต้องมีใช้เป็นเรื่องของใคร คณะใดคณะหนึ่ง ประชาชนทั้งประเทศต้องรับทราบและแสดงความคิดเห็นด้วย

แต่อย่างไรก็ตาม แม้มาตรการทางกฎหมายอาจกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในการบังคับให้คนในสังคมดำเนินการไปตามกรอบกติกาอันเป็นข้อตกลงร่วมกันของคนในสังคม เพื่อให้บรรลุผลตามสิ่งที่ประชาชนต้องการและเป็นธรรม แต่สิ่งที่ละเลยไปไม่ได้และถือว่าสำคัญอย่างยิ่งคือการสร้างวินัยหรือข้อบังคับภายในจิตใจของคนหรือประชาชนนั่นเอง นั่นก็คือการสร้างจิตสำนึกแห่งความเท่าเทียมแห่งความสมานฉันท์ ความสามัคคี ความร่วมมือ ภายใต้แนวคิดแห่งความเอื้ออาทรระหว่างกัน ความเห็นอกเห็นใจในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและเป็นแก่นกลางที่สำคัญที่สุด เพราะถึงแม้ว่าเราจะมีกฎหมายมากมายในเชิงปริมาณ แต่หากไม่มีสำนึกแห่งความเป็นเพื่อนมนุษย์ สำนึกแห่งความเอื้ออาทร แล้วกฎหมายก็สามารถถูกทำให้มีช่องว่างและละเมิดได้เช่นเดียวกัน

3. การสนองตอบต่อพลวัตรของการเปลี่ยนแปลง

การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ในอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน มีพัฒนาการในทางที่ดีเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ว่าจะประสบกับปัญหาอุปสรรคอยู่บ้าง แต่ยังหวังในทางที่ดีว่า ทุกปัญหาจะมีทางออกที่ดีและนำไปสู่เป้าหมายที่เราทุกคนหวังเช่นเดียวกัน นั่นคือ คุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในเร็ววัน

ระดับและรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลกระทบจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมในหลาย ๆ ด้าน เช่น กฎหมาย รัฐธรรมนูญ ความรู้ ระดับและรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีรายละเอียดดังนี้

เรื่องกฎหมายเป็นสิ่งที่สำคัญมากในการรองรับการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งประเทศ และกฎหมายได้มีส่วนเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับเรื่องทางการเมืองอย่างมีต้องสงสัย ดังนั้นจึงเห็นว่ากฎหมายที่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในยุคแรก ๆ หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ซึ่งอำนาจทางการเมืองมักตกอยู่ภายใต้กลุ่มผู้นำทหาร จึงไม่ปรากฏว่าจะมีกฎหมายฉบับใดที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งสิ้น จนกระทั่งภาวะการณ์ของบ้านเมืองได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้นหลังเหตุการณ์สำคัญ ๆ ทั้ง 14 ตุลาคม 2516 16 ตุลาคม 2519 หรือ พฤษภาทมิฬ ปี 2534 ก็ตาม ที่เป็นกระบวนการเรียกร้องการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงได้เกิดกฎหมายที่เอื้อต่อสิทธิและบทบาทของประชาชน

1) พ.ร.บ.สิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535: กฎหมายฉบับแรกของการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ถึงแม้ว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อ ปี พ.ศ.2503 ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เพื่อก่อเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า โดยการผลักดันของนิคมไพรสมามคม (Association for the Conservation of Wildlife) ให้รัฐบาลออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติในปี พ.ศ. 2503 และมีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการสงเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2518 ภาย